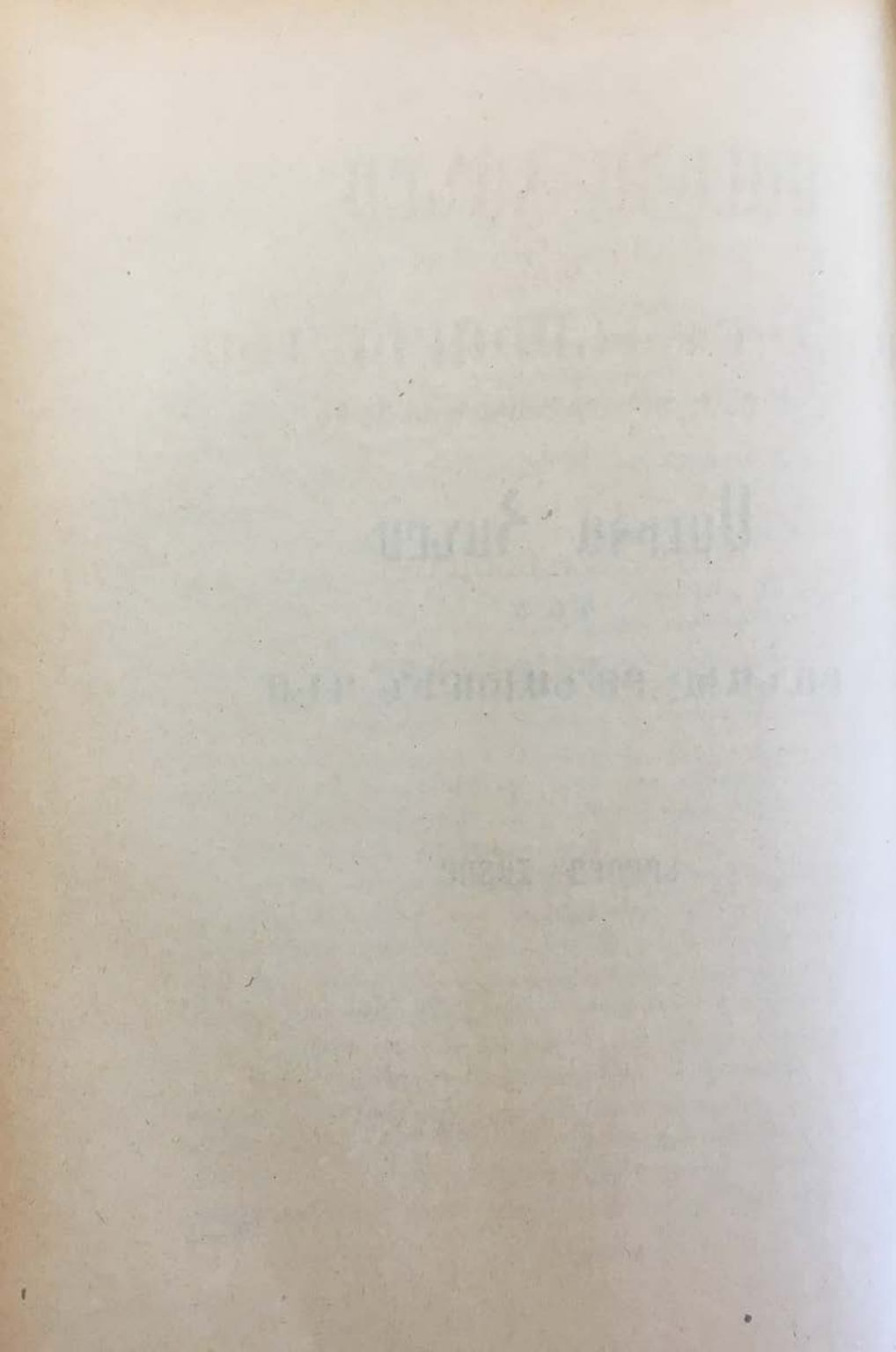

ՍԱԼԻՅԱ ՀԱՆԸՄ

Կ Ա Մ

ԲԱՆԱԿԸ ԲՈՒՆԱԻՈՐԻՆ ԴԷՄ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՍԱԼԻՅԱ ՀԱՆՐԱՍ

Կ Ա Մ

ՔԱՆԱԿԸ ԲՈՒՆԱԻՈՐԻՆ ԴԷՄ

ՎԷՊ ՕՍՄ. ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

Դ Ր Ն Ց

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Գ. ՀԱՏՈՐ

Կ. Պ Օ Լ Ի Ս

Տպագրութիւն Ռ. ՍՍԳԱՆԱՆ

1912

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Ռ. ՍԱԳԱԵԱՆ

ԴԱԼԱԹԻՍ.

ԳՈՒՐԵՈՒՆԵՂՈՒ ԽԱՆ, 7

Կ . ՊՈԼԻՍ

մաց, Սուլթանէն կը հեռանար, պարզ զինուորներն անդամ կը խլրտէին... : Հիլմի փաշա նոյնիսկ համարձակած էր խորհուրդ տալ իր Վեհափառ տիրոջ՝ տարբեր՝ այսինքն հաշտութեամբ քաղաքականութեան մը հետևելու, դռնապուստ տալու սպաներուն օրինաւոր պահանջումներուն և նոյնիսկ խոստանալու առաջին առթիւ Սահմանադրութիւնը վերանստատակելու : Այս իմաստուն խորհուրդները քնականարար կատարութեան մասնաձեւ էին ձեր բռնաւորը որ Սահմանադրութեան բառը անգամ լսել չէր ուզեր : Իր բարկութիւնը այնքան սաստիկ եղած էր որ ուզած էր խսկոյն պաշտօնանկ ընել Հիլմի փաշան, բայց յետոյ հրաժարած էր այդ խորհուրդէն : Ապտիւլ Համիտ հաւատարմութեամբ իր բարձր քովտէրին վրայ և ներկայ պարագաներուն մէջ չէր կարող անկէ լաւագոյն անձ մը գտնելու այդ պաշտօնին համար :

— Հիլմի փաշա անկեղծօրէն տուած է այս խորհուրդները, մտածեց, ինքն ալ համոզուած կը թուի թէ ուրիշ ճար չկայ վտանգին առաջըր առնելու... : Բայց միթէ կարելի է տեղի տալ այդ ըմբոսաներուն... : Եթէ այսօր պղտիկ զիջողութիւն մը ընեմ հեղհեաէ նորանոր պահանջներ պիտի ներկայացնեն ու ա՛լ վերջը չպիտի գայ՝ մինչև որ ամբողջ իշխանութիւնը առնեն ձեռքէս ու կաքը զիս ալ գահընկէց ընելով Սուլթան Աղիզի քով գրկեն...

Ու այս մտածումն էր որ ամենէն աւելի կը տանջէր ու կը սոսկացնէր զիսքը, բռնամահ կորնչելու հաւանականութիւնը : Իր հօրեղբոր ուրուականը միշտ կը ցցուէր իր աչքերուն և իրեն այս համոզումը կը ներշնչէր թէ ինքն ալ օր մը անոր վիճակակից պիտի ըլլայ : Իշխանութեան այնքան ստատկօրէն փարած էր միմիայն իր անձնական ապահովութիւնը պահպանելու համար : Համոզուած էր թէ իր շուրջը սարսափ սփռելով միայն կրնար ողջ մնալ իր գահին վրայ ու ասոր համար ամէն բան ընելու արամազիր էր : Գլուէր նաև որ այդ սարսափը կրնար սփռել բացարձակ բռնապետութեամբ միայն

և թէ այն օրն ուր իր իշխանութեան մէկ ամենափոքր մասնն հրաժարէր, այլևս պիտի դադրէր վախ ազդելէ ու իր տկարութեան ապացոյցը տուած պիտի ըլլար: Ահա ասոր համար զիջողութեանն ու է փորձ չէր ուզեր ընել: Եթէ վստահութիւն ունենար թէ իր կեանքը սպահովութեան մէջ պիտի ըլլար, գուցէ հաւանէր իրենց տրուած հաշտարար խորհուրդներուն, բայց այդ սպահովութիւնը կը պակսէր, որովհետև գիտէր թէ երեսուն տարիներէ ի վեր ի՞նչ ատելութիւններ կուտակած էր իր գլխուն վերև...:

Եւ սակայն այլևս կարելի չէր աւելի երկար ատեն թողուլ որ յեղափոխական ոգին տարածուի Բումբլիի բանակին մէջ: Օրերէ ի վեր այս ստաֆնապալից մտատանջութեանց մատնուած՝ հնարք մը կը մտածէր փորձանքը հեռացնելու: Կրք չարաչուք խորհուրդ մը ծնունդ առաւ մտքին մէջ: Այդ խորհուրդը հետզհետէ աճեցաւ, սևեռուն գազափառ մը դարձաւ մտքին մէջ:

— Այո՛, կը խորհէր, ուրիշ ճար չկայ... այս կերպով պէտք է բանակը զգաստացնել:

Այդ չարաչուք խորհուրդը այնքան հրապուրեց զինքը որ գրեթէ մոռցաւ իր մտատանջութիւնը և յանկարծ գուարթ ու հանգարտ երևցաւ: Պալատականները որոնք իրենց տիրոջ հազեկան ստաֆնապը ստեղծմով կը տեսնէին, դարմացան այս յանկարծական փոփոխութիւնը նշմարելով իր վրայ:

— Ի՞նչ կար այդքան գո՞հ և գուարթ ըլլալու, կը մտածէի: առանց կարենալ բացատրութիւն մը տալու:

Ապտիւլ Համիտ այնքան գո՞հ և ուրախ էր որ նոյնիսկ սկսաւ կատակարանութիւններ ընել իր պալատականներուն հետ, ինչ որ սովորութեանը մէջ չկար ու մանաւանդ ծաղրական ակնարկութիւններ ուղղել քովի թէին ու ասպտամբ սպաներու հասցէին:

Իզգէթ փաշա ի գուր իր մխարք կը չարչարէր հասկնա-

ու համար իր տիրոջ վրայ յառաջ եկած այս փոփոխութեան գողանիքը :

— Խորհուրդ մը յղացած է և այն է որ զինք այս աստիճան կ'ուրախայնէ, բայց ի՛նչ կրնայ ըլլալ այդ Խորհուրդը կը մտածէր ինքնին, սպահստօրար աղէկ բան մը չէ . . .

Գիտեր որ Ապտիւլ Համիտ ի վերջոյ իրեն պիտի յայտնէր գողանիքը և անհամբեր կը սպասէր խօստովանութեան ժամուն :

Իրեկուն մը նոր հասած կարևոր հեռագիր մը հաշարելու համար Իզզէթ փաշա ներկայացաւ իր Վեհափառ տիրոջ, որ նոյն ուրախ տրամադրութեան մէջ կը գտնուէր միշտ :

— Ի՛նչ լուր կը բերես տեսնենք, ըսաւ Ապտիւլ Համիտ մտերմական շեշտով մը :

— Վեհափառ աէր, դժբախտաբար աւետիս մը չէ հազորդելիքս, պատասխանեց սիրական քարտուղարը :

— Դուն արդէն ժամանակէ մը ի վեր գուժկան հրեշտակ մը եղար, պատասխանեց վեհապետը զուարդ շեշտով մը :

-- Յանցանքը իմս չէ, . . . պարագաները այնպէս ըրին :

— Ինչ որ է, ըսէ՛ տեսնենք քու դէշ լուրերդ :

— Բարիզէն հեռագիր մ' է, Վեհափառ աէր, եթէ թոյ կուտաք կարդամ :

— Կարդա՛, հրամայեց Ապտիւլ Համիտ անգահ կերպով :

Քարտուղարը ձեռքը բռնած թուղթը բացաւ և սխառ կարդալ .

«Շրիտասարդ Թուրքիոյ քօմիթէն անօրինակ գործունէութիւն մը ցոյց կուտայ այս միջոցիս : Իրենց միութիւնը Հայերուն, Ալպանիացիներուն, Պուլկարներուն հետ կատարեալ իրողութիւն մը է և ցուալին այն է որ Եւրոպական մամուլը նպաստաւոր է իրենց, ինչպէս նաև հանրային կարծիքը այնպէս որ եթէ մօտերս յաջողի՞ս շարժում մը առաջ բերել Մակեդոնիոյ և Կ. Պոլսոյ մէջ, այդ շարժումը համակրութեամբ պիտի դիտուի ամէն կողմէ : Մէհմէտ Զիա երկու օր

առաջ ժընէվ մեկնեցաւ, ուր այս միջոցիս զազանի խորհրդակցութիւն մը կը կատարուի բոլոր յեղափոխական քովթենէրուն միջև: Իմ առած ստոյգ տեղեկութիւններուս համեմատ զինուորական լուրջ ապստամբութիւն մը ահա պիտի ունենայ քիչ ատենէն Մանասթրրի, Իսկիլայի և Սկրանկի մէջ: Նրխտասարդ Թուրքերը բոլորովին վտաս են իրենց համակիր սպաներուն վրայ և բացէ ի բաց կը յայտարարեն թէ Սահմանադրութեան վերահաստատումը պիտի պահանջեն զէն ի ձեռին: Այս ամենքը հազորդելով Նորին Վեհափառութեան՝ կը խնդրեմ որ խորին ուշադրութեան առարկայ ըլլայ, մանաւանդ վտանգը ուղղակի Նորին Վեհափառութեան կը սպառնայ:»

Իզգէ՛՛՛ փաշա կը սպասէր որ այս հեռագրին ընթերցումը մեծ ապաւորութիւն մը պիտի գործեր իր տիրոջ վրայ, ընդհակառակը Ապտիւլ Համիտ արհամարհական ժպիտ մը ունեցաւ միայն:

— Այո է ամենքը, հարցուց իր քարտուղանին:

— Այո, Վեհափառ տէր, պատասխանեց Իզգէթ չփոթած կերպով, միթէ արդէն բաւական ծանրակշիռ չեն տրուած տեղեկութիւնները:

— Բնա՛ւ երբեք, այդ ամենքը արդէն զիտենք երկար ատենէ ի վեր:

— Բայց դժբախտաբար աակաւին կարող չհղանք չարիքին առաջքը առնել արմատական կերպով:

— Կ'սպասեմ որ այդ մասին դուն միջոց մը ցոյց տաս ըսաւ Ապտիւլ Համիտ հեգնաբար:

— Գեշեր ցերեկ ասոր վրայ կը մտածեմ, բայց ափսոս որ ճար մը չեմ կրնար գրտնել Ձեր Վեհափառութեան հազորդելու համար:

— Խեղճ մարդիկ, պատասխանեց Սուլթանը արդահատանքով, ամենքդ ալ բարի տրամազրութիւններ ունիք՝ միայն թէ, աւա՛ղ, կարողութիւնը կը պակսի . . . :

Վեհափառ Տէր, երբ այս հեռագիրն առի պահ մը մտա-

ծում մը ունեցայ դարման մը տանելու համար այս կացութեան, բայց ճշմարիտը խոստովանելու համար, շեմ համարձակիր Ձեր վեհափառութեան յայտնել, վախնալով որ իրեն անհաճոյ բլլալու դժբախտութիւնը կ'ունենամ:

— Խօսէ՛, հրամայեց Ապտիւլ Համիտ:

Պալատականը տեսնելով որ իր տէրը շատ զուարդ տրամադրութեան մէջ էր այդ միջոցին համարձակեցաւ իր խօսքն առաջ տանելու:

— Ես սա համոզումը գոյացուցի ըսաւ, որ այս խնդիրները վերջացնելու միակ միջոցն է գոհացում տալ դժգոհներուն:

— Շատ ազուր մտածեր ես, պատասխանեց Սուլթանը ժպտելով, ըսէ՛ տեսնենք ինչպէ՞ս գոհացնենք այդ մարդիկը:

— Նախ՛ քաղաքական յանցանքներով բանտարկուած անձերուն ընդհանուր ներում շնորհելով:

— Այս մէկ, յետոյ՝ . . .

— Յետոյ՞ Եւրոպա ապաստանած անձերուն մէյմէկ կարեւոր պաշտօններ տալով:

— Այդ ալ շատ իմաստուն բան մըն է, ետքը՝ . . .

— Ետքը . . . Սահմանադրութիւնը որ արդէն պաշտօնապէս չէ ջնջուած գործադրութեան դնելով:

Առաջին անգամն էր որ Իզզէթ փաշա համարձակութիւն կ'ունենար «Սահմանադրութիւն» բառը արտասանելու իր տիրոջ առջեւ. ինքն ալ զարմացաւ թէ ինչպէս այդ խօսքը կրցած էր բերնէն հանել և ուշադրութեամբ իր տիրոջ երեսը նայեցաւ տեսնելու համար անոր յառաջ բերելիք ազգեցեղութիւնը:

— Յետոյ, հարցուց Սուլթանը մեզմ ձայնով մը. ինչ որ չափազուց զարմացուց պալատականը:

— Կը կարծեմ որ առ այժմ այսչափը բաւ է գոհացնելու համար բոլոր դժգոհները:

— Ընդհ. կառուակը, պատասխանեց Ապտիւլ Համիտ հանդարտութեամբ, այդ բոլոր ըսածներդ շատ լաւ են, բայց բա-

ւական չին. անկէ հաքը պէտք է նաև որ ձեզ ամերքդ Իզ-
զէթ, Թանսին, Բիզա, Շէֆիք, Էլն, Էլն. բոլոր շուրջս գրա-
նուող պարատականները, նախարարները, թիկնապահները,
ամենքն ալ, առանց բացառութեան, Ծիզան կամ Եէմէն աք-
տրեմ... տախիա անհրաժեշտ է :

Բայց, Վեհափառ Տէր, ընդմիջեց Իզզէթ փաշա
վրդովամ :

— Կեցի՛ր բառ Սուլթանը, տակաւին այդ ալ բաւական
չէ, պէտք է Երջարզէն հեռացնեմ անձնապահ գոնդերը պէտք
է իմ քովս գանուած դանձերը յանձնեմ իրենց պէտք է վեր-
ջապէս որ հրաժարիմ իմ դահէս... անո՛ւ ինչ որ պէտք է ը-
նել այդ մարդիկը գոհացնելու համար... քու ըսած միջոց-
ներդ անբաւական են ու բանի մը չին ծառայեր. կամ բաւեա
է ըսել, կը ծառայեն աւելի գրդսելու դժգոհները և անոնց
պահանջումները աւելցնելու...

— Ուրեմն, Վեհափառ աէր ենթադրեցէք որ բան մը
չըսի ձեզի :

Ո՛չ կ'ենթադրեմ պարզապէս որ կարդ մը յիմարա-
բանութիւններ ըսիր :

— Կը հաւատամ որ այդպէս է, քսմի որ Ձեր Վեհա-
փառութիւնն է ըսողը :

— Հիմա իս մտիկ ըրէ՛ ...

— Վեհափառ աէր, ամբողջ հոգիովս ձեզի կ'աւելնդրեմ :

— Այս չարժումին առաջքը մէկ կերպով կ'առնուի. այն
է՛ ջախջախել զայն, ջախջախել այնպէս որ մէկը չմնայ աչքս
Սահմանադրութեան բառը արասասանող :

— Իցի՛ւ թէ կարելի ըլլար այդ բանը ընել :

— Գիտես որ խորհուրդ մը յլացած էի Բուսէլիի ապս-
տամբ բանակը կարգի բերելու համար, այն է իմ Անատոլուի
հաւատարիմ բանակս անոր գէմ հանել... :

— Այո՛, Վեհափառ Տէր, բայց ձեր այդ խորհուրդը թէև
չատ գործնական, կրնար աղէտալի հետեւանքներ ունենալ... :

— Ու մանաւանդ խղամները զրգուել ինձի դէմ :

— Ճիշտ ինչ որ չէի համարձակեր դիտել տալ ձեզ :

— Այո՛ և ես ալ այս նկատումով առ այժմ հրաժարեցայ այդ գաղափարէս : Ասկէ զատ, ի՞նչ չափով կրնանք վրատահութիւն ունենալ Անաստուրի գունդերուն վրայ և ո՞վ կըրնայ սպահովել որ անոնք Րուսէլի երթալով չպիտի միանան ըմբոսաներուն հետ :

— Ձեր Վեհափառութեան այս մտածումն ալ շատ ճշմարիտ է և ես ալ խոնարհաբար նոյն կասկածները ունեցած եմ :

— Միակ գունդերք որոնց վրայ բացարձակ վտահութիւն ունիմ անոնք ալ երլտրդի գունդերն են և ստիպոյն չեմ կրնար քովէս հեռացնել :

— Մանաւանդ այս միջոցիս շատ մեծ անխոհեմութիւն պիտի ըլլար ասիկա :

— Այո ամենքը նկատողութեան առած և երկարօրէն մտածած եմ, պատասխանեց Ապարիւ Համիս, մտածկոտ դէմքով մը և ի վերջոյ յաջողած եմ գտնել միջոց մը որ մեզ տագնապող կասկածներէն ո՛չ մէկը կրնայ ներշնչել :

— Կը հաւատամ որ Ձեր Բարձր Վեհափառութիւնը իր անհուն իմաստութեամբ կարող է ամէնէն դժուարին կացութիւններուն դարմանը գտնել :

— Իմ երեւակայած միջոցովս, շարունակեց Սուլթանը, որուն աչքերը տարօրինակ կերպով կը շողային, պիտի կրնամ ջախջախել Րուսելի բանակը՝ առանց ամենափոքր մեղադրանքի առարկայ ըլլալու, առանց քննադատուելու, նոյնիսկ, ընդհակառակն, իմ ընտրած միջոցս խանդալառութեամբ պիտի ողջունուի խղամական աշխարհի կողմէ, եթէ կարենանք դայն ճարտարութեամբ գլուխ հանել :

Իզգէթ փաշա զարմացումով իր տիրոջ նայեցաւ : Այդ խօսքերը շատ տարօրինակ կը թուէին իրեն, մանաւանդ որ տակաւին կարող չէր եղած գուշակիկ թէ Սուլթանը ի՞նչ հրաշալի միջոցներու կ'ակնարկէ :

— Վեհափառ տէր, պատասխանեց, գիտէք իմ անսահման հաւատարմութիւնս ձեր մասին, ուստի կրնաք սպասով ըլլալ թէ ամբողջ հոգիովս պիտի ջանամ ծառայել ձեզ եթէ ինձ ըսէք թէ ի՞նչ է խնդիրը:

— Այդ մասին վստահ եմ արդէն և անոր համար առաջին անգամ մի միայն քեզի կը յայտնեմ խորհուրդս զոր հարկ է բոլորովին դադանի պահել:

— Վեհափառ Տէր, ամենախորին ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընեմ ձեզ:

— Ի՞նչ արդիւնք յառաջ կուզայ եթէ վաղը Թուրքիոյ և Պուլիարիոյ միջև պատերազմ ծագի, հարցուց Սուլթանը իր ակնարկը շեշտակի ուզղելով պայտասականին երեսին:

Հարցումը այնքան անանխնայ էր որ քարտուղարը չկրցաւ անմիջապէս պատասխանել, վայրկեան մը չփոթեցաւ ու յետոյ թոթովեց:

— Բայց այս միջոցիս այդպիսի հաւանականութիւն մը չկրեւար:

— Մեր յարաբերութիւնները միշտ ձգտուած են այդ Պատուիտան հետ, բաւականէ պատերազմի հաւանականութիւն մը ստեղծել...

Քարտուղարը այլևս հասկցած էր իր տիրոջ միտքը:

— Բայց, Վեհափառ Տէր, ըսաւ, որոշապէս չեմ տեսներ այսպիսի պատերազմի մը օգուտը, մանաւանդ որ այս միջոցիս յաղթութիւն տանելու ալ բացօրձակ վստահութիւն չունինք...

— Կը տեսնեմ որ կատարեալ ապուշ ևս եղեր, գոչեց Ապարիւլ Համիտ սբանեղօժ, ո՞վ քեզի յաղթութեան խօսք ըրաւ:

— Ես Վեհափառութեանդ դիտաւորութիւնը սապէս մեկնեցի թէ՛ Պուլիարիոյ հետ պատերազմ յառաջ բերելով՝ նախ նպատակ ունի Բուսնելի բանակը զբաղեցնել և յետոյ Պուլիա-

րիոյ յազմելով Պետութեան ազդեցութիւնը զօրացնել, ինչպէս եղաւ թուրքնական պատերազմէն ետքը :

— Ընդհակառակն, Իզդէթ, այն օրն ուր Բումելլիի բանակը յազմական դառնայ Պուլկարիոյ հետ պատերազմէ մը, ա՛լ ո՛վ կրնայ դիմադրել անոր... այդ պատերազմին մէջ պէտքէ որ ըմբոստ տարրերը ջախջախուին ու ա՛լ չվերադառնան...

— Բայց ատիկա կրնայ ըլլալ չարաչար պարտութեամբ մը :

— Ի՞նչ վնաս ունի; քանի որ այդ բանակը ո՛չ թէ սնագուստ՝ այլ վնասակար է՝ մեղի համար, գոչեց Ապախի համիտ :

— Բայց Վեհափառ Տէր, բանակը ջախջախուելէ ետքը Մակեդոնիան ալ ամբողջովին կը կորսուի...

— Բանակը ջախջախուելէ ետքը իմ գահս ու կեանքս կ'ապահովուին, պոտոսխանեց Սուլթանը խիստ ձայնով մը :

Պալատականը չգատասխանեց .

— Եւ յետոյ, չարունակեց բռնաւորը, ո՛վ կ'ըսէ թէ պարտութեան հետեանքը Մակեդոնիոյ կորուստը պիտի ըլլայ... անշուշտ սահմանազուխներու նոր փոփոխութիւն մը տեղի պիտի ունենայ. բնականաբար բուական հող պիտի կորսնցնենք, բայց միթէ Եւրոպական Պետութիւնները թոյլ կուտան որ Պուլկարիա առանձին կլլէ ամբողջ Մակեդոնիան...

Հակառակ խղճամիտ մարդ մը չըլլալուն՝ Իզդէթ փաշա սոսկումով կը նկատէր իր տիրոջ այս ծրագիրը, որով հայրենիքը կ'ուզէր մասնել իր անձը ապահովելու համար :

— Խօսէ՛ տեսնենք, յայտնէ՛ գաղափարդ. հրամայեց Սուլթանը իր քարտուղարին :

— Վեհափառ Տէր, եթէ կը ներէք խոնարհարար զխտի պիտի տամ որ չտիազանց արկածախնդրական կը գտնեմ այս միջոցը :

— Ինչո՞ւ համար...

— Կրնայ ըլլալ որ Բուսելիի բանակը, որ վերջապէս քաջարի զինուորներէ կազմուած է, փառաւոր յաղթութիւն մը տանի... ու այն ասուն ինչպէս Ձեր Վեհափառութիւնը քիչ մը առաջ դիտել տուաւ, պատերազմին արդիւնքն աւելի ազնտաբեր պիտի ըլլայ մեզի՝ քան օգտակար:

— Ահա՛ մեր ճարպիկութիւնը պիտի ըլլայ այդպիսի յաղթութեան մը հաւանականութեան առաջքը առնել:

— Ներելի՞ է հարցնել թէ ի՞նչ միջոցներու պիտի դիմենք մեր նպատակին հասնելու համար:

— Նախ՝ չորրորդ, հինգերորդ և վեցերորդ բանակները իրենց անդէն չպիտի շարժին, զանազան սրտորուակներով: Յետոյ՝ դրամական դժուարութիւններ կրնանք ստեղծել ամէն օր: Այս երկուքը արդէն բաւական են կարծեմ մեր նպատակին հասնելու համար:

— Ձեր Վեհափառութիւնը հաստատապէս սրոշա՞ծ է գործադրել իր այս ծրագիրը, հարցուց պալատականը վրդոված դէմքով մը:

— Այսօրուրնէ իսկ գործի պիտի սկսինք:

Այս պատասխանը ա՛լ աւելի չիօթեց պալատականը.

— Վեհափառ Տէր, ըսաւ կմկմալով, ինչպէ՞ս կարելի է յանկարծ միջադէպ մը ստեղծել դրացի Պետութեան մը հետ, որ դոնէ առ երևոյթ բարեկամ մնալ կ'ուզէ մեզի հետ:

— Այդ խնդիրը կարգադրելը ես վրաս կ'առնեմ, դուն միայն ջանա՛ որ իմ հրահանգներս կէտ առ կէտ գործադրես:

— Գիտէք, Վեհափառ Տէր, որ այդ պարտականութեանս մէջ երբեք չեմ թերացած:

— Հիմա անմիջապէս շրջաբերական հեռադիր մը խմբագրէ մեծ տէրութեանց մօտ մեր դեսպաններուն ուղղած և ըսէ՛ որ իսկոյն արտաքին գործերու նախարարներուն ծանուցանեն թէ օսմ. Պետտօթիւնը հարկ դատած է պուլկարական սահմանազուխը զինուոր համախմբել, որովհետեւ Պուլկարիա

ինքն ալ իր կողմէ զինուորական պատրաստութիւններ տեսնելու վրայ է :

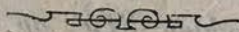
— Շատ լաւ , Վեհափառ տէր , բայց միթէ այս շրջաբերական հեռագիրը բա՛ւ է ձեր մտադրած արդիւնքին հասնելու համար :

— Անշուշտ ո՛չ , բայց ասիկա առաջին քայլն է :

— Ուրեմն Ձեր Վեհափառութիւնը ուրիշ միջոցներ ալ խորհած է :

— Այո՛ , այո՛ , պատասխանեց Ապտիւլ Համիտ աշխոյժով , թո՛ղ նախ այդ հեռագիրը երթայ մեր դեսպաններուն , միևնոյն ատեն կրնանք սահմանազլխին վրայ ընդհարում մը յառաջ բերել պահակ զինուորներուն միջև ու Մակեդոնիոյ քօմիթաճիներուն դէմ ծայրայեղ հալածանքի մը ձեռնարկել : Ասոնք անշուշտ իրարանցում մը պիտի ստեղծեն Պուլկարիոյ մէջ , ինչ որ մեր հացին իւղ պիտի քսէ : Միայն թէ դարձեալ կը կրկնեմ , այս ծրագիրը իմ ու քու մէջդ բոլորովին գաղտնի պիտի մնայ առ այժմ , կը հասկնաս . . .

Ապտիւլ Համիտ իր քարտուղարը ճամբեց հրահանգ տալով որ զրկուելիք հեռագիրը պատրաստէ և զրկելէ առաջ բերէ իրեն կարգայ :

Գ Լ Ո Ւ Ե Ի Ք .

Ն Ո Ր Փ Ո Ր Ձ Ա Ն Ք Մ Ը

Մինչ Համիտ այս տեսակ ծրագիրներով կը ջանար գոռացող փոթորիկին առաջքը առնել ու իր գահն ու կեանքը ապահովել նոյնիսկ ի վնաս հայրենիքին, ծանրակշիռ դէպք մը նորէն մեծ իրարանցում մը յառաջ բերաւ Կ. Պոլսոյ ոստիկանութեան և լրտեսներու աշխարհին մէջ :

Ապտիւլ Համիտի և Իզզէթ փաշայի վերոյիշեալ տեսակցութեան օրն իսկ, մինչդեռ ոստիկանութեան նախարարը Շէֆիք փաշա, շարաթի մը չափ հիւանդ իր բնակարանը մնալէ ետքը, ապաքինելով իր պաշտօնին գըլուխը անցած էր և ընթացիկ գործերով կ'ըբայէր, Բերայի շրջանակին մէջ գործող Հրեայ լրտես մը որ իր ճարպիկութեան համար մեծ համբաւ կը վայելէր, կառքով մը վազն ի վազ Չապթիէի դուռը հասաւ ու անմիջապէս փաշա էֆէնտին տեսնել ուզեց :

Թէև նախարարը շարաթէ մը ի վեր կուտակուած գործերն աչքէ անցընելու գբաղած ըլլալով իր դռնապանին պատուէր տուած էր որ որ ոչ ոք ձգեն իր սենեակը մտնելու, սակայն լրտես Սալօմօն այնքան յարգանք ու ազդեցութիւն կը վայելէր ոստիկանատան մէջ որ դռնապանը հարկ համարեց այցելութիւնը բացառաբար իմացնել նախարարին, մանաւանդ որ Հրեան ըսած էր իրեն .

— Պէտք է անպատճառ տեսնեմ փաշա էֆէնտին, խնդրը շատ մեծ կարեւորութիւն ունի :

Դռնապանը բառ առ բառ Շէֆիք փաշայի կրկնած էր լրտեսին խօսքերը :

— Թո՛ղ ներս դայ, հրամայած էր նախարարը :

Երբ Սալօմօն ներս մտաւ, փաշան գլուխը վեր վերցուց և չոր ձայնով մը ըսաւ .

— Սարսափելի զբաղմունք ունիմ և եթէ պարսպ բանի մը համար եկած ես, գիտցած եղիք շատ պիտի բարկանամ :

— Իրողութիւնը այնքան ծանրակշիռ է, փաշա էֆէնտի, որ երբոր լսէք դուք ալ պիտի համոզուիք որ կ'արժէ ձեզ անհանգիստ ընել :

— Շուտ խօսէ՛ :

— Գիտէք Տէրվիչ փողոցը բնակող Էմման, այն կինը որ մասնաւոր տուն մը ունի և որ այնքան ծառայութիւններ մատուցած է մեզի իր տեղեկատուութիւններովը :

— Այո՛, սա կիսաշխարհիկ կինը որ քու միջոցաւ մեզի հետ յարաբերութեան մտաւ և մէկ քանի վտանգաւոր յեղափոխականներու ձերբակալումին օգնեց . . .

— Նոյնինքն, փաշա էֆէնտի, շատ գոհ եմ որ շուտով յիշեցիք զինքը :

— Էյ, ի՞նչ է եղեր այդ Էմման :

— Այս կինը քանի մը օրէ ի վեր յարաբերութեան մէջ էր Սեյանիկէն համոզ թուրքի մը հետ, որուն վրայ շատ կասկածներ ունէինք թէ քօմիթէն էր :

— Ուրեմն ինչո՞ւ անմիջապէս չըսիք որ ձերբակալենք, միթէ հո՞ս է տակաւին . . .

— Փաշա էֆէնտի եթէ կը ներէք թոյլ տուէք որ իրողութիւնը կարգաւ ու մանրամասնօրէն պատմեմ, ըսաւ Սալօմօն քիչ մը անհամբերութեամբ :

— Լաւ, շարունակէ :

— Եթէ զինքը իսկոյն չձերբակալեցինք պատճառը այն էր որ մեր կասկածները շատ թեթեւ էին ու ունէ գրական ապացոյցի մը վրայ չէինք հիմնուած . ասկէ զատ զինքը ազատ թողլով ու զազոնապէս զինքը լրտեսելով կը յուսայի որ շատ աւելի օգտակար պիտի ըլլար : Այս թուրքը, ինչպէս ըսի, յարաբերութեան կը մտնէ Էմմայի հետ . որուն յանձնարար-

ուած էր Սեդանիկցի բարեկամի մը կողմէ, որովհետեւ, ինչպէս Ձեր Վսեմութիւնն ալ գիտէ, Էմմա յաջողած էր յեղափոխականներու համակրանքը շահել, ատենօք հայ յեղափոխականի մը համաձուհին եղած ըլլալով:

— Ատոնք ամէնքը գիտեմ, գանք վերջին դէպքերուն, պատասխանեց նախարարը:

— Արդ, երէկ առտու Էմմա ինձ իմաց կուտայ որ իմ կասկածներս հիմնաւոր էին, այդ երիտասարդ Թուրքը որ ինքզինքին Շապան անունը տուած էր, քօմիթէին կը պակասէր և թէ իրստ կարեւոր գործողութեան մը համար եկած էր Պոլիս: Աղջիկը ասոնք ամէնքը կրցած էր մարդուն բերնէն քաղել, մանաւանդ որ մարդը չէր ծածկած իր ի՛նչ գործով հոս գալը և խնդրած էր որ Էմմա մէկ քանի պարագաներու մէջ իրեն օգնէ:

— Եւ այս տեղիկութիւնները առնելէ ետքը դարձեալ այդ մարդը չձերբակալեցիք:

— Անմիջապէս ուզեցի այդ ձերբակալութիւնը կատարել, սակայն Էմմա ըսաւ թէ օր մըն ալ սպասենք:

— Ինչո՞ւ համար...

— Որովհետեւ Շապան ըսած էր աղջկան թէ կարգ մը գաղանկ թուղթերու ծրար մը պիտի բերէր իրեն և միանգամայն խնդրած էր իրմէ որ այդ ծրարը իր տալիք մէկ հասցէին տանի յանձնէ...

— Ուրեմն իրաւունք ունիս եզեր սպասելու... կը յուսամ որ այսօր ձերբակալեցիք այդ վտանգաւոր մարդը:

— Այս առտու տանը շուրջը հսկողութիւն կ'ընէի՝ երբ տեսայ որ Շապան եկաւ իր բարեկամութիւնն դուռը բաղխելու: Ապահովաբար ծրարը կը բերէր յանձնելու: Ալ վարանելու տեսն չէր: Ընկերներէս մին հոն սպասցուցի և ես իսկոյն վազեցի Ղալաթա—Սէրայի ոստիկանատունը և ամէն ինչ բացատրելով՝ քօմիսէրի մը և երկու ոստիկաններու հետ վերադարձայ Տէրվիչ փողոց...

— Մարդը ձերբակալեցի՞ք, բանս է այս միջոցիս, ծըրարը ձեռք անցուցի՞ք, գոչեց փաշան, որուն համբերութիւնը կ'սպառէր պատմութեան այս մանրամասնութիւններէն:

Բայց կ'երեւայ որ Սալօմօն միտք չունէր խօսքը կարճ կապելու և առանց նախարարին հարցումներուն ուղղակի, պատասխանելու, իր խօսքը շարունակեց.

Բանի մը անգամ ուժով դուռը կը բաղխինք, բացող չըլլար... դարձեալ կը գարնինք, դարձեալ մէկը չերեւար, Վերջապէս ճարահատ դարբին մը կը կանչենք. որ կղզանքը թէև կը բանայ բայց դուռը չի բացուիր, որովհետև դրան հտեէն երկաթէ շղթան դրուած էր...

— Վստահ եմ որ կրկին մարդը փախչուցած էք, գոչեց փաշան պատմութեան ընթացքէն կռահելով եղածը:

— Դուռը այնքան հաստաա էր որ կարելի չէր տեղէն խախտել:

— Գետնայարկի պատուհանէն թող մտնէիք...:

— Երկու պատուհաններն ալ երկաթեղանակէն... բայց և այնպէս կ'որոշենք երկաթները կարել, դարձապէս թիւնը բաւական երկար կը տեւէ. վերջապէս կը յաջողինք ու ոտական մը ներս կ'սպրդի, դրան շղթան կը վերցնէ ու կը յաջողինք տունէն ներս մտնել: Բայց, ախոս, այդ դրան պատճառաքանի մը ժամ կորսնցուցած էինք:

— Սակայն ամըր մէջ այդ կինը առանձին կը բնակի, հարցուց նախարարը:

— Ո՛չ, փաշա էֆէնտի, մայրը միտաին ու անյէ զստ փոքրիկ սպասուհի մըն ալ բնի. և այս էր որ զիս կը զարմայնէր:

— Շարունակէ տեսնենք պատմութիւնդ:

— Հազիւ թէ երկրորդ յարկի սանդուխին գլուխը կը հասնինք սոսկալի տեսարան մը կը պարզուի մեր աչքերուն առջեւ... փոքրիկ սպասուհին, հայրն առանընդ տարեկան յոյն աղջիկ մը, արխնդուայ փուռած էր գետին...:

— Ի՞նչ կ'ըսես, գոչեց փաշան, մեռած...

— Այո՛, փաշա էֆէնտի, բոլորովին անկենդան: Առաջին յարկի փողոցին վրայի սենեակը կը վազենք ուր մարդ չկար. յետոյ կը գիմնե՞ք ետեւի կողմի սենեակը որ Էմմայի ննջարանն էր... հոն ալ անուկի տեսարան մը մեկի կ'ողտատէր...

— Էմման ալ մեռցուցած էին:

— Ի՞նչ ալ արիւնալուայ գետին փռուած էր...

— Իսկ մա՞րդը, Շապա՞նը...

Տանը ամէն ծակ ու ծուկը կը փնտռենք և բան մը չենք գտներ:

— Իսկ Էմմայի մա՞յրը...

Խեղճ կինը այդ միջոցին դուրս կ'ըսէր և մեր խուզարկութեան տուն վրայ հասաւ:

— Եւ այս ձախողուածը պատմիր՞ և համար վաղիցիւր եկար, գոչեց նախարարը բարկացած, առաջին կասկածին վրայ պէտք էր որ այդ Շապանը ձերբակալէիք:

— Բայց, փաշա էֆէնտի, քիչ մը առաջ բացատրեցի թէ ինչո՞ւ յարմար դատեցինք որ մըն ալ սպասել. յետոյ մաքերնէս երբեք չէր անցներ այս պատանկիւքը: Հիմա ուրիշ խընդիր մը կայ, փաշա էֆէնտի, ևս վտանհ եմ որ Շապան միշտ այդ տունը կը գտնուի և տեղ մը սրահուըտած է:

— Ինչէ՞ն ատանկ կ'ենթադրես:

— Որովհետեւ չի կրնար փախած ըլլալ. տանը չորս կողմը, շրջակայ փողոցներով, հակողութեան տակ առնուած էին նախապէս և մանաւանդ որ տանը ետեւի կողմէն ո և է տեղ չկայ ուրիշ կարելի ըլլայ փախչիլ...

— Ուրեմն անգամ մըն ալ մանրազննին կերպով թո՛ղ խուզարկութիւն մը կատարեն...

— Ես ուրիշ ծրագիր մը ունիմ, պատասխանեց Սալոմոն նրբամիտ կերպարանքով մը:

— Խօսէ՛ տեսնենք:

— Պէտք է ոտախկան ու լրտես հեռացնել տանը մէջէն ու

բոլորաբէն և այնպէս մը ցոյց տալ թէ փնտռուաւքը վերջացուցած ենք ու միայն մէկ հոգի թողուլ տան մէջ, անկիւն մը ծածկուած: Վստահ եմ որ ի վերջոյ Շապան, ինքզինքը ապահով զգալով, իր պահուած տեղէն գուրս պիտի ելլէ...

— Այդ ծրագիրդ գէշ չէ. բաւական վտանգուոր է և զժուարին, ո՞վ պիտի յանձն ասնէ այդպիսի ծանր գործ մը:

— Փա՛ւք Աստուծոյ մարդ չի պակսիր, պատասխանեց հրեայ լրտեսը վստահ շեշտով մը:

— Բու տրամադրութեանդ ներքև ունի՞ս մէկը:

— Անշուշտ... Ահմէտ Չավուչը, Ձեր Վսեմութիւնն ալ կարծեմ կը ճանչնայ զինքը, կամ գոնէ անունը լսած է...:

— Այո՛, այո, տեսած եմ զինքը ու շատ անգամներ ալ իր գովեստը իմացած... կարծեմ իրաւունք ունիս, այդ գործին յարմարագոյն անձը Ահմէտ Չավուչն է:

Արդարև Քերայի ստիկաններուն մէջ Ահմէտ Չավուչ իր ճարպիկութեամբ, յանդգնութեամբն ու Ֆիզիքական զօրութեամբը համբաւուոր էր ու միշտ կարեւոր ու զժուարին խուզարկութիւններն ու ձերքակալութիւնները իրեն կը յանձնուէին և ինք գրէթէ միշտ յաջողութեամբ գլուխ կը հանէր իր պաշտօնը:

— Ուրեմն, ըսաւ Հրեան, Ձեր Վսեմութիւնը համաձայն է ինձի:

— Այո՛ պատասխանեց Շէֆիք փօշա, միայն թէ այդ գէպքը շատ կարեւոր է և հարկ է որ անգամ մը ես ալ դամ ու աչքովս տեսնեմ ամէն բան, վերջնական կարդադրութիւն մը ընելէ առաջ:

— Եթէ կը բարեհաճիք՝ հիմա կրնանք կրթալ:

Նախարարը մէկ քանի կարեւոր հրահանգներ ապէ ու պաշտօնաթուղթեր ստորագրելէ ետքը Սալօմօնի հետ իր կառքը մտաւ և զէպ ի ոճրին վայրը ուղղուեցաւ:

Երբ հասան սպաննուած աղջկան տան առջև, ստիկան-

ներ և լրտեսներ շարուած էին դրան քով ու անընդհատ կը վճանէին տան մօտենալ ուզող հետաքրքիրները :

Փաշան արագ քայլերով տունէն ներս մտաւ Հրեային ընկերակցութեամբ և շիտակ ուղղութեցաւ բակին դէմ գտնուած սենեակը , որ իբրև ճաշարան կը ծառայէր և ուր այս միջոցին հաւաքուած էին Բերայի ոստիկանատան հարցաքննիչ դատաւորը , թաղապետական բժիշկը , Բերայի կառավարիչը , մէկ քանի քօմիսէրներ և հարիւրապետ մը :

Բոլոր այս մարդիկը յարգանքով ոտքի ելան կրք ոստիկանութեան նախարարը ներս մտաւ :

— Իրողութիւնը Վեհափառ Սուլթանին ծանուցուեցա՞ւ , հարցուց , ամէնէն առաջ . Շէֆիք փաշա :

— Այո՛ , փաշա էֆէնտի , պատասխանեց կառավարիչը , ամէն բան տեղն ի տեղօք տեղեկագրեցի :

— Ի՞նչ է ձեր քննութեան արդիւնքը , հարցաքննիչ էֆէնտի . հարցուց նախարարը դաննալով դատաւորին :

Այս վերջինը , որ քառասուն տարեկան մօրուօք անձ մըն էր և շատ խորամանկ մարդու մը համբաւը կը վայելէր , փութաց պատասխանելու .

— Փաշա էֆէնտի , ըսաւ , դժբախտաբար նախ երկու զոհերուն մահը հատտասեցինք բժշկական քննութեամբ :

Ի՞նչ զէնքով մեռցուած են :

— Հատու զէնքով մը :

— Հաւանօրէն զմկի կամ խիստ սրածայր փոքրիկ դանակ մը ըլլալու է ոճրագործին զէնքը , միջամտեց ոստիկանատան բժիշկը :

— Վէրքերը բազմաթի՞ւ են :

— Փոքրիկ սպասուհին սրտէն միակ վէրք մը ստացած է , բայց շատ խոր և յայտնի է որ մահը վայրկենական եղած է , գալով էմմայի՛ զանազան նշաններ ցոյց կուտան թէ իր ոճրագործին դիմադրած ու հետը բաւական պայքարած է . ոճրագործը նախ փորձած է զայն կոկորդէն խեղդել և յետոյ

դաշոյնի երկու հարուած իջեցուցած է կատաղի ուժգնութեամբ մը, մին ձախ ծիծին տակ և միւսը ծոծրակին, էմմայի մահն ալ գրէթէ վայրկրնական եղած ըլլալ կը թուի :

— Իսկ ոճրագործը, հարցուց փաշան, կարելի չեղա՞ւ իր հեաքը գտնել :

— Ափսո՛ս, պատասխանեց հարցաքննիչ դատաւորը, տանը մէջ ծակ մը չմնաց առանց խուզարկութեան. արդէն տունն ալ շատ մեծ չէ և շատ ծակ ու ծուկ տեղեր ալ չունի, չիտակը այս անյայտացումը զարմանալի ու անբացատրելի է :

— Տանիքին վրայ քննութիւն կատարեցի՞ք :

— Ամէն կողմ, փաշա էֆէնտի, ամէն կողմ, բայց ո՛չ մէկ հեաք...

— Բայց անկարելի է որ այդ մարդը կարենայ մեր ձեռքէն խուսափիլ, վճռեց կառավարիչը, մանաւաւդ որ թէ՛ անունը գիտնե՞ք և թէ՛ դէմքը կը ճանչնանք :

— Սպաննուած կինը մայր մը ունի եղեր, ըսաւ նախարարը, այդ կինը ի՞նչ եղաւ :

— Ձինքը անկարելի էր այստեղ պահել, պատասխանեց հարցաքննիչ դատաւորը. իր լաց ու կոծովը և յարուցած աղմուկովը մեր գործին արգելք կ'ըլլար կոր, ուստի համոզեցինք ու զինքը դրացիի տուն մը փոխադրեցինք :

— Իսկ դիակնե՞րը...

— Դիակները քով քովի դրած ենք, էմկայի ննջասնեակը գետնի վրայ...

— Անգամ մը կ'ուզեմ տեսնել զանոնք, ըսաւ ոստիկանութեան նախարարը. ոտքի ելլելով և շէպ ի դուռը յառաջանալով :

Հարցաքննիչ դատաւորը, կառավարիչը, հարիւրապետը և բժիշկը փութացին ընկերանալ իրեն :

Յամրաքայլ վեր ելաւ սանդուխէն, պահ մը հոն կեցաւ, դիտելով գետնի վրայ տարածուած արիւնի հեաքերը :

— Սպասուհին ճիշդ այստեղ սպաննուած է, բայց արեց հարցաքննիչը, մինչդեռ էմման իր սենեակին մէջ:

— Ոճրագործը ո՞րը զարկած է առաջ, հարցուց նախարարը:

— Այդ բանը շատ դժուար է որոշել, պատասխանեց բը-
ժիշկը. որովհետեւ երկուքին մասն ալ գրեթէ միեւնոյն ատեն
տեղի ունեցած է: Շատ աշխտուեցայ այդ կէտը լուսարանել,
բայց չկրցայ եզրակացուիլեան մը յանդիլ: Ի՞նչ որ յայտնի է
սա է թէ երկուքն ալ միեւնոյն զէնքով զարնուած են. իրենց
վէրքերը ասիկա կը հաստատեն անհերքելի կերպով:

Այս անօգուտ բացատրութիւնները լսելէ ետքը նախարա-
րը իր ճամբան շարունակեց և հասաւ ննջարանի դրան առջև:
Դատաւորը փութաց դուռը բանալու:

Շէֆիք փաշա երբ ներս մտաւ՝ ընկրկում մը ունեցաւ
և չկրցաւ իր յուզումը զսպել: Երկու դիակները արիւնլուայ
զգեստներով քով քովի դրուած էին տախտակամածին վրայ:

— Ահա երբ բան, մրմնջեց նախարարը, մե՛ղք, ի՞նչ երի-
ւտասարդ ու զեղանի կլին մըն է եղեր...:

— Եւ ո՞րքան ալ մեզի օգտակար ու հաւատարիմ, ա-
ւելցուց կառավարիչը, ու միանգամայն խելացի... Մեզի
հետ կանոնաւոր յարաբերութիւն ունենալով հանդերձ կրցած
էր մինչեւ ետքը քոյրիթէի անդամներուն վստահութիւն ներ-
շնչել...

Նախարարը ա՛յլ աւելի մօտեցաւ զիակներուն, մինչ իրեն
ընկերացողները քիչ մը հեռուն կեցած էին, արդէն դիտած
ըլլալով այդ տեսարանը:

Յանկարծ ազազակ մը արձակեց:

— Ի՞նչ է այս, գոչեց միւսներուն դառնալով:

— Ի՞նչ կայ, փաշա էֆէնտի, հարցուց հարցաքննիչ դա-
տաւորը երկու քայլ առաջ գալով:

— Տեսէ՛ք կնոջ կուրծքին վրայ ծալուած թուղթ մը
կայ, ի՞նչ կը նշանակէ ասիկա...

Այս խօսքերը լսելով ամենքն ալ յառաջացած ու շրջապատած էին դիակները :

— Այո՛ , ճիշտ է , ըսաւ բժիշկը յուզուած ձայնով մը , կուրծքին վրայ թուղթ մը կայ . . . և սակայն գրեթէ կէս ժամ առաջ ևս իմ ձեռքովս և ձեր ներկայութեանը դիակները քով քովի բերի ու այն աստն այդպիսի թուղթ մը չկար :

Այս ըսելով բժիշկը ծոկեցաւ ու դողահար ձեռքով մը առաւ ու բացաւ :

— Թուրքերէն գրուած գիր մըն է , ըսաւ , ակնոցը դրնելով ու թուղթը քննելով :

— Կարդացէք տեսնենք , հրամայեց նախարարը անհամբեր :

Բժիշկը բարձրաձայն կարդաց .

«Էմմա մահուան դատապարտուած ու վճիռն ալ գործադրուած է , հասկցուած ըլլալով իր յարտերութիւնները ոստիկանութեան հետ և իր մէկ քանի մասնութիւնները : Ասիկա կ'ուզենք որ նոր դաս մը ըլլայ մատնիչներուն համար : Կը ցաւինք որ ստիպուեցանք էմմայի պատճառաւ անմեղ աղջիկ մըն ալ զոհել իրեն հետ :»

— Այդ է ամբողջ պարունակութիւնը , հարցուց նախարարը :

— Այո՛ , փաշա էֆէնտի :

— Թուղթին տակը ստորագրութիւն կայ , ըսաւ հարցաքննիչ դատաւորը :

— Թուղթին տակը երկու լատինական տառեր կան , պատասխանեց բժիշկը , ձեռքը եղած դրութիւնը դատաւորին երկարելով , M . և A . տառերը , գլխազիր գրուած :

— Դարձեալ այդ անիծեալ տառերը մէջտեղ ելան , գոչեց Շէֆիք փաշա տեսակ մը թաքուն երկիւղով :

Յետոյ շարունակեց խօսքը ամէնուն ուղղելով :

— Բայց ինչպէ՞ս այս թուղթը գրուած է դիակին վրայ

և որո՞ւ կողմէ, ե՞րբ... ահա խնդիրներ զորս պէտք է որ լուսարանները-

— Կէս ժամ առաջ, երբ փոքրիկ սպասուհիին դիակը դուրսէն հոս փոխադրեցին, պատասխանեց հարցաքննիչ դատաւորը, և գետինը տարածեցինք էմմայի դիակին քով, զոր նոյնպէս սենեակին անկիւնէն հոս բերած էինք, այդ թուղթը չկար, ասիկա ամենքս ալ կրնանք վկայել այնպէս չէ՞...

— Այո՛, ըսաւ բժիշկը, մանաւանդ ես այդ մասին բնա՛ւ կասկած չունիմ, որովհետեւ դիակը հոս բերուելն ետքը ես իմ ձեռքովս կուրծքը բացի, մարմինը քննեցի ու վերստին գոցեցի և բնա՛ւ թուղթ չտեսայ:

— Եւ ո՛չ ալ ես բան մը նշմարեցի, աւելցուց կառավարիչը, ես որ ամբողջ գործողութեան ժամանակ տօքթօր էֆէնտին քովը կեցած էի:

— Այսպէս ուրեմն կրնանք ստուգապէս ըսել թէ, շարունակեց դատաւորը, այս թուղթը կէս ժամէ ի վեր դըրուած է դիակին վրայ...

— Բայց որո՞ւ ձեռքով, գոչեց նախարարը, որուն ձայնը յուղումէն կը դողդղար:

— Այդ մասին ալ կասկած ունենալու չենք, ըսաւ դատաւորը, այս թուղթը մէկ մարդ միայն կրնայ դրած ըլլալ դիակին վրայ, այն է ոճրագործը... և այս իրողութենէն կը հետեւի որ ոճրագործը տակաւին տանը մէջն է ու նոյնիսկ յանդգնութիւնը կ'ունենայ կոր մեր հոս գանուած ատեն իր թաքստոցէն դուրս ելլելու և մինչեւ իր զոներուն քով գալու... շիտակը զարմանալի՛ յանդգնութիւն և մանաւանդ անօգուտ ալ, որովհետեւ այս թուղթին պէտք չունէինք դիտնալու համար թէ ինչո՞ւ գործուած էր ոճիրը:

— Բայց այն ատեն պէտք է անմիջապէս նոր խուզարկութիւն մը կատարենք տանը ամէն կողմը ու միեւնոյն ատեն ամէն սենեակներուն մէջ մարդ սպասցնենք, որպէսզի

այդ վտանգաւոր ու յանդուզն չարագործը պատուհանէ մը և կամ ո և է անգէ մը խոյս չտայ . . . :

— Եթէ արդէն խոյս չէ տուած թուղթը հոս ձղկէն ևաքը, պատասխանեց դատաւորը, դու լըր օրօրելով :

— Զնը ըսածն ալ կարելի է, ըսաւ նախարարը, ամէն պարագայի մէջ սա ստոյգ է որ քիչ մը առաջ ոճրագործը տակաւին այս տան մէջն էր և մեր մարդիկը, ըսա ձեր խօսքին, մանրակրիտ քննութիւն մը ընելով հահգերձ, կարող չեն ևզամ գինքը գտնել :

Նախարարին այս խորհրդածութիւնը ըրած միջոցին լուր բերին թէ պալատական թիկնապահ մը եկած էր ու գինքը տեսնել կը փափաքէր :

— Վեր հրամայուցէ՛ք, հրամայեց Շէֆիք փաշա :

Թիկնապահը եկած էր պարզապէս ըսելու համար թէ Վեհափառ Սուլթանը հրամայած է որ ամէն միջոցներով ոճրագործը ձերբակալուի : Նախարարը արդէն կը սպասէր այդ անխուսափելի հրամանին՝ բայց և այնպէս ամենայն խոնարհութեամբ պատասխանեց .

— Մեր Վեհափառ տիրօջ կամքը կատարելու կաշխատինք արդէն և կը յուսամ որ պիտի կրնանք յաջողիլ :

Փաշան միեւնոյն աստեւ թիկնապահին հաղորդեց մինչև այդ վայրկեան կատարուած գործողութիւնները ու գիտիին վրայէն գանուած թուղթին պարագան, որ մեծ դարմանք պատճառեց պալատական բամբերին :

— Այդ թուղթը պէտք է որ մեր Վեհափառ տիրօջ ներկայացնեմ ըսաւ :

— Բնականաբար, պատասխանեց նախարարը հիմա դայն ձեզի կը յանձնենք :

Թիկնապահին ալ կարծիքը այն էր թէ ոճրագործը տանը մէջ պահուըտած ըլլալու էր անպատճառ :

Որոշուեցաւ նոր խուզարկութիւն մըն ալ կատարել շատ աւելի լուրջ կերպով :

Նախ փախուստի բոլոր հաւանական ճամբաները հսկողութեան ներքեւ առնուեցան, ամենիքէն մինչեւ գեանայարկի առջ, ամենէն ճարպիկ ոտիկաններէ ու լրտեսներէ կազմուած խումբ մը սկսան տան ամէն անկիւնները, կարանխները, դարակները, տախտակամածնցրն ու ցեղունները մանրադննին քննել:

Այս գործողութեան միջոցին թիկնապահը մեկնած էր, յանձնարարելով որ ոճրագործը երեսան ելլելուն պէս՝ մէկու մը միջոցաւ լուր գրկին երլարդ:

Եւ անձամբ կուգամ Վեհափառ Սուլթանին տեղեկատուութիւնս ընելու, հաւաստեց նախարարը:

Թիկնապահը լսած էր նաև որ Վեհափառ Սուլթանը հրամայած էր որ այս ոճիրը զազանի պահուի ու թերթերուն չհազորդուի՝ մինչև որ ոճրագործը գտնուի:

Երևք ժամուան մանրակրկիտ փնտաւտքներէ ետքը խուզարկիչները ընկճուած դէմքով եկան յայտարարել թէ բան մը չէին գտած . . . :

— Ուրեմն պէտք է եզրակացնել թէ ոճրագործը թուղթը գիակին վրայ զեանդեղէն կտքը յաջողած է փախչիլ, ըստ հարցաքննիչ գառաւորը:

Այս եզրակացութիւնը թէեւ շատ յուսահատական, բայց ամէնէն հաւանականն էր:

Մտթը կոխած էր արդէն և ներկաները գործին անյաջողութեանէն յոստորեկ ու ո և է պատասխանատուութենէ խուսափելու աննշով մէկիկ մէկիկ կը մեկնէին, զանազան պարտակներ ստեղծելով:

Նախ Բերայի կառավարիչը թողուց զնաց, ըսելով թէ իրաւ կարեւոր գործեր ունէր:

Յետոյ բժիշկը մեկնեցաւ իր գործը աւարտած յայտարարելով: Իրեն հետևեցաւ նաև հարցաքննիչ գառաւորը և հարիւրապետը:

Շէֆիք փաշա միայն, ճաշարանը, թիվնաթուի մը մէջ
թաղուած էր գլխիկոր, ախուր խորհրդածութիւններու մէջ
մոլորած: Գիտէր որ Սուլթանը իրմէ միայն համար պիտի
պահանջէր ու միմիայն իր վրայ պիտի ծանրանար այս գոր-
ծին անյաջողութեան պատասխանատուութիւնը: Այս յուսու-
հատական տրամադրութեան մէջ՝ Սալօմօն մօտեցաւ իրեն երբ
սենեակին մէջ առանձին մնացած էր:

— Փաշա էֆէնտի, ըստ, կը տեսնենք թէ չէի սխա-
լած:

Նախարարը՝ երազկոտ՝ զլուխը վեր վերցուց,

— Ի՞նչ բանի մէջ չէք սխալած:

— Երբ ոստիկանատունը, հոս դալէ առաջ, ձեզի կ'ըսէի
թէ ոճրագործը տանը մէջն է:

— Բայց խուզարկութիւնը հակառակը ցոյց տուաւ, պա-
տասխանեց նախարարը անհամբեր:

-- Խուզարկութիւնը, փաշա էֆէնտի, ցոյց տուաւ միայն
թէ անկարող են թաքստոցը գտնելու...: Թուղթին դէպքէն
ետքը այլևս կարելի չէ կասկած ունենալ ոճրագործին ասանը
գտնուելուն մասին:

— Բայց ո՞ւր պահուըտած է այդ շունչանորդի մարդը:

— Ատիկա երեսան պիտի հանենք ես և Ահմէտ Չավուչը,
պատասխանեց Հրեան ինքնավստահ շեշտով մը:

— Միթէ Ահմէտ Չավուչը, խուզարկիչներուն մէջ չէ՞ր,
հարցուց նախարարը:

— Չէ, անիկա չուզեց մասնակցիլ, վստահ ըլլալով որ
այդ կերպ կատարուած խուզարկութիւն մը ոչ մէկ արդիւնք
պիտի տար:

— Ուրեմն կ'ուզէք դ՞ուք ալ փորձ մը կատարել...:

— Եթէ Ձեր Վսեմութիւնը հրաման տայ, պատասխանեց

Սալօմօն:

— Բայց անշուշտ հրաման կուտամ քանի որ այդքան

վատհօրէն կը խօսիս, գոչեց նախարարը, այս նոր յոյսին կառչելով, օ՛ն անմիջապէս գործի սկսեցէք:

— Ո՛չ հիմա, փաշա էֆէնտի, ըսաւ Հրեան հաստատ չեշտով:

— Ե՛րբ ուրեմն:

— Երբ ամենքը կրթան և միմիայն ևս ու Ահմէտ Չալուշը մնանք հոս:

— Բոլորովին առանձին, հարցուց փաշան զարմացած:

— Բնականաբար. լաւագոյն գործերը քիչ մարդով կը տեսնուին, մանաւանդ մեր պաշտօնին մէջ:

— Բայց այդ ոճրագործը շատ յանդուգն ու խիզախ մէկը կ'երեւայ կոր, նոյն խկ եթէ յաջողիք գտնել զինքը կրնայ գլխերնուդ փորձանք մը բերել...

— Մենք պատրաստ ենք մեր անձերը վտանգելու՝ գործին յաջողութեանը համար:

— Դա՛ւ, պատասխանեց նախարարը. տեսնելով որ Հրեան կը պնդէր իր ըսածին վրայ, թող ձեր ուղածին պէս ըլլայ, ևս հիմա ըստ այնմ պէտք եղած հրամանները կուտամ:

— Շատ շնորհակալ եմ, փաշա էֆէնտի:

— Եւ եթէ յաջողութեամբ գլուխ հանէք այս գործը, կը խոստանամ փայլուն կերպով վարձատրել:

— Աստուած կեանք տայ Ձեր Վսեմութեան:

— Շուտով ինծի կանչէ քօմիսէր էֆէնտին:

Սալօմօն դուրս ելաւ նախարարին հրամանը կատարելու համար:

Քօմիսէրը գալուն պէս Շէֆիք փաշա ըսաւ.

— Ինձ նայէ՛, բոլոր մարդիկդ ժողվէ ու հեռացիր այս տունէն, քննութիւնը եղած լինցած է ու ա՛յ այստեղ փնտուկիք բան մը չունինք. ոճրագործը յայտնի կը տեսնուի որ խոյս տուած է և ուրիշ տեղ հարկ է զինքը փնտուկ:

— Իմ ալ կարծիքս այդ է, փութաց ըսել քօմիսէրը, որ շատ գո՛ն մնացած էր իրեն տրուած հրամանէն:

— Քու կարծիքդ հարցնող չկայ պատասխաննեց ոստիկանութեան նախարարը, քեզ պատուէրներ կուտամ կոր անոնց ուշադրութիւն ըրէ :

— Գլխուս վրայ, փաշա էֆէնտի :

— Տանը մէջ միայն Սալօմօն էֆէնտին և Ահմէտ Չալուշը պիտի մնան, կը հասկնաս :

— Այո՛, փաշա էֆէնտի, ըսաւ քօմիսէրը, յարգանքով բարև մը տարով :

— Հո՞ս է Ահմէտ Չալուշը :

— Այո՛, վարը դրան քով, մէկ քանի ոստիկաններու հետ կեցած է :

— Ուրեմն ըսէ իրեն որ շուտով հոս գայ :

Վայրկեան մը ետքը Ահմէտ Չալուշ ևս ներս մտաւ ճաշասրահէն : Նախարարը անոր ալ յայտնեց իր պատուէրը : Յետոյ աւելցուց :

— Սալօմօն էֆէնտի կը կասկածի թէ ոճրագործը միշտ այս տան մէջ ծածկուած կը մնայ և թէ դու՛ն իր օժանդակութեամբը պիտի կրնաս երեւան հանել զինքը :

— Այդ կասկածը ինձի ալ յայտնեց ու ես ալ կատարելապէս համամիտ գտնուեցայ իրեն :

— Ուրեմն սիրով կ'ընդունիս քեզի յանձնուած գործը :

— Մեր մեծերուն հրամանը միշտ սիրով կ'ընդունիմ և կը գործադրեմ, պատասխանեց Ահմէտ Չալուշ :

— Ասիկա բացառիկ կարեւորութիւն ունեցող բան մըն է, աւելցուց Շէֆիք փաշա, և եթէ կարենաք յաջողիլ մեծամեծ վարձատրութիւններ կ'սպասեն ձեզի : Մեր վեհափառ Սուլթանը Իրատէ ըրած է որ ոճրագործը ապատճառ ձերբակալուի, ուստի մեր ամէնուս պարտականութիւնն է որ իր կամքը կատարելու համար մեր ձեռքէն ամէն եկածը ընենք :

— Այս մասին կրնաք բացարձակ վտտահութիւն ունենալ մեր վրայ :

— Եթէ ոճրագործը գտնէք, ո՛չ թէ միայն դրամական

կարեւոր գումար մը պիտի ստանաք, այլ կը խոստանամ նաև որ աստիճանի բարձրացման ու պատուանշանի ալ պիտի արժանանաք :

Նախարարին այս վերջին խօսքերը շողացուցին Ահմէտ Չավուշի աչքերը որ խանդավառուած գոչեց .

— Աստուծոյ և Վեհափառ Սուլթանին շնորհիւ՝ ինչպե՞ս պիտի յաջողինք :

Քաւորդ մը ետքը, նախարար, քօմիսէր, ոստիկան ու լրտես մեկնած էին ամենքն ալ և սանը մէջ կը մնային երկու դիակները և Մայօմօն ու Ահմէտ Չավուշ : Այս երկուքը գետնայարկի ճաշարանը քաշուած՝ մօմ մը վառեցին, որովհետև մութը պատած էր ամէն կողմ և սկսան խօսակցիլ :

— Կարծեմ, ըսաւ Ահմէտ Չավուշ, մեր կարողութենէն վեր գործի մը մէջ մտանք :

— Ինչո՞ւ առաջին քայլէն կը յուսահատիս, պատասխանեց Հրեան, միթէ դուն ալ կատարելապէս համոզուած չե՞ս որ Շապան կամ օճրագործը տնկարելի է որ կարող եղած ըլլայ փախչիլ :

— Այդ մասին բնաւ կասկած չունիմ . . .

— Ուրեմն միշտ հոս է . . .

— Այդ ալ կ'ընդունիմ, քանի որ մեր համոզումին բնական հետեւութիւնն է :

— Հիմա կը մնայ իր թաքստոցը գտնել :

— Ահաւասիկ հոս է որ խնդիրը կը կնճռօտի : Գիտես որ այսօր երկու անդամ այս տունը վերէն վար խուզարկուեցաւ և կարելի չեղաւ հետք մը գտնել : Պիտի առարկես որ խուզարկողները ճարպիկ չէին և թէ չեն կրցած լաւ գննել ամէն բան : Եւ սակայն այս պզտիկ տունը շատ ծակ ու ծուկ չունի, հետեւաբար խուզարկութիւնն ալ բացառիկ դժուարութիւններ չի ներկայացնէր . . . այնպէս որ շիտակը հիմա քիչ մը կը կասկածիմ և կը մտածեմ թէ այդ մարդը հակառակ մեր ենթադրութեան՝ կրցած է փախչիլ և կը զարմանամ որ

դուն այդքան հաստատամիտ կերպով կառչած կը մնաս քու համոզումիդ վրայ :

— Այո՛ , որովհետեւ ես ինծի յատուկ պատճառներ ունիմ ասոր համար , պատասխանեց Հրեան խորամանկ դէմքով մը , և երբոր դուն ալ իմանաս այդ պատճառները , ինծի չափ պիտի համոզուիս և վստահ պիտի ըլլաս թէ պիտի յաջողինք մեր այս դժուար գործին մէջ :

— Ուրեմն ըսէ՛ տեսնենք քու պատճառներդ , գոչեց Ան մէտ Չափուչ անհամբեր , ինչու ծածկեցիր մինչև հիմա . . . :

— Որովհետեւ մինչև հիմա հարկ չկար գտնոնք բացատրելու և դուն գիտես որ ես միշտ խոյս կուտամ անհարկի խօսքերէ :

— Իրաւունք ունիս , Սալօմօն էֆէնաի , շատ խօսողները միշտ գործ տեսնողներ չեն :

— Մտիկ ըրէ՛ ուրեմն . . .

— Բոլոր ուշադրութիւնս քեզի նուիրած եմ :

— Գիտե՞ս թէ որքան ատենէ ի վեր էմմա կը բնակէր այս տան մէջ :

— Կարծեմ մօտաւորապէս երկու տարիէ ի վեր . . .

— Իսկ իրմէ առաջ ո՞վ էին այս տան բնակիչները :

— Իրա՛ւ որ այս մասին որոշ տեղեկութիւն մը չունիմ . գիտեմ միայն թէ այս տան մէջ բաներ մը անցած են ու տունը պաշարուած ու խուզարկութիւն կատարուած է :

— Այո՛ , ճիշդ կը յիշես ուրեմն : Արդ այս տան մէջ , էմմայէն առաջ , Հայ յեղափոխականներ բնակած են ամբողջ երեք տարի : Տունը վարձուած էր հիլլենահպատակ Քամիւնա անուն ծերունի կնոջ մը կողմէ , որ իբր թէ ամուրիներու սենեակներ վարձու կուտար : Արդ , իր բոլոր ամուրի վարձակալները հայ յեղափոխականներ էին , որոնք իրենց կեղբոնը ըրած էին այստեղ : Երբ ոստիկանութիւնը վերջապէս իմացաւ և այս տունը պաշարեց , իրենցմէ երեքը հոս կը գտնուէին , իսկ Քամիւնա նոյն միջոցին դուրս ելած էր . . . : Ես ալ

կընկերանայի իրենց և ես աչքովս տեսած էի երևք վարձա-
կալներուն հո՛ն ըլլալը, որոնք տան երեսի վրայի սենեակին
պատշգամբ նստած էին և երբ մեր գալուստը տեսան՝ իսկոյն
ներս քաշուեցան :

Ահաւասիկ հետաքրքրական պատմութիւն մը զոր
թէև լսած էի, բայց մանրամասնութիւնները չէի գիտեր :

— Այսօրուան պէս, շարունակեց Հրեան, դուռը զարնե-
լով չբացուեցաւ և ստիպուեցանք կրկին զայն բռնի բանալ,
ինչ որ մեզ կէս ժամէն աւելի զբաղեցուց : Չմտնամ ըսելու
որ փողոցը, շրջակաները, քովի տուններուն տանիքները ու-
տիկաններով լեցուած էին : Վերջապէս դուռը խորտակեցինք
և ներս մտանք . . . ամէն կողմ խուզարկեցինք . . . ո՛չ ոք կար :
Երևք անձերը աներեւոյթ եղած էին . . .

— Զարմանալի՛ բան, գոչեց Ահմէտ Չավուշ, սարօրի-
նա՛կ, ուրեմն ճիշտ այսօրուան պէս :

— Սա տարբերութեամբ որ այսօր մէկ հոգի է աներե-
ւոյթ եղողը, մինչդեռ այդ օրը երևք հոգի միտաին էին . . . :

— Ո և է հետք կարելի չեղա՞ւ դանկ :

— Ո՛չ, ի զո՛ւր տանը ամէն կողմը տակնուվրայ դար-
ձուցինք, ի զո՛ւր տախտակամածներն ու ձեղունները քակե-
ցինք, մեր բոլոր փնտառուքները արդիւնք մը չունեցան :

— Ոստիկանութիւնը ի՞նչ բացատրութիւն տուաւ ասոր :

— Ըսին թէ մեր ապիրատութենէն օգտուելով՝ յեղափո-
խակածները կրցած էին փախչիլ մեր աչքին տակ, ինչ որ
ճշմարիտ չէր և ո՛չ ալ կարելի, և սրովհետև քանի մը օր
ետքը ուրիշ շատ աւելի կարեւոր ինդիլր մը մէջտեղ ելաւ որ
ոստիկանութեան ամբողջ ուշադրութիւնը գրաւեց, Տէրվիշ
փաղցիլ այդ դէպքը մտացուեցաւ բոլորովին : Բայց ես չէի
մտուցած և միշտ կասկածով կը նայէի այս տան վրայ, նոյ-
նիսկ երբ Էմմայի պէս կէս աշխարհիկ կին մը եկաւ բնակե-
լու հոն :

— Եւ կատկածներդ անտեղի չէին՝ քանի որ հակառակ

այդ կնոջ սասիկանութեան հետ ունեցած յարաբերութիւններուն, գիտենք թէ միեւնոյն ասան յեզափոխակահաներու հետ ալ կապակցութիւններ ունէր :

— Եւ որուն հետեւանքով այս փորձանքը եկաւ զբխուի :

— Կուժը ջուրին ճամբան կը կտորի, պատասխանեց Ահմէտ Չափուչ փիլիսոփայարար :

— Խնդիրը այդ չէ, Այս առտու երբոր սճրագործութեան գէպքը բնցի ու սճրագործին անյայտացումը տեսայ, խոյն յիշեցի քանի մը տարի առաջ պատահածը և սա եզրակացութեան հասայ թէ այս առնչը մասնաւոր թաքստոց մը ունի զոր հաւանօրէն պատարասած են հոն բնակող նախկին հայ յեզափոխակահանները և որ ծանօթ էր Շապանի :

— Այդ բաձդ շատ հաւանական կ'երևայ, պատասխանեց Ահմէտ Չափուչ, և հիմա կը տեսնեմ որ իրաւունք ունիս եղեր այդ քան պնդելու քու ենթադրութեանդ վրայ :

— Խնդիրը այդ թաքստոցը դանկուն վրայ է :

— Հաւանօրէն զեանայարկը, շտեմարանին մէջ տեղ մը ըլլալու է, պէտք է մեր զննութիւնները հանկէ սկսինք :

— Ընդհակառակն, ըսաւ Սալօմօն, ես վստահ եմ որ վերի յարկն է, այն յարկը ուր կը գտնուի Էմմայի ննջարանը և գուցէ նոյնիակ այդ ննջարանին մէջ . . . :

— Բայց ի՞նչ բանի վրայ կը հիմնես այդ ենթադրութիւնդ :

Ես ալ նախ այնպէս կը կարծի որ թաքստոցը գետնայարկը պէտք է վնասել, բայց զիտակին կուրծքին վրայ դրուած թուղթը բոլորովին գողափարս փոխեց : Յայանի է որ այդ թուղթը սճրագործը գրած է, այս մտտին ս և է տաքակոյտ չկայ և գրած է մեր հոս դանուած միջոցին, այսինքն երբ առնը սասիկաններով ու լրտեսներով լեցուած էր : Արդ, ինչպէ՞ս կ'ուզես որ այդ մարդը համարձակէր շտեմարանէն վեր կլիկ, զեանայարկէն անցնիլ ու երկրորդ յարկը երթալով թուղթը թողուր և ետ դառնար. միթէ այս կատարեալ ձե-

մարտիկուն մը չպիտի՞ ըլլար, կամ մանաւանդ կարելի՞ էր այսպէս բան մը երբ ասան մէջ այնքան բազմութիւն կար: Այդ թուղթի պարագան արդէն ոճրագործին կողմէ պարզ անսպարծութիւն մը, մեր քթին խնդալու պէս բան մըն է և կէտէ իր անձին համար կատարեալ ապահովութիւն չունենար, այդպիսի անօգուտ յանդգնութիւն մը չպիտի փորձէր:

— Շատ իրաւունք ունիս, Սալօմօն էֆէնտի, պատասխանեց Անմէա Չալուշ տեղի տալով իր ընկերօջ իրաւացի դիտողութիւններուն առջև: Այո՛, մեր քննութիւնը պէտք է վերջն սկսինք:

— Եւ կթէ կ'ուզես անմիջապէս գործի ձեռնարկինք:

— Ես պատրաստ եմ, ըսաւ Չալուշը ոտքի ելլելով:

Երկուքը միասին յամր քայլերով ձաշարանէն դուրս կանու սանդուխին մօտեցան: Հոն պահ մը կանգ առին ու ականջ դրին տեսնելու համար թէ ու ե է շուկ կը լսուէ՞ր:

Ոչինչ. տունը խոր լուսթեան մէջ թաղուած էր:

Սկսան աստիճաններէն վեր ելլել նոյն գրուչաւորութեամբ Անմէա Չալուշ առջևէն կ'երթար բէվօրվէրը ձեռքը բռնած և Հրեան անոր կը հետեւէր վառած մօմով մը երբ վեր հասան՝ դարձեալ կանգ առին ու ականջ դրին:

— Չալն ցուն չկայ, ըսաւ Անմէա կամաց մը:

— Այո՛, կատարեալ լուսթիւն կը տիրէ, պատասխանեց Սալօմօն:

— Ո՞ր սենեակէն պիտի սկսինք մեր խուզարկութիւնը:

— Նոյն իսկ դիտակները գտնուած սենեակէն... վստահ եմ որ հո՛ն է գազանիքի բանալին:

Այս կարճ խօսակցութենէն ետքը, երկու մարդիկը իրենց ոտքերուն ծայրերուն վրայ կոխելով մօտեցան էմմայի ննջարանին դրան ու կամաց մը բացին դայն:

Հոն ալ ո՛չ մէկ շուկ չէր լսուեր:

Դիտակները իրենց յաւիտենական քունը կը ննջէին լռիկ: Իրենց տեսքը մօմին դողդօջուն լոյսին տակ ահուկի էր և

երկու մարդիկը, թէև վարժուած այս սեռակ սեռարաններու, սակայն թեթև սարսուռ մը ունեցան:

Սալօմօն իր ձեռքի մօմը սեղանին վրայ դրաւ և ըսաւ:

— Ո՛չ սք կայ մէջանդ, սպա՛հովարար Շապան իր թաքըստոցին մէջ կծկուած է:

— Թերևս հասկցած է որ ասանը մէջ մարդ կը դանուի, դիտել սուտա Չալուչը:

— Շարս հաւանական է . . . օ՛ն դործի սխի՛նք:

Երկու ընկերները մանրազննին քննութիւնէ մը անցնոցին սենեակին պատերը, ստիտակիւմածը, խոշոր սնուկ մը, թիկնաթուռներն ու անկիւնը դրուած բազմոցը զոր դժուարաւ կրցան տեղէն վերցնել: Ո՛չ մէկ կասկածելի նշան կորույ եղան դանակ: Անկողնին դէմը սենեակին: աջ կողմը, զգեստազէնի խոշոր դարան մը կար դայն բացին ու ստան սրէմտոյի պատկանող շրջազգեստներով, ձերմակնզէններով և ուրիշ կանացի աւարկաներով լցուած էր:

— Այս դարանը սպա՛հովարար թաքստոցը չէ, ըսաւ Չալուչը ձեռքովը շոշափելով կախուած զգեստները, սոււգելու համար թէ աքդեօք մէկը պահուըսած էր անոնց ետ:

— Այս դարակին մէջլինները արդէն ցերեկը երկու անգամ պարպեցին ու քննեցին, ըսաւ Սալօմօն:

— Ուրեմն երրորդ անգամ յոգնութիւն յանձն չառնենք:

— Միայն թէ բան մը մտացան ընելու . . .

— Ի՞նչ բան, հարցուց Չալուչը:

— Դարակը մէկ կողմ առնել ու պատը քննել:

— Այդ ալ այժմ մենք կը փորձենք . . .

Երկու ընկերները դարակին երկու կողմերէն բռնելով ջանացին դայն պատէն հեռացնել: Հակառակ որ երկուքն ալ կորովի բազուկներ ունէին՝ չկրցան բխամաաի մը չափ տեղէն խախտել դարակը:

— Բայց այս դարակը պատին փակած է, գոչեց Չալուչը անկարելի է տեղէն շարժել:

— Ինձի ալ այնպէս կը թուի, պատասխանեց Հրեան, գարմանալի՛ բան... :

— Քանի որ այսքան հաստատ կերպով պատին փակած է, ուրեմն անոր ետև թաքստոց մը չի կրնար ըլլալ, եզրակացուց Չավուչը :

Սալամօն ճակատը շփեց մտածկոտ դէմքով մը :

— Ես այս դարակիրն չեմ հաւնիր կոր, մուսաց քթին տակէն :

— Ի՞նչ կ'ուզես որ ընենք... տապարով կտարանք... :

— Ո՛չ, տակաւին անկէ առաջ ուրիշ ընելիք մը ունինք հոս լաւ մը պարպենք մէջինները և ուշի ուշով քննենք :

— Բայց դուն քիչ մը առաջ ըսիր որ երկու անգամ արգէն եղած է այդ գործողութիւնը և լան մը չեն տեսած մէջը :

— Ինչ որ ուրիշներ չեն տեսած՝ թերեւս մենք կարող կ'ըլլանք տեսնելու, վճռեց Սալամօն :

Սեղանին վրայ կազի լամբար մը կար զոր վառեցին լոյս տալու համար ու յետոյ սկսան մէկիկ մէկիկ դարակիրն մէջ եղած բոլոր առարկաները պարպել : Այս գործողութիւնը քառորդ մը տեւեց ու վերջապէս դարակը բոլորովին դատարկուեցաւ :

Սալամօնը լամբարը սեղանին վրայէն առաւ ու բերաւ դարակիրն մէջ՝ անոր ամէն կողմը լաւ մը լուսաւորելու հահամար : Մէկ քանի գամեր գամուած էին խորը, անշուշտ դեհասեղէններ կախելու համար, թէև գարակը ատոր համար կիսաբոլոր փայտեր ունէր վերէն կախուած և որուն վրայ դրուած էին բոլոր շրջազգեստները : Սալամօն յիշեց թէ այդ գամերէն ո և է առարկայ կախուած չէր :

— Արդեօք ուրի՞շ բանի մը կը ծառայեն այս գամերը, հարցուց ինքնիրեն :

Եւ սկսաւ մէկիկ մէկիկ քննել զանոնք :

Յանկարծ տեսաւ որ գամին մէկը կ'երկրար, ուզեց քա-

չել հանել, սակայն տեսաւ որ գամը կը դիմադրէր, այն ատեն ուժով մը կոխեց վրան ու գամը մինչև գլուխը մխրճուեցաւ փայտին մէջ և ահա՛ թուամլայի պատուհանի մը պէս դարակին խորքը վար իջաւ ու կէս քառակուսի մէզր խոշորութեամբ ծակ մը երևան ելաւ :

— Գտա՛նք, գոչեց Սալօմօն միևնոյն ատեն ետ ևս ընկերկելով, որովհետև կը կասկածէր թէ յանկարծ մէկը գուրս պիտի ցառքէր հոնկէ կամ հրազէն մը պարպէր վրան :

Եւ սակայն ո՛չ մարդ երեւցաւ և ո՛չ ալ հրազէն պարպուեցաւ :

Ահմէտ Չալուշ անկերկիւղ մօտեցաւ ծակին ու գլուխը մէջը խօթեց :

— Զգուշացի՛ր, գոչեց Հրեան իր ընկերոջ :

— Մի՛ վախնար բան մը չկայ պատասխանեց միւսը, միշտ գլուխը վար հակած :

Վայրկեան մը այսպէս մնալէ կտքը գլուխը վեր առաւ :

— Հոր մ՛է այն և ո՛չ թէ թաքստոց մը, ըսաւ :

Հո՞ր մը, գոչեց Հրեան զարմացած :

— Այո՛, եկուր դուն ալ նայէ՛ :

Սալօմօն զգուշութեամբ մօտեցաւ ծակին, գլուխը ծուկ և ինքն ալ ուշադրութեամբ սկսաւ գննել : Յետոյ կանթեղ մը բերին, չուանին կապեցին և իջեցուցին ծակին մէջ, կամաց կամաց :

Երկու ընկերները կանթեղին լոյսով նշմարեցին որ ծակին պատերուն մէկ կողմը դուրծ ցցուած խոշոր գամեր կային որոնք անշուշտ կը ծառայէին վար իջնել կամ վեր ելլելու համար :

Յուշիկ յուշիկ կանթեղը վար իջեցուցին մենչև որ յատակը գետին դպաւ :

— Որքա՛ն ալ խորունկ է եղեր, գոչեց Ահմէտ Չալուշ :

— Հիմա չուանը վեր քաշենք ու տեսնենք թէ քանի՛ անգուն է խորութիւնը, ըսաւ Սալօմօն :

Ստուգեցին որ հարը աասը կանգունի չափ խորութիւնս ունէր :

— Ուրեմն մինչև ներքնայարկի շտեմարանը կը հասնի վճռեց Հրեան :

— Բայց մէջը մարդ չկայ, դիտել տուաւ Չավուչը, մեր գիւտը բանի մը չպիտի ծառայէ, ո՛չ ալ կրնայ բացաարկ թէ ո՛րևակից փախած և կամ ո՛ր պահուրած է ոճրագործը :

— Որոչ բան մը ըսելու համար պէտք է նա՛ն մինչև խորն իջնել ու լաւ մը քննել ծակը, ըսաւ Հրեան :

— Ատիկա դիւրին է, պատասխանեց Չավուչը, դուրս ցցուած գամերն արդէն իբրև սանդուխ ծառայիլու համար հոն դրուած են... ես անմիջապէս վար կ'իջնեմ... :

Եւ Ահմէտ Չավուչ իսկոյն գործը խօսքին միացուց ու ծակին մէջ մտաւ, ոտքը դնելով առաջին գամին վրայ :

Քանի մը վայրկեանս ետքը արդէն հասած էր յատակը :

— Հաղիւ շարժելու տեղ կայ այստեղ, պուսաց վարէն իր ընկերոջ որ վերը գլուխը ծակէն կահած հե ի հե կը հետեւէր թուրք ոստիկանին :

— Կեցի՛ր կանթեղը վար իջնցնեմ, պատասխանեց Սալօմօն :

Երբ լոյսը հասաւ վար Ահմէտ Չավուչ իր շուրջը սկսաւ դառնալ, աչքը չորս կողմ պտտցնելով :

Յանկարծ աղաղակ մը արձակեց .

— Ի՞նչ կայ. ի՞նչ տեսար, գոչեց Սալօմօն որ միշտ գլուխը հակած իր ընկերոջ գործողութիւններուն կը հետեւէր :

— Տած ներքնուզի մը կայ այստեղ որ բաւական երկար կը թուի :

— Կը կասկածէի կոր ատոր, ըսաւ Հրեան... հիմա անա լուծուեցաւ գաղտնիքը :

— Մտնե՛մ մէջը և երթամ մինչև ծայրը... թէև քիչ մը դժուար է, որովհետև կարելի չէ ոտքի վրայ կենալ մէջը այլ պէտք է չորս ոտքի վրայ առաջ երթալ...

Սալօմօն քիչ մը մտածեց և յետոյ ըսաւ :

— Չէ՛, մի մաներ ներքնուղիին մէջ՝ ալ վեր կլիր որ մեր ընկիւթին վրայ խորհրդակցինք :

Քանի մը վայրկեան հաքը, երբ Ահմէտ Չափուշ դարձաւ Հրեային քովը, երկուքը մէկ դարակէն դուրս ելան և եկան սննեակին մէջտեղը :

— Ներքնուղիին մէջ մանկը խոհեմութիւն չէ, ըսաւ Հրեան, գուցէ Շապան հոն պահոււրտած է և կրնայ ընկողի-րի հարուածով մը քեզ գետին փռել . . . :

— Ուրեմն ի՞նչ պէտք է ընենք. գործը այսչափ յաջող-ցընելէ հաքը չենք կրնար կանգ առնել :

— Սյդ ներքնուղին հաւանորէն ուրոշ մօտակայ տուն մը կը տանի՝ ուր անշուշտ ծածկուած ըլլալու է ոճրագործը առանձին և կամ մէկ քանի ընկերներու հետ, եթէ այդ ճամ-բով զինքը հետապնդենք կա՛մ այն է որ մեզ ալ պիտի ըս-պաննէ ներքնուղիէն դուրս չելած և կամ պիտի թողու փախ-չի . . . լաւագոյն է որ նախ մեր զգուշական միջոցները ձեռք առնենք ու անկէ հաքը լրջօրէն գործի սկսինք : Սյդ մարդը իր եղած տեղը անշուշտ ինքզինք ապահովութեան մէջ կը կարծէ և հեռեւարար տեղէն չպիտի շարժի . . . :

— Ես կը նախընտրէի անմիջապէս մեր սկսած գործին մինչև ծայրը երթալ, պատասխանեց Ահմէտ Չափուշ, որ թէև Հրեային խորտմանկութիւնը չունէր սակայն չափազանց յանդուզն էր, մանաւանդ երբ ո և է վտանգ մը տեսնէր իր առջև :

— Չէ՛, ըսաւ Սալօմօն վճռարար, գործը մինչև հոս բե-րելէ հաքը անխելքութիւն է անխոհեմութեամբ մը զայն վը-տանգել . . . դուն առ այժմ հոս սպասէ՛ և ես երթամ նախա-րարը տեսնեմ, անոր պատմեմ մեր գիւտը և յետոյ տեսնենք թէ ի՞նչ կ'ընենք :

— Լա՛ւ, թո՛ղ քու ըսածիդ պէս ըլլայ, դուն ինէ աւելի փորձառու և խորամանկ ես . . . :

Հրեան խելոյն մեկնեցաւ, կառք մը բռնեց ու նախ զնաց աստիկանատուն, ուր իրեն ըսին թէ փաշա էֆէնտին պալատ գացած էր: Անմիջապէս Երլարզ քչիլ ատաւ կառքը և հոն հասնելուն՝ Շէֆիք փաշան փնտուեց: Նախարարը Հրեային գտրուտը իմանալուն պէս գուշակեց թէ խիստ կարեւոր բան մը անցած ըլլալու է և փութաց անոր քով:

Սալոմօն յայթական դռնուհակութեամբ մը մանրամասնօրէն պատմեց իրենց երեւան հանած թաքստոյն ու ներքնափոր ճամբան:

— Կեցցէ՛ք, գոչեց փաշան խանդավառուած, ձեզ խոստացուած մրցանակին հիմակուընէ արժանացաք...

Եւ վաղեց զնաց այս մեծ լուրը հաղորդելու Սուլթանին, որ նորանոր մտատանջութիւններու մասնուած էր յեղափոխականներու ձեռքով գործուած այս նոր սպանութեան լուրը առնելէն ի վեր:

Գեանափոր ճամբուն յայանութիւնը սոսկալի սպաւորութիւն մը գործեց բռնաւորին վրայ: Իր մզձաւանջներէն մէկը եղած էր, երկար առնէ՛ ի վեր գեանափոր ճամբաները. միշտ կ'երեւակայէր թէ իր թշնամիները կ'աշխատէին գեանափոր ճամբայ մը բանալով Երլարզին մօտենայ և զայն օդը հանել և այս հաւանակութենէն խուսափելու համար յաճախ պալատին չըջակաները անօգուտ պեզումներ կատարել կուտար ու և է պատրուակներով:

Երբ Շէֆիք փաշայի բերնէն իմացաւ եղելութիւնը սաստիկ յուզուեցաւ և իր հին երկիւղները վերանորոգուեցան.

— Գեանափոր ճամբայ, բայց այդ մարդիկը ամէն բան ընելու կարող են ուրեմն, գոչեց դոզաճար ճայնով մը, դուցէ՛ այն միջոցիս դէպի Երլարզ ալ գեանափոր ճամբայ մը բացած՝ կամ բանալու վրայ են և դուն անղեկութիւն չունիս:

— Վեհափառ աէք, այդ մասին կրնաք վտտահ ըլլալ թէ, կամ մնաց նախարարը, երբեք կարելի չէ այդպիսի բան մը փորձել:

— Երբ քեզի պէս ոտաիկանութեան նախարար մը կոյ պաշտօնի վրայ, ամէն բան կարելի է փորձել յաջողութեամբ և անպատիժ :

— Բայց, Վեհափառ Տէր, ձեր վստահութիւնն է որ զի այդ պաշտօնին գլուխը կը պահէ . . .

Ապտ-իւլ-Համիտ իր բարկութիւնն այսպէս նախարարին գլուխը թափելէ ետքը, մէկէն հանդարտեցաւ և ըսաւ .

— Ի՞նչ պիտի ընենք հիմա . . .

— Ինչ որ Ձեր Վեհափառութիւնը հրամայէ, իր որոշումը իմանալու համար է որ պարտք համարեցի իսկոյն եղևութիւնը հազորդել :

— Թո՛ղ անմիջապէս խուղարկեն այդ գեանափորը և տեսնեն թէ ո՛ւր կը յանգի, նոյնիսկ եթէ ասոր համար մարդկային կեանքեր ալ գոհելու պէտք ըլլայ . . .

— Ձերդ Վեհափառութեան կամքը իսկոյն պիտի կատարուի, պատասխանեց նախարարը ակնածանքով խորարհելով :

— Ոճրագործը այս գիշեր պէտք է որ ձերբակալուած ըլլայ, շարունակեց Ապտ-իւլ-Համիտ :

— Հիմա որ այդ գեանափորը երեւան կաւ՝ այդ ձերբակալումը կրնանք արդէն կատարուած համարիլ :

— Յետոյ այս եղևութիւնը երբեք պէտք չէ որ իմացուի . . . լսուելու չէ թէ գեանափոր ճամբաներ կը շինուին և զեր Պոլսոյ մէջ, յեղափոխական ծրագիրներու յաջողութեան համար, կը հատկնան :

— Արդէն այս գործին շուրջը կատարեալ գաղտնապահութիւն պահած ենք մինչև հիմա և տպագրական տեսչութեան ալ լուր տրուեցաւ որ բացարձակապէս արգիլեն թերթերուն այս կրկնակ ոճիրներուն վրայ ո և է ակնարկութիւն ընել :

— Իսկ գալով այդ տունին, իսկոյն տանտէրը գտնուեալ

և պահանջելու է որ իր տունը անմիջապէս ծախէ իմ պալատականներէս մէկուն՝ վճարելով իր ուղած գինը :

Այս պատուէրներն ընդունելէ ետքը՝ նախարարը վերադարձաւ Սալօմոնի քով :

— Օ՛հ, ճամբայ ելլենք, ըսաւ, ժամանակ չունինք կորսնցնելիք :

Երբ Բերա հասան նախ գացին Կալաթա — Սարայի ոստիկանատունն և ոստիկաններ ու մէկ քանի պաշտօնեաներ միասին առնելով եկան Տէրվիչ փողոցի տունը :

Ահմէտ Չալուչ ճաշարանը բազմոցին վրայ երկնցած կը քնանար, երբ դրան զսնգաղկին ձայնը լսելով փութաց դուռը բանալու :

— Բացակայութեանս միջոցին ս ե է գէպք պատահեցա՞ւ, հարցուց Հրեան իր ընկերոջ :

— Ոչինչ, պատասխանեց Չալուչը :

— Շուտ մեր քննութեան սկիւնք, հրամայեց նախարարը, Վեհափառ Սուլթանը անհամբեր կը սպասէ մեր կատարելիք խուզարկութեան արդիւնքին... ո՞ւր է տեսնո՞ւք այդ համբաւաւոր ծակը զոր երեւան հաներ էք... :

Ամբողջ խումբը, որ 10 — 12 հոգիէ կը բաղկանար, Սալօմոնի առաջնորդութեամբ վեր ելաւ ու մտաւ էմմայի նընջաննեակը :

Հրեան խորհրդաւոր գարակին փեղկը բացաւ, լամբարը ներս մացուց և ըսաւ փաշային որ իր ետեւ կեցած էր .

— Ահաւասիկ ծակը :

Շէֆիք փաշա մօտեցաւ և հետաքրքրութեամբ զննեց այդ բացուածքը :

— Օ՛հ, ըսաւ յետոյ, գործի սկիւնք :

— Ի՞նչ է ձեր հրամանը, փաշա էֆէնախ, հարցուց Ահմէտ Չալուչ :

— Պէտք է անմիջապէս ստուգել թէ ո՞ւր կը յանգի այս

ճամբան : Թո՛ղ մէկ քանի հոգի մտնեն մէջը և միւսներն ալ հոս ապառան ի հարկին օգնութեան փութալու համար :

Փաշային այս հրամանը պէտք է ըսել որ խանդավառութեամբ ջնդուհրուեցաւ : Ո՛չ ոք կը համարձակէր, ի բաց առեալ Ահմէտ Չալուչէն, այդ խորհրդաւոր ու արկածալից ուղեորութիւնը ընելու :

— Օ՛ն, գոչեց աւելի հրամայողական ձայնով մը, վար իջողները թո՛ղ առաջ անցնին :

Ո՛չ ոք իր տեղէն չարժեցաւ : Ահմէտ Չալուչ ինքն ալ անկիւն մը քաշուած էր դիտմամբ ու կենդանութեան նշան ցոյց չէր տար : Ի վերջոյ քօմիսէր մը ծակին մօտեցաւ, զըլուխը մէջը ծուց, չորս բոյրը գննեց և ըսաւ .

Բայց փաշա էֆէնտի ինչպէս կաշիլի է ասոր մէջ մտնել, շատ խորունկ կ'երեւայ կոր . . .

— Մէջը մտնելը շատ դիւրին է, պատասխանեց Սալոմօն, որովհետեւ ցցուած գամեր կան պատին վրայ, որոնք իբրև աստիճան կը ծառային :

— Եթէ այդքան դիւրին է, դուն անգամ մը իջիր մէջը որպէսզի ճամբան սորվինք, ըսաւ քօմիսէրը :

— Ի՛նչպէս, գոչեց նախարարը, մէկը չկա՞յ որ սիրտ ընէ վար իջնելու . . . Ո՛ր է Ահմէտ Չալուչը :

— Հոս եմ, փաշա էֆէնտի, ըսաւ Ահմէտ իր կեցած անկիւնէն մէջտեղ ելլելով :

— Դո՛ւն ալ կը վախնաս կոր . . . Բայց կօրծեմ անգամ մը իջեր ես . . .

— Ես պատրաստ եմ կրկին իջնելու . . . ու եթէ ուրիշներ չեն ուզեր հետեւիլ ինձի, ի՛նչ ընենք, առանձին կ'երթամ :

— Կենցեցես Ահմէտ Չալուչ, այս վայրկեանիս աստիճանդ բարձրացած է, ըսաւ Շէֆիք փաշա :

Ահմէտ առաջ անցաւ ու անայլայլ մտաւ ծակին մէջ, որ բոպէ մը հտքը անյայտ եղաւ :

Քօմիսէրը քաջալերուած՝ գոչեց .

— Ես ալ կ'իջնեմ կոր, ու մօտեցաւ բացուած քին :

— Մենք ալ կուգանք, ըսին երկու ոստիկաններ :

— Կարծեմ չորս հոգին արդէն բաւական է դիտել տուաւ
Հրեան :

Ահմէտ Չավուշ արդէն յատակը հասած ու գեանափորին
մէջ մտած էր, իւր ծունկերուն վրայ եկած ու գլուխը ծռած
կամաց կամաց կը յառաջանար խոր խաւարի մէջ : Քօմիսէրը
կը հետեւէր իրեն ու որուն հետեւէն կուգային երկու ոստի-
կանները :

Երեսուն քայլի չափ այսպէս առաջ գացին :

Յանկարծ Ահմէտ Չավուշ գոչեց .

— Ճամբան փակուեցա՛ւ :

— Ուրեմն գեանափորին ծայրը հասանք, պոտասխանեց
քօմիսէրը :

Ահմէտ Չավուշ գրպանէն մոմի կտոր մը հանեց ու լուց-
կիով մը վառեց դայն :

Երկու քառակուսի մէդր տարածութեամբ և երկու մէդր
բարձրութեամբ տեղ կը գտնուէին :

Չորս մարդիկը ոտքի կանգնեցան և Չավուշը սկսաւ շուր-
ջը քննել .

— Ահաւասիկ դուռ մը ըսաւ, ձախ կողմը ցոյց տալով :

Արդարև երկաթեայ հաստատուն դուռ մը կար հագիւ-
կէս մէդր լայնքով ու մէկ մէդր բարձրութեամբ :

— Շունչանորդի, ըսաւ քօմիսէրը զայն քննելով, դրա-
մարկղի դուռ կը նմանի . . .

— Դժբախտութիւնը այն է որ կըպուած ու մեր քով
բանալի չկայ, աւելցուց Ահմէտ :

— Բայց այստեղ կափուլ մը կայ, ըսաւ ոստիկաններէն
մէկը իր ոտքին տակը ցոյց տալով :

Չավուշը իր մոմը մօտեցուց ոստիկանանին մասնանիւ ը-
րած կողմը :

— Այո՛, հաստատեց, ճիշտ է ըսածդ . փորձենք նախ
այդ կափուլը վերցնել :

Փոքրիկ քառակուսի կափուլ մըն էր, որուն երկու կողմերը երկաթեայ օղակներ կային:

Երկու ոստիկաններ այդ օղակներէն բռնելով վեր վերցուցիչ կափուլը:

Ահմէտ Չավուշ, որուն ձեռքը կը գտնուէր մօմը, մօտեցաւ ծակին ու լոյսը իջեցուց մէջը:

— Փոքրիկ նկուղ մըն է, գոչեց, պոմպաներով լեցուն, . . .

Հաղիւ թէ «պոմպա» բառը արտասանած էր երեք մարդիկը սոսկումի աղաղակ մը բարձրացուցին:

— Մի՛ վախնաք, ըսաւ Չավուշը խնդալով, այս պոմպաները ինքնին չեն պայթիր . . .

— Բայց կրնայ ըլլայ որ դիպուածով մօմը ձեռքէդ իյնայ, դիտել տուաւ քօմիսէրը:

— Դարձեալ վտանգ չկայ, այս ձեւ պոմպաները միայն նետուելով կը պայթին, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ որ երկու տարիէ ի վեր բաւական ծանօթացաց էր տեսակ տեսակ պոմպաներու հետ:

Յետոյ չառնակեց.

— Պէտք է որ անգամ մը այս նկուղը մտնեմ ու լաւ մը քննեմ. սա՛ անկիւնը սնտուկի պէս բան մը կը տեսնեմ կոր . . .

Եւ խօսքը դործին միացնելով իսկոյն ցատքեց նկուղին մէջ, որ հաղիւ մէկ մարդաչափ խորութիւն ունէր:

— Այս որքա՛ն պոմպա, այս որքա՛ն պոմպա, մրմռաց ինքնիրեն, դիտելով իրարու վրայ կուտակուած գունտերը, ամբողջ Պոլիսը օդը հանելու չափ բան կայ այստեղ . . . Բայց ինչպէ՞ս մեր քթին տակ յաջողեր են բոլոր ասոնք հոս փոխադրելու . . .

Այս խորհրդածութիւնները ընելով հանդերձ՝ մօտեցաւ անկիւնը դրուած երկաթեայ սնտուկին ու կափարիչը վեր առաւ: Մնտուկը պրատնինկներով լեցած էր:

— Ամբողջ զինարան մը , մրմուռաց նորէն Չավուշը , շիտակը այսօր պարապ չանցուցինք . . . միայն թէ ամէնէն գըլխաւոր չկրցանք ձեռք ձգել . . . Էմմայի սպաննիչը , բայց համբերութիւն , կարծեմ իր հետքերուն վրան ենք այլեւս :

Չավուշը շարունակեց իր խուզարկութիւնը , բայց ուրիշ բան չկրցաւ երեւան հանել նկուղին մէջ :

Վերադարձաւ ծակին մօտ , ուրկէ զինքը վեր քաշեցին իր ընկերները և կափուլը դարձեալ դէրին իր տեղը :

— Հիմա ի՞նչ պիտի ընենք , ըսաւ քօմիսէրը Ահմէտի , երբ այս վերջինը դուրս ելաւ նկուղէն :

— Միակ բան մը ունինք ընելիք :

— Ի՞նչ բան :

— Այս երկաթեայ դուռը բանալ և մեր ճամբան շարուկել . . .

— Բայց այդ ըսածդ այնքան դիւրին գործ չէ . քանի որ բանալի չունինք , դիտել տուաւ քօմիսէրը :

Ահմէտ Չավուշ պահ մը մտածեց և յետոյ ըսաւ .

— Պէտք է վերադառնալ և հարկ եղած գործիքները բերել դուռը խորտակելու համար :

— Այո՛ , միակ միջոցը այդ է , վճռեց քօմիսէրը որ պատուակ մը կը փնտռէր այդ գեանափորէն դուրս ելլելու :

— Ուրեմն դուն երկու աստիկաններուն հետ վերադարձիր ու շուտով եկուր , ես հոս կը մնամ :

— Հո՞ս կը մնաս , ինչո՞ւ համար :

— Ի՞նչ հարկ երթուղարձի նեղութիւնը կրելու՝ քանի որ դարձեալ հոս պիտի գամ . . . ասկէ զատ քովս երկաթ կեռ մը ունիմ՝ մինչև ձեր գալը պիտի փորձեմ անով դուռը բանալ , գուցէ կը յաջողիմ . . .

Քօմիսէրը և երկու աստիկանները ետէ էտե մտան ցած փակուղիին մէջ ու աներևոյթ եղան :

Հաղիւ թէ անոնք հեռացած էին՝ երբ Ահմէտ Չավուշ

գրականին մէջ փնտուց այն երկաթ գործիքը որով կը յուսար
դուռը բանալ և մօտեցաւ կղզականքին:

Յանկարծ կանգ առաւ:

Իրեն այնպէս կը թուէր թէ դրան ետեւ շնկոց մը կար:

Ուշագրութիւնը կրկնապատակեց, ականջը երկաթեայ դը-
րան դրաւ և չունչը բռնելով սկսաւ մտիկ ընել:

— Այո, չէր սխալած՝ դրան միւս կողմը երկու հողի կը
խօսակցէին: Ձայները հեաղհեաէ կը մօտենային ու աւելի ու-
րոշ կը լսուէին...

— Պարապ յանդգնութիւն մըն է ընելիքդ, կ'ըսէր մին,
ճիշդ թուղթը դիակին վրայ դնելուդ կը նմանի որ ո և է օ-
գուտ մը չունենալէ զատ, պատճառ եղաւ որ նորանոր քն-
նութիւններ տեղի ունենան:

— Որոնք սակայն արդիւնք մը չունեցան, պատասխանեց
միւս ձայնը:

— Ինչէ՞ն գիտես...

— Քանի որ դարակին մէջի ծակը չեն գտած:

— Նոյն իսկ վստահ չես չգտած ըլլալուն մասին:

— Եթէ գտած ըլլային՝ արդէն մընչև հոս հասած ու դու-
ռը խորտակելու ձեռնարկած կ'ըլլային... դուն ինձի ըստ'
միայն թէ վստահ ես որ Շէֆիք փաշա հիմա կրկին հոս վերա-
դարձած է ոստիկաններով:

Բայց, այո՛, աչքովս տեսայ երբոր կալաթա-Սարայէն
կուգար Սալօմօսին հետ կառքին մէջ բազմած:

— Ուրեմն պիտի գործադրեմ միտքս դրածս և տունն օ-
դը պիտի հանեմ նկուղին մէջ պահուած պոմպաներով...

— Բայց ինչո՞ւ այդպիսի վտանգաւոր գործ մը տեսնել
որուն մասին մեղի հրահանգ չէ տրուած: Մենք մեր պաշտօ-
նը լիուլի և յաջողութեամբ գլուխ հանեցինք, ալ ուրիշ բան
չի մնար մեզի ընելիք այլ եթէ տեղերնիս վերադառնալ:

— Ո՛չ ես այս գործը պիտի տեսնամ պատասխանատը-
ւութիւնը վրաս առնելով, գոչեց միւս ձայնը:

Ահմէա Չափուչ կը զգար որ երկու մարդիկը ճիշդ դրան
կտե կեցած էին :

— Քու այդ արարքովդ միանգամ ընդ միշտ փճացու-
ցած պիտի ըլլաս թէ՛ պոմպաներն և թէ՛ մեր այս թաքստոցն
որ դուցէ տակաւին շատ ծառայութիւններ կրնայ մատուցա-
նել մեզի :

Պահ մը լուսթիւն տիրեց : Չափուչը հակառակ իր պա-
ղարիւնութեան և արիւթիւն յուզումէն կը զողզուար :

— Եթէ դուռը բանան, կը մտածէր, բէվրվէրս վրանին
պարպելէ ուրիշ միջոց չունիմ, եթէ ո՛չ անոնք զիս պիտի ըս-
պանեն ապահովաբար . . .

Նոյն միջոցին ձայները շարունակեցին :

— Իրաւունք ունիս, կ'ըսէր մին, իրա՛ւ է որ ոստիկա-
նութեան նախարարը և իր մարդիկը կրնամ օդը հանել, բայց
միւս կողմէ մեր այս գեանափորը երեւան պիտի ելլէ, ինչպէս
նաև ինչամով հոս բերուած ու պահուած պոմպաները . . . այո՛
իրաւունք ունիս, խոհեմութիւնը լաւագոյն է :

— Կեցցե՛ս, Շտպան, ըսաւ միւսը, ո՛ն ետ դառնանք :

— Չէ՛ . պոմպայի ծրագրեն հրաժարեցայ, բայց կ'ուզեմ
երթալ նայիլ թէ այդ տան մէջ ի՞նչ կանցնի կը դառնայ և
թէ Շէֆիք փաշա ինչո՞ւ համար աճապարանքով վերադար-
ձած է հոս :

— Ըստ իս այդ ալ անխոհեմութիւն մըն է :

— Կ'ուզեմ որ սիրտս հանգստանայ և վստահ ըլլամ թէ
մեր գեանափոր ձամբան երեւան չէ կլած . . .

— Էստ՛, դուռը բաց և անգամ մը քննութիւն կատարէ :

Հազիւ թէ այս խօսքերը լսած էր՝ Ահմէա Չափուչ բա-
նալի մը դրան կղպանքին մէջ մտնելը զգաց : Բնազդաբար
կտե քաշուեցան ու կռնակը պատին տուտ բէվրվէրը ձեռքը
բռնած :

Դրան միւս կողմը չչնկոց մը լսելուն պէս՝ մօմը մարած
էր արդէն և խոր խաւար կը տիրէր շուրջը :

Երկաթեայ դուռը բացուեցաւ յանկարծ խուլ ձայն մը հանելով և մասամբ ծածկելով Չալուչը որ ճիշդ դրան թեւին հասել կեցած էր, թէև վստահ չէր թէ դուռը դէպ ի ներս թէ դէպի դուրս պիտի բացուէր:

Երկու մարդ կամաց կամաց յառաջացան. Առաջինին ձնօքը լապտեր մը կար որ մէկ կողմէն միայն լոյս կուտար, այնպէս որ Ահմէտ Չալուչ կատարեալ մթութեան մէջ կը մընար առ այժմ, բայց երբ մարդիկը դառնային՝ անխուսափելիօրէն պիտի տեսնուէր:

Ոստիկանը իր եղած տեղէն նշմարեց որ երկուքն ալ ձևօքերնին բէվովէր ունէին:

Ինք, եղած տեղէն, անշուշտ կրնար զանոնք մէկիկ մէկիկ գետին սապալել, սակայն վարանեցաւ:

— Միշտ մեր ձևօքին մէջն եմ մտածեց:

Երկու մարդիկը առանց շուրջերնին նայելու յառաջացան դէպ ի ներքնուղին ու գլուխսին ծուկով անոր մէջ մտան:

— Եթէ միւս կողմէն հիմա մեր մարդիկը վար իջնեն, մտածեն Չալուչը, բաւական «թօհաֆ» տնտարան մը պիտի ըլլայ... ,

Յետոյ յանկարծ մտածեց.

— Բայց այս մարդիկը կրնան հիմա ետ դառնալ ու այն ատեն ապահովարար պիտի տեսնեն զիս ու պէտք պիտի ըլլայ որ մէկիկ մէկիկ սպաննեմ զիրենք... բայց լաւագոյն է ողջ ձևօք ձգել զիրենք... վստահ եմ որ նախարարը շատ դժգոհ պիտի մտայ եթէ միայն իրենց դիակները ձևօք անցնէ գուցէ նոյնիսկ դատապարտէ զիս զիրենք սպաննեմ ըլլալու համար, ինք սր անոնց հարցաքննութիւններէն այնքան բաներ իմանալ կը յուսայ... չէ՛, չէ՛, պաղարիւնով դործ տեսնեք:

Բոպէ մը մտածեց, յետոյ յանկարծ որոշումը տուաւ.

— Եթէ զիրենք չպիտի դարնեմ, ա՛լ հոս չեմ կրնար կե-

նալ, ըսաւ ինքնին, որոշեալս աչս ատեն իրենք զիս կ'ըս-
պանեն, ուրեմն ուրիշ տեղ մը պահուըտիմ...

Եւ Չալուչը մտաւ այն դռնէն ներս զոր երկու մարդիկը
բաց թողած էին :

Լուցիկ մը վառեց արագ ակնարկ մը նետելու համար
չուրջը :

Բաւական մեծկակ ջրամբար մըն էր գտնուած վայրը ու-
րուն մէջտեղը կնարան դրուած էր. իսկոյն դէպի այդ կնա-
րանը ուղղուեցաւ ու վեր ելաւ :

Վերը կապի յամբարով մը լուսաւորուած էր :

Խոհանոցի մը մէջ կը գտնուէր :

— Հիմա ամէն բան լուսաբանուեցաւ, ըսաւ ինքնին,
գեանափորը շինուած է այս երիւ տուները իրարու հետ հա-
ղորդակցութեան մէջ գնելու համար... շիտակը խելաշի դործ
տեսեր են, բայց որքա՞ն ճարպիկութեամբ կրցիր են բանալ
այս ներքնուղին՝ առանց կասկած յարուցանելու...

Իր շուրջը լաւ մը զննեց, յետոյ ականջ դրաւ.

— Արդեօք տանը մէջ ուրիշ մարդ կա՞յ մտածեց, այն
ատեն կրնայ գլխուս փորձանք մը դալ, ուստ՛ի շատ զգու-
շութեամբ պէտք է վարուիլ... ամէն պարագայի մէջ հոս
երկար ատեն չեմ կրնար մնալ, երկու մարդիկը մէկ վայր-
կանէն միւսը կրնան վերադառնալ... կամաց մը դուրս ել-
լինք այս խոհանոցէն...

Ահմէտ Չալուչ ոտքին ծայրերուն վրայ կոխելով բէվոլ-
վէրը միշտ աջ ձեռքը բռնած՝ դուրս ելաւ խոհանոցէն :

.....

Քօմիսէրը և երկու ոստիկանները ոստիկանութեան նա-
խարար Շէֆիք փաշայի մանրամասնօրէն պատմած էին գետ-
նափորին մէջ անցած դարձածը ու բաղմաթիւ պօմպաներ
գտնուիլը նկուղի մը մէջ :

Այս լուրը սարսափեցուցած էր նախարարը :

— Ժամ առաջ այդ երկաթէ դուռը խորտակելու և գործը վերջացնելու է, վճռած էր :

Իսկոյն հարկ եղած գործիքները ճարեցին, իսկ այդ գործողութիւնը կէս ժամու չափ աւելց :

Վերջապէս քօմիտէրը, ոտտիկանապետ մը, չորս ոտտիկան ու նոյնինքն Սալօմօն դարակին ծակէն ճամբայ կան : Ահմէտ Չալուչի քով գալու համար :

Ա՛լ ամէսուն վախը փարտաած էր և հիմա կը փութային ամենքն ալ մասնակցել գործին՝ յաջողութենէն բաժին ունենալու համար, այնպէս որ այս անգամ նախարարը ստիպուեցաւ միջամտել և արգելել ամէն անոնք որոնք գեանափորը մտնել կ'ուզէին :

Շէֆիք փաշա տենդային անհամբերութեամբ մը կ'երթար կողգար սենեակին մէջ, սպասելով այդ գործողութիւններու վճռական արդիւնքին :

Փոքրիկ խումբը որ, ինչպէս ըսինք, եօթը հոգիէ կը բաղկանար, քօմիտէրին առաջնորդութեամբ իջան նորէն վար և հասան յատակը մէկիկ մէկիկ :

Քօմիտէրը որ անգամ մը անցած ըլլալով այդ ճամբէն միւսներուն վրայ առաւելութիւն մը ունէր՝ նախ և առաջ ինք մտաւ գեանափոր ուղղին մէջ, իրեն հետեցան երկու ոտտիկանները և անոնցմէ ետքը խումբին միւս անձերը :

Երբ հասաւ այն փոքրիկ քառակուսին ուր կը դանուէր երկաթեայ բաց դուռը, զարմացական աղաղակ մը արձակեց :

Ահմէտ Չալուչ հոն չէր . . .

Միւս մարդիկը հետզհետէ հասան և երբ տեսան թէ իրաւընէ ոտտիկանը անյայտ եղած էր՝ իրենք ալ չկրցան իրենց զարմանքն ու ապշութիւնը զսպել :

— Արդեօք յաջողեցա՞ւ դուռը բանալ և միւս կողմ անցնիլ, ըսաւ քօմիտէրը :

— Բայց այն ատեն պէտք չունէր դուռը կրկին գոցելու, դիտել տուաւ Սալօմօն որ չէր կրնար մեկնել այս տարօրինակ իրողութիւնը :

— Դուռը քննեցին և տեսան որ միւս կողմէն կղպուած էր :

— Արդեօք կասկածելի ձայն մը լսեց ու նկուղին մէջ պահոււրտեցաւ ըսաւ քօմիսէրը :

— Բայց այն ատեն կախուլը ինչպէ՞ս իր վրայէն գոցեց, առարկեց Հրեան իրաւացի կերպով :

Այսուհանդերձ խղճի հանդարտութեան համար ուզեցին կախուլը վերցնել ու անգամ մը քննել նկուղը :

Այդ գործողութիւնը քսուորդ ժամ մը տեւեց ու ո և է արդիւնք չտուաւ :

— Մէկ բացատրութիւն մը կարելի է տալ. ըսաւ այն ատեն Սալօմօն, խօսքը քօմիսէրին ուղղելով. կ'երեւայ թէ ձեր մեկնելէն անմիջապէս ետքը այդ դուռը բացուած է միւս կողմը գտնուող մէկու մը կամ մէկ քանի հօգիի կողմէ՝ որոնք այստեղ առանձին գտնելով Ահմէտ Չալուչը, դայն հաւանօրէն սպաննած ու դիակը հետերնին տանելով դուռը կըրկին կղպած են . . .

Արդարև Հրեային տուած այս մեկնութիւնը միակ ճշմարտամանն էր :

— Խեղճ Ահմէտ, հառաչեց Սալօմօն, իր յանդգնութեան և անխահեմութեան զո՞ գացած է, եթէ փոխանակ հոս առանձին մնալու և դուռը բանալ ջանալու ձեզի հետ վերադարձած ըլլար, ապահովաբար այս փորձանքը չպիտի գար զլիտուն . . .

— Ես ուզեցի որ մեզի հետ գայ, բայց ինք յամառեցաւ, պատասխանեց քօմիսէրը :

Ամենուն վրայ սրտաբեկութիւն մը տիրած էր և մէջերնէն մէկ քանին կը զղջային այնքան թեթևօրէն առաջ նետուելնուն ու այդ վտանգաւոր արշաւանքին մասնակցելնուն համար :

Սալօմօն որ թէև շատ նրբամիտ, բայց նաև շատ վեհերոտ էր, մտածկոտ եւեւոյթ մը առաւ :

— Ի՞նչ պիտի ընենք հիմա, ըսաւ տխուր դէմքով մը ոստիկանապետին որ տակաւին խօսքի չէր խառնուած :

— Ի՞նչ ընկիւքնիս որոշ է, պտտասխանեց այս վերջինը. դուռը բանալու համար եկանք՝ հետեաբար զայն պիտի բանանք...

— Եւ եթէ յանկարծ զինեալ խուճը մը դէմերնիս ելլայ, ըսաւ Հրեան դողահար ձայնով մը :

— Անոնց հետ պիտի կռուինք...

— Այդ մարդիկը այժմ հասկցած են անշուշտ որ իրենց թաքստոցը երեան ելած է, շարունակեց Սալօմօն հետեաբար միջոցներ ձեռք առած են ինքզինքնին պաշտպանելու համար... արդեօք լաւագոյն չըլլար նոր օժանդակներ առնելու մեզի հետ, դուռը խորտակելու գործողութեան սկսելէ առաջ :

— Բայց ո՞ւր պիտի կեցնես նոր օժանդակները, հազիւ չարժեղու տեղ ունինք հոս, զիտեղ տուաւ ոստիկանապետը :

Արդարեւ եօթը հոգին գժուարաւ կեցած էին այս նեղ քառակուսիին մէջ : Ոստիկանապետն որ կորովի ու արիասիրտ մարդ մըն էր, ձայնը բարձրացուց :

— Օ՛հ, ըսաւ իր մարդոց, ժամանակ չկորսնցնենք, ոկսեցէք կղպանքը խորտակել :

Ոստիկաններն առաջ անցան, խոշոր մուրճ մը և սրածայր մեծ բեւեռներ բերած էին միասին : Բեւեռներէն մին կղպանքին ծակը խօթեցին և սկսան ուժգին զարնել մուրճով : Խոր լուծեան մէջ մուրճին ձայնն ահեղ ու չարաշուք կերպով կը թնդար :

Սալօմօն գեանափորի բացուածքին մէջ կծկտած էր՝ վրտանգի առաջին նշանին կծիկը դնելու համար :

Քսան վայրկեանի չափ տեւեց կղպանքը խորտակելու գործողութիւնը : Վերջապէս դուռը տեղի տուաւ :

— Զգութիւն, հրամայեց ոստիկանապետը, թողէ՛ք որ նախ եւ ներս մտնեմ ու տեսնեմ թէ ի՛նչ կայ...
Ու բէվովէրը ձեռքին մէջ, կամաց կամաց յատուցացաւ մինչ իր ետեւէն ոստիկան մը, ձեռքը լապտեր մը բռնած, կը հետեւէր :

Ինչպէս ընթերցողները արդէն գիտեն, պարտաւ ջրամբար մըն էր դրան ետեւ գտնուած տեղը :

— Սհաւաստիկ ջրամբարին ծակը, ըսաւ ինքնիրեն, աչքերը դէպ ի վեր յառած. միայն թէ գոցուած է... ելնարանի մը պէտք պիտի ունենանք կափուլը մէկ կողմ առնելու համար... դարձեալ ժամանակի կորուստ :

Արդարեւ ուրիշ ճար չկար : Ոստիկանապետը իր մարդոց մին զրկեց ելնարան մը բերելու համար ու ինք սիկատէթ մը վառելով սպասեց :

Մէկիկ մէկիկ ամենքն ալ հաւաքուած էին ջրամբարին մէջը : Սալօմօն տեսնելով որ անմիջական վառնգ մը չսպառնար, ինքն ալ եկած միացած էր ոստիկանապետին :

— Կարծեմ գործին վերջը բերինք, ըսաւ գոհունակ դէմքով :
— Շատ կը կասկածիմ, պատասխանեց ոստիկանապետը :

— Ի՞նչու համար...

Կամ այն է որ այդ մարդիկը մեզ դիմադրելու զօրութիւն չունին՝ ու այն ատեն թողած փախած ըլլալու են, որով մեր այս աշխատութիւնը բանի մը չպիտի ծառայէ, եւ կամ ինքզինքնին բաւական զօրաւոր զգալով մեզի պիտի դիմադրեն ու այն ատեն չենք գիտեր թէ ի՛նչ կրնայ պատահիլ :

— Եթէ դիմադրելու միտք ունենային արդէն պիտի փորձէին ատիկա...
— Ո՞վ գիտէ, քիչ մը ետքը միայն պիտի կրնանք հասկընալ, պատասխանեց ոստիկանապետը մտածկոտ երեւոյթով մը :

Վերջապէս երեսարանը բերուեցաւ և ոստիկաններէն մին վրան շուլուելով հասաւ ջրամբարին ծակը փակող կափուլին մօտ և յաջողեցաւ զայն մէկ կողմ առնել :

— Հիմա ի՞նչ պէտք է ընեմ, ըսաւ ոստիկանը, խօսքը իր մեծաւորին ուղղելով :

Ծակէն ներս մտիր ու անգամ մը շուրջդ քննէ, պատասխանեց այս վերջինը :

Ոստիկանը հնազանդեցաւ ու վեր ելաւ : Բոպէ մը ետքը ծակէն վար պոռաց :

— Խօհանոց մըն է այս տեղը և ոչ ոք . . .

Խօսքը չէ աւարտած երբ հրազէնի պայթիւն մը լըուեցաւ վերէն . Ոստիկանը ազազակ մը արձակեց : Երկրորդ ու երրորդ պայթիւններ ալ լսուեցան ու ոստիկանը տապալեցաւ գետին . . .

Ջրամբարին մէջ ամենքը սարսափահար իրարու կը նայէին, իրենց եղած տեղը գամուած և առանց կարենալ բաւ մը արտասանելու . . .

Ոստիկանապետը յուզուած ձայնով մը պոռաց .

— Վտտեր, աւազակներ, ոճրագործներ, եթէ կը համարձակիք դէմ առ դէմ եկէք կուուելու . . .

Այս նախատինքները անպատասխանի մնացին :

Քանի մը վայրկեաններ սահեցան խոր լուութեան մէջ : Ի վերջոյ ոստիկանապետը ըսաւ .

— Չենք կրնար մինչև ետքը այստեղ անչարժ մնալ . . .

— Իրաւունք ունիս, մռլտաց Սալօմօն, տեղերնիս դառնանք . . .

— Տեղերնի՞ս դառնանք, գոչեց ոստիկանապետը բարկութեամբ, առանց մեր ընկերներուն վրէժը լուծելու . . . միթէ կարելի՞ բան է :

— Բայց ի՞նչ կ'ուզէք ընել . . .

— Հալածել այդ ոճրագործները, պատասխանեց ոստիկանապետը վճռական ձայնով մը :

— Ենարանի ճամբով քովերնին երթալով . . .

— Բնականաբար՝ քանի որ ուրիշ ճամբայ չկայ :

— Բայց այս պատահածէն ետքը ո՞վ կը համարձակի վեր
կլիկ, ըսաւ Սալօմօն դողահար ձայնով մը :

Ոստիկանապետը չպատասխանեց : Իր մարդոց դարձաւ և
ըսաւ :

— Չեր մէջէն ո՞վ կ'ուզէ երթալ վեր ու Ահմէտ Չալու-
շին ու Փօլիս Ալիի Վրէժը լուծել . . .

Ո՛չ ոք սեղէն շարժեցաւ կամ բառ մը արտասանեց :

— Մէկը չկա՞յ վեր կլիկու սիրտ ընող, գոչեց կրկին :
Դարձեալ լուսթիւն :

— Լաւ ուրեմն, ես կ'երթամ կոր ըսաւ հազարապետը և
բէվով վէրը ձեռքը բռնած բարձրացաւ ելնարանէն վեր :

Ամենքը իրենց սեղը արձանացած՝ խորին անձկութեամբ
մը աչքերով կը հետեւէին իրենց մեծաւորին որ անայլայլ պա-
ղարիւնութեամբ մը, կամաց կամաց ոտքը աստիճաններուն
վրայ կը դնէր :

— Ըրածը պարզապէս յիմարութիւն է, մրմուաց Սալօմօն
քօմիսէրին, որ իր քով կեցած էր :

— Մանուսանդ որ անօգուտ անձնագոհութիւն մը պիտի
ըլլայ, պատասխանեց միւսը :

Ոստիկանապետը վեր հասնելուն՝ խոհեմութեամբ գլուխը
ծակէն դուրս երկնցուց, շուրջը դիտեց և ճամբան շարունա-
կելով ծակէն դուրս ելաւ ու աներեւոյթ եղաւ :

Ջրամբարին մէջ, ամէնքը ականջ դրած կը սպասէին
հրազէնի ազետալի պայթումին :

Մէկ քանի վայրկեան այս սուսկալի անձկութիւնը տեսեց,
սակայն ո՛չ մէկ ձայն չէր լսուել վերէն : Վերջապէս ոստիկա-
նապետը երեւցաւ ծակին բերանը և ըսաւ :

— Բացի խեղճ Ալիի գետին փռուած դիակէն ուրիշ
մարդ չկայ այստեղ . . .

— Իսկ Ահմէտ Չափո՛ւշը, հարցուց քօմիսէրը կնարանին մօտենալով :

— Անոր հետքը չեմ տեսնար . . .

Քօմիսէրը յամբարար ինքն ալ սկսաւ վեր ելլել : Իր օրինակը քաջաւորեց վարը մնացող ոստիկանները :

— Մենք ալ զա՞նք, հարցուց իրենցմէ մին :

— Հրարմեցէ՛ք, պատասխանեց ոստիկանապետին հեղհական ձայնը :

Քանի մը վայրկեան հետքը ջրամբարին մէջ միայն Սալօ մօնը մնացած էր :

Փոքրիկ խուճըը խոհանոցին մէջ մանրազնին քննութիւն մը կատարելէ հետքը, ստուգեց թէ ո՛չ ոք կար այնտեղ ծածկուած :

— Հիմա, ըսաւ ոստիկանապետը, մեր քննութիւնն առաջ տանինք : Թ՛մզ ոստիկաններէն մէկը հաս մնայ և հսկէ, իսկ միւսները հետս գան :

Խոհանոցին դուռը բանալով մասն բախն որուն աջ կողմը կը գտնուէր սենեակ մը, իսկ ձախ կողմը վերի յարկն առաջնորդող սանդուխը :

Ոստիկանապետը, միշտ ըէվօլվէրը ձեռքը բռնած մօտեցաւ սենեակին ու կամայ մը դուռը բացաւ : Այդ սենեակն ալ մարդ չկար :

— Ուրեմն վեր ելլենք, վճռեց ոստիկանապետը :

Առաջին ու երկրորդ յարկի սենեակներն ալ ուշի ուշով խուզարկուեցան, ինչպէս նաև վերնայարկը : Տանը մէջ ոչ ոք մնացած էր . . . :

— Վստահ էի որ այդ մարդիկը պիտի փախչէին, ըսաւ ոստիկանապետը, մեր բոլոր աշխատութիւնը բանի մը չի ծառայեց :

— Բայց զոնէ գաղտնիքը լուծեցինք և հասկցանք թէ ո՞՞րադործը ինչպէս կարողացած էր տանը մէջէն անշայտ լլլալ, պատասխանեց քօմիսէրը :

կարուկ ձայնով մը, ոճրագործները փախցուցինք բայց իրենց
զաղտնիքը երեւան հանեցինք վերջապէս :

— Քանի՞ փարա կ'ընէ այդ զաղտնիքը, մեզի ոճրագործ-
ները պէտք էին, բո՛ւն զաղտնիքը անոնց քօլն էր, զոչեց
նախարարը դժգոհ դէմքով մը :

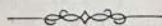
Յետոյ ամբողջ անցուղարձը մանրամասնօրէն պատմել
տուաւ :

Այս ամէնուն մէջ կէտ մը կար որ անբացատրելի կը մը-
նար, այն է՝ Ահմէտ Չափուշի անյայտացումը :

— Այդ մարդը եթէ սպաննած էին պէտք էր որ դիակը
գտնուէր, ինչպէս մէջտեղն էր ռափկան Ալիի դիակը . իսկ
եթէ ողջ էր պէտք էր որ երեւան կլէր, արամաբանեց ու-
տիկանութեան նախարարը :

Ո՛չ ոք կրնար յստակ կարծիք մը յայտնել այս մասին :

Սալօմօն՝ մանաւանդ՝ խոր մտածումի մէջ թաղուած՝ կը
ջանար լուծել այս հանգոյցը :

Գ Լ Ո Ւ Ե Ի Գ .

Ն Ո Ր Յ Ա Յ Տ Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ապտ-իւլ-Համիա երբ իր զրկած պալատականին միջոցաւ
Տէրվիշ փողոցի դէպքերուն նոր մանրամասնութիւնները լսեց
իր մտատանջութիւնն ու հոգեկան տագնապը ա՛լ աւելի սա-
կացան :

Ի՛ր առաջին մտածումը եղաւ այդ երկու տուներն ալ

ծախու տունել ու է պալատականի մը անունով և ըստ այնմ հրամայեց որ իսկոյն այդ բնակարաններուն տէրերը գտնեն ու առանց պահանջուած գինը նկատողութեան առնելու անմիջապէս փոխանցման գործողութիւնը կատարեն: Իր մեծագոյն ջանքն էր խնդիրը խեղդել ու մանաւանդ ծածուկ պահել գեանափոր անցքին ու պոմպայով լեցուն նկուղին պարագաները: Կը վախնար որ ատոնց յայտնութիւնը գէշ օրինակ մը կ'ըլլար ուրիշներուն՝ որոնք այդպիսի իրողութենէ մը քաջալերուած կրնային աւելի յանդուզն ծրագիրներ երկնել...

Բռնաւորը որ Երլտըղի պոմպային դէպքէն հաքը ալ սկըսած էր կարծել թէ իր դէմ եզած շարժումը գոնէ Պոլսէն հեռացած էր: ու այս համողումին շնորհիւ իր հանգստութիւնը գտած էր քիչ մը, որովհետեւ իր կեանքին դէմ անմիջական սպառնալիքն էր որ դինքը կը սարսափեցնէր ամէնէն աւելի, հիմա նորէն կ'իյնար իր մզձաւանջային սարսափներուն մէջ: Իրեն այնպէս կը թուէր թէ, Երլտըղի շուրջը, ամէն կողմէ գեանափոր ճամբաներ բացուելու վրայ էին, մինչեւ պալատին տակը հասնելու և իր կեանքին դէմ դաւելու նպատակով:

Մանաւանդ ոճրագործներուն չձեռակալուիլը իր վախը կը սաստկացնէր:

Ի գո՛ւր պայատականները կը ջանային դինքը հանդարտեցնել, դիտել ապով որ այդ գեանափորը նոր բան մը չէր, թէ տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցած կը թուէր, թէ թուրք յեղափոխականներու գործը չէր այլ Հայերու և թէ պոմպաները գտնուած ըլլալով՝ ա'լ վախ չկար որ այդ մարդիկը կրնային նորանոր ահաբեկութիւններու և մահափորձներու ձեռնարկել:

— Ինչէ՞ն դիտէք թէ ուրիշ տուներու մէջ նմանօրինակ նկուղիներ չկան պոմպայով ու ամնամիթով լեցուած, կը գոչէր զայրագին, իր մարդոց երեսին. ամէն անգամ որ դէպք մը կը պատահի կամ պոմպա կը գտնուի, «այս վերջինն է»

կը լայտարարէք և ահա դարձեալ յեղափոխական գործեր տեղի կ'ունենան, նորանոր պոմպաներ կը գանուին...

Բռնաւորը որ իր գերազրգիւ վիճակին մէջ ամէնէն տարօրինակ ու այլանդակ դաշափարները կը յլանար, ուզեց ամբողջ Պոլսոյ տուններուն նկուղները, հորերը, ջրամբարները և ներքնայարկերը մանրագին խուզարկութենէ մը անցընել տալ:

Այս ծայրայեղ ու անգործադրելի դաշափարը, որ սագնապներու մատնած էր պալատականները, թերևս իրաւցնէ փորձուէր՝ եթէ նոր դէպք մը վրայ չհասնէր ու զայն մոռացութեան մէջ չթաղէր:

Մեր պատմած դէպքերէն երկու օր հաքը, կէս օրուան մօտ Ահմէտ Չալուչ յանկարծ երեւցաւ Չապթիէ պաշտօնատունը:

Իր երեւումը ընդհանուր զարմանք և ապշութիւն յառաջ բերաւ: Ամէնքն ա՛լ յոյսերնին կտրած էին իրմէ և կը կարծէին որ փորձանքի մը հանդիպած էր, որուն ի՛նչ ըլլալը սակայն կարող չէին գուշակել:

Հաղիւ թէ ոտքը պաշտօնատունէն ներս դրած՝ իր ծանօթները զինքը չըջապատեցին հաղարումէկ հարցումներ ընելով միարեան:

Բան մը չիմ կրնար ըսել, պատասխանեց ամէնուն ալ վճռական շեշտով մը պէտք է նախ փաշա էֆէնտին տեսնեմ:

Եւ իսկոյն քայլերը ուղղեց նախարարին սրահը:

Շէֆիք փաշա Չալուչը տեսնելուն պէս տեղէն ցատկեց.

— Ի՛նչ, դ՞ու՛ն ես Ահմէտ Չալուչ, գոչեց զարմացկոտ դէմքով մը:

— Այո՛, փաշա էֆէնտի, ծառանիդ է, պատասխանեց միւսը հանդարտօրէն:

— Միթէ անդիբի աշխարհէ՞ն կուգաս...:

— Գրեթէ, պատասխանեց Ահմէտ Չալուչ թեթեւ ժրպիտով մը:

— Ի՞նչ կը նշանակէ այդ անյայտացումդ տեսնենք :

— Եթէ կը ներէք, փաշա էֆէնտի, եղելութիւնը սկիզբէն մանրամասնաբար պատմեմ, որպէսզի կարենաք անոր ամբողջ կարեւորութիւնը ըմբռնել :

Նախ մէկ բառով ըսէ՛ թէ ոճրագործները ձեռք անցնելու յոյս կայ . . .

— Զիրենք գրիթէ արդէն ձերբակալուած կրնանք համարել, պատասխանեց Ահմէտ Զավուչ պազարիւնութեամբ :

Այս հաւատամբին վրայ փաշան ուրախութեան ազաղակ մը արձակեց :

— Ի՞նչ կ'ըսես, Ահմէտ Զավուչ, գոչեց կ'երազէս թէ լրջօրէն կը խօսիս :

— Միթէ ներելի՞ է որ Զեր վսեմութեան հետ թեթեւօրէն խօսիմ :

-- Բայց ի՞նչ կեցեր ես ուրեմն, քանի որ անոնց հետքը գտած ես :

— Փաշա էֆէնտի, խնդրեցի ձենէ որ նախ հաճիք ամբողջ պատմութիւնս լսել, ըսաւ Զավուչը ազաշաւոր կերպով դարձեալ նոյն խնդիրքս կը կրկնեմ և միեւնոյն ժամանակ Զեր վսեմութեան կը հաւատտեմ որ այդ մարդիկը, հիմա կամ երկու օր ետքը, միշտ մեր ձեռքին մէջն են :

— Եթէ այդպէս է խօսէ՛ ուրեմն ու մանրամասնօրէն պատմէ՛ ամէն բան :

— Գիտէք որ անցած գիշեր երբ երկաթեայ դուռը բանալու համար գործիք փնտուել գացին ընկերներս, ես առանձին մնացի գետնափորին մէջ :

— Այո՛, այո՛, դիտեմ այդ պարագան և երբ անոնք վերադարձան՝ դուն անյայտ եղած էիր :

— Շատ ճիշտ է . . . հազիւ թէ անոնք հեռացած էին երկաթեայ դուռը բացուեցաւ, երկու հոգի ներս մտան և զէս է գետնափոր անցքը ուղղուեցան : Այդ միջոցին տեսայ որ որ անկարելի էր եղած տեղս մնալ, որովհետեւ կրցած էի ինք-

զինքս ծածկել, բայց երբոր վերադառնային անպատճառ զիս պիտի տեսնէին: Ուստի բաց մնացած դռնէն ներս մտայ և ճամբաս շարունակելով հասայ միւս տան ջրամբարը, ուրկէ բարձրացայ խոհանոց և անկէ ալ գացի կժկտեցայ գեանայարկի սննեակին մէջ դտնուած դարակ մը որ պատին մէջ շինուած էր:

«Քառորդ մը կամ քսան վայրկեան ետքը լսեցի որ երկու մարդիկը սննեակ մտան և սկսան իրարու հետ խօսակցիլ:

«Իրենց կատարած խուզարկութենէն հասկցած էին որ գաղտնի անցքը երևան ելած էր, որովհետև նշմարած էին թէ դարակին ծակը բաց էր:

«Երկու մարդիկը, որոնց մին բո՛ւն իսկ էմման սպաննող Շապան էր, բաւական խորհրդակցեցան:

«Մին կ'ուզէր անմիջապէս թողուլ երթալ սուռնէն, մինչդեռ միւսը կը պնդէր որ հարկ էր հոն սպասել տակաւին, դիմադրութիւն մը փորձել և միայն վերջին վայրկեանին, երբ ա՛լ կացութիւնը յուսահատական դառնար, խոյս տալ: Այս կարծիքը ունեցողը Շապանն էր: Վերջապէս իր խօսքը քալեցուց և երկու մարդիկը որոշեցին երթալ խոհանոցը սպասել, հսկելու համար պատահելիք դէպքերուն վրայ:

«Նոյն միջոցին՝ վստահ ըլլալով որ տան մէջ այդ երկուքէն զատ ուրիշ մարդ չկար, որոշեցի թաքստոցէս դուրս ելլել և զանոնք հետապնդել, ընկալելէրը ձեռքս բռնած:

«Եկայ մինչև սննեակին դրան ետև՝ ու հոն պահ մը սպասեցի ականջ դնելով: Յանկարծ խոհանոցին մէջ հրազենի մէկ քանի պայթուումներ լսուեցան ու անմիջապէս ետքը տեսայ որ երկու մարդիկը դուրս խուժեցին հոնկէ, դէպ ի փողոցին դուռը վազեցին, զայն բացին ու դուրս նետուեցան...

— Ինչո՞ւ նոյն վայրկեանին ընկալվէրդ չքաշեցիր, ըստ նախարարը յանդիմական շեշտով մը:

— Նախ մէկէն ի մէկ մութին մէջ չկրցայ որոշապէս տեսնել թէ վազողները որո՞նք էին... յետոյ այդ ամէնը այն-

քան արագ տեղի ունեցաւ որ ժամանակ չկար դուռը բանալու, նշան առնելու և կրակ ընելու . . .

— Ուրեմն այսպէս փախան դացի՞ն . . .

— Կը խնդրեմ, չնոր՛ ըրէք, փաշա էֆէնտի, որ պատմութիւնս աւարտեմ :

— Շուտ ուրեմն, խօսէ տեաննք, ըսաւ Շէֆիք փաշանհամբեր :

— Հազիւ թէ սան դուռը գոցուած էր, երբ ևս աբ դուրս նետուեցայ սենեակէն ու փողոցին դուռը բանալով դուրս ելայ, դուռը ետեւէս գոցեցի ու միւնոյն ասնն ասայ որ երկու մարդիկը փողոցին աջ կողմը դարձած էին ու արագ արագ կը քայէին :

Փողոցը այդ ժամուն բոլորովին ամայի էր, ո՛չ անցորդ կար, ո՛չ թոտիկան. չէի կրնար առանձին այդ մարդիկը ձերբակալել, որոնց երկուքն ալ զինուած էին, անշուշտ մահը պիտեմ ինչեւ որ ձերբակալելու յարմար առիթը ներկայանար :

— Ու այսպէս իրենց հետքը կորսնցուցիր, ընդմիջեց նախարարը գրգռուած :

— Բայց, փաշա էֆէնտի, նախապէս Ձեր վսեմութեան ըսի թէ այդ մարդիկը իրենց ընկերներով մեր ձեռքին մէջն են այլևս, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ, ուստի չեմ կրնար իրենց հետքը կորսնցուցած ըլլալ :

— Այո՛, այո՛, իրաւունք ունիս, այդ պարագան մոռցայ . . . լա՛ւ, չարունակէ տեաննք պատմութիւնդ :

— Անընդհատ ու արագ արագ քալելով այդ մարդիկը դէպ ի Թօփճանէ իջան, կողմնակի փողոցներէ անցնելով . . . որովհետև փողոցները ամային էին՝ ևս կրնայի դիւրաւ իրենց հետեի չատ հետուէն, առանց կասկած յարուցանելու : Վերհետեւ չատ հետուէն, առանց կասկած յարուցանելու : Վերջապէս Թօփճանէի հրատարակը հասան, ուր պահ մը կենալով իրարու հետ կարճ խորհրդակցութիւն մ'ըրին : Վայրկեան մը վախցայ որ իրարմէ կը բաժնուին ու հակառակ ուղղութեամբ

ճամբաներէ կ'երթան, որով մէկը կրնայ հետապնդումէս խուսափիլ: Բայց բարերախտաբար այնպէս չեղաւ ու երկուքը միասին դէպ ի աջ դարձան ու թրամիլէյի ճամբով Գարաքէօյ ուղղուեցան:

«Միշտ զգուշութիւնը ձեռքէ չձգելով՝ հետեւեցայ իրենց և տեսայ որ Օթէլի մը դրան առջև կանգ առին: Ժամանակը ուշ ըլլալով դուռը գոցուած էր արդէն և ստիպուեցան մէկ քանի անգամ ուժգին զանգակը զարնել: Վերջապէս դուռը բացուեցաւ և երկու մարդիկը ներս մտան...»

— Կրնայիր այն ատեն իսկոյն Վոյլօտայի պահականոցը երթալ, քանի մը ոտտիկան առնել հետդ և վերադառնալով զիրենք ձերբակալել... այդ չափն ալ չմտացիր, լսաւ Ոտտիկանութեան Նախարարը խիստ դէմքով մը:

— Մնմիջապէս Ձեր Վսեմութեան ըսած գաղափարը յղացայ, բայց քիչ մը խորհելէ հտքը աւելի յարմար դատեցի չզործադրել:

— Ինչո՞ւ համար...

— Կ'ուզէի այդ երկուքով միայն չգոհանալ և իրենց ընկերներն ալ միւսնոյն ատեն ձեռք ձգել, որովհետև կը մտածէի որ այդ մարդիկը անպատճառ ուրիշ ընկերներ ունենալու էին՝ որոնց պիտի դիմէին ապահովարար... Ուստի քառորդ մը հտքը ես ալ գացի օթէլին դուռը զարկի: Ծառան ևկաւ բարկութեամբ դուռը բանալու և երբ լսեց թէ անկողին մը կ'ուզէի նոյն գիշերը հոն անցընելու համար, պատասխանեց թէ օթէլին մէջ ա'լ տեղ չէր մնացած, թէ մէկ անկողին մը կար վերնայարկը, զոր քիչ մը առաջ երկու հոգի վարձած էին: Այն ատեն ծառային ըսի թէ՝ արդէն մէկ քանի օթէլներու դուռը զարկած էի և տեղ չէի գտած՝ հետեւաբար ա'լ ուրիշ տեղ երթալու կարողութիւն չունիմ և թէ հարկ է անպատճառ ինծի պառկելիք տեղ մը ճարել: Այս ըսելով մէծիտիէ մը տուի ծառային՝ իբրև նուէր, աւելցնելով որ սենեա-

կի կամ անկողնի վարձքն ալ զատ պիտի վճարեմ: Այս առա-
տաձեռնութիւնս իր արդիւնքը ունեցաւ անմիջապէս:

— Եթէ յանձն կ'առնէք վերի սալօնը բազմոցին վրայ
պառկիլ՝ ձեզի վերմակ մը կը ձարեմ, ըսաւ:

— Այնչափ յոգնած եմ և քուն ունիմ որ գետինն անգամ
կը պառկիմ, պտտասխանեցի:

«Վերջապէս, փաշա էֆէնտի, զիս տարաւ վերի սալօնը,
ուր հետը խօսակցութեան բունուեցայ և հասկցայ թէ ո՛ւր կը
գտնուէր երկու անձերուն սենեակը. իրմէ իմացայ նաև որ
զանոնք չի ձանձնար ընտաւ և թէ առաջին անգամն է որ ի-
րենց օթելը կուգան:

«Ծառան մեկնեղուն պէս՝ կօշիկներս հանեցի և մութին
մէջ բարձրացայ մինչև վերնայարկը, ուր կը գտնուէր մեր
մարդոց սենեակը, զբան ձեզքուածքէն տեսայ որ լոյս կար
ներս և երբ քիչ մըն ալ մօտեցայ խօսակցութեան ձայն մը
խեղիկամաց կամաց մինչև զբան քով եկայ ու ակամջ զրի:
Երկու մարդիկը ինքզինքնին ապահով զգալով այդ վերնայար-
կին մէջ ուր իրենցինէն ուրիշ սենեակ չկար, ազատօրէն և
բաւական բարձր ձայնով կը խօսէին: Իրենց փոխանակած
խօսքերը կ'ուզէ՞ք որ մի առ մի կրկնեմ Ձեր Վսեմութեան
թէ մի միայն անոնց իմաստը ըսեմ, հարցուց Անմէտ Չա-
վուշ:

— Պատմութիւնդ արդէն շատ երկար եղաւ, իմաստը
ըսէ՛ միայն, պտտասխանեց փաշան:

— Իրենց խօսքերէն իմացայ որ որոշած էին հետևեալ
առտու Սկիւտար անշնիլ նաւակով ու հոն իրենց ընկերներուն
քով ապաստանիլ: Իրենցմէ մին նախ պիտի երթար Խուրչիտ
անուն անձ մը գտնար, որ իրենց ընկերը ըլլալ կը թուէր, և
անոր միջոցաւ ապահով նաւակար մը ձարէր զիմաց անյնե-
լու համար... Իրենց խօսակցութեան միջոցին ուրիշ կարգ մը
բաներ ալ իմացայ որոնք առ այժմ պէտք չկայ Ձեր Վսեմու-

թեան յայանելու, քանի որ անհամբեր էք պատմութեանս վերջը լսելու...

— Այո՛, այո՛, միւս մանրամասնութիւնները ետքը կը պատմես, պատասխանեց Շէֆիք փաշա :

— Այս ամէնը լսելէս ետքը, շարունակեց Ահմէտ Չալուչ իջայ սալօնը ուր գրեթէ ամբողջ գիշերը անքուն անցուցի լուսնալուն սպասելով : Արշալոյսին, իրենցմէ առաջ մեկնեցայ օթէլէն և նաւակ մը նստելով շրտակՍկի տար անցայ ու հոն նաւամատոյցին վրայ սպասեցի անոնց գալուն...

— Եւ ո՞չ ոք եկաւ, ըսաւ նախարարը որ միշտ յուստես էր :

— Ընդհակառակը, փաշա էֆէնտի, երկու ժամ ետքը նշմարեցի որ նաւակ մը կը մօտենար որուն մէջ, բացի նաւավարէն, երեք անձերուն մին բո՛ւն իսկ Շապանն էր և միւսը իր ընկերը, իսկ երրորդը հաւանօրէն Խուրչիան էր որուն մասին խօսած էին առջի գիշեր :

— Այս անգամ հարկաւ փութացիր երեքը մէկէն ձերբակալել տալու, գոչեց փաշան անհամբեր :

— Ո՛չ տակաւին, պատասխանեց Չալուչը հանդարտութեամբ և լաւ ըրի այդպէս վարուելով...

— Ինչո՞ւ համար...

— Որովհետեւ փոխանակ երեքի՝ հիմա եօթը հոգի ձեռք պիտի անցնենք, եօթը հոգի որոնց ամենքն ալ քօմիթէճի են :

— Իսկ եթէ ըսածդ չկատարուի՝ զխացած կղիր որ վաղն առտու իսկ ինքզինքդ հոս չես գտնար, գոչեց նախարարը աչքերը խոփոքելով :

Բայց Ահմէտ Չալուչ կ'երեւայ թէ այնքա՛ն վստահ էր իր հաւաստումներուն մասին որ նախարարին այս սպառնալիքին գոհացաւ թեթեւ ժպիտով մը պաասախանելով ու խօսքը շարունակեց :

— Երեք մարդիկը նաւակէն կան և սկսան յառաջանալ դէպ ի շուկան, ուրկէ անցնելով մտան ամայի փողոց մը և

կանգ առին պարտէզով շրջապատուած տան մը առջեւ որուն զանգակը հնչեցուցին : Երիտասարդ մը եկաւ դուռը բանալու և երբ այս երեքը տեսաւ ուրախութեան ճիչ մը արձակեց և փութաց զանոնք ներս մտցնելու :

— Ա՛յ այս անգամ կը յուսամ որ տունը անմիջապէս պաշարել տուիր , ըսաւ Շէֆիք փաշա :

— Անմիջապէս չուզեցի ընել այդ բանը , պատասխանեց Չավուշը , միշտ ինքնավստահ հանդարտութեամբ մը , մանաւանդ որ անկարելի էր . . . տունը շղթայի տակ առնելու համար պէտք էր մինչև ոստիկանատուն երթալ և ես բնաւ չէի ուզեր աչքէ հեռացնել իմ մարդիկս , որոնց ետեւէն կը հետապնդէի ժամերէ ի վեր :

«Կէս ժամէ աւելի էր որ դարանակալ կը սպասէի , երբ տեսայ դուռը բացող երիտասարդին դուրս ելլելը և արագ քայլերով հեռանալը : Այդ երիտասարդը առ այժմ դիս չէր հետաքրքրեր ուստի թողուցի որ երթայ առանց զինքը հետապնդելու :

«Քարեքախտաբար նոյն միջոցին ոստիկան մը տեսայ որ հեռուէն կ'անցնէր : Իսկոյն անոր քով փութացի և ըսի որ երթայ անմիջապէս պահականոց ու ոստիկանապետը ինձի կանչէ : Ոստիկանը նախ վարանեցաւ ու չուզեց յանձնարարութիւնս կատարել՝ բայց երբ ո՛վ ըլլալս հասկցուցի վազելով մեկնեցաւ դէպ ի պահականոց :

«Քառորդ ժամ ետքը ոստիկանապետը եկաւ որուն բացատրեցի ամէն բան ու միեւնոյն ատեն հարցուցի թէ որո՞նք կը պատկանէր այն տունը ուր երեք անձերը մտած էին . — «Հազարապետ Սայիտ պէյի տունն է , պատասխանեց . ինքն ու ընտանիքը այստեղ չեն՝ այլ էտիրնէ՝ որովհետև հազարապետը երկրորդ զօրաբանակին մէջ կը գտնուի :

— «Հապա երիտասարդը որ դուռը բացաւ , հարցուցի :

— «Անիկա իբրև պահապան այդ տունը կը մնայ , կար-

ծեմ հազարապետին աղբականներէն մէկն է, պատասխանեց
ոտիկանապետը :

— «Ինչպէ՞ս երիտասարդ է, ինչո՞վ կը դրադի :

— «Քան մը չընեք, կարծեմ քիչ մը փախուկ է... մար-
դու հետ չի տեսուիր ու միշտ տանը մէջ փակուած կը մնայ :

Այս տեղեկութիւնը տուած միջոցին տեսանք հեռուէն
որ երիտասարդը վերագարծաւ ուրիշ անձի մը ընկերակցու-
թեամբ : Երկուքն ալ արագ արագ կը քայլէին և խտրոյն տան
դուռը բանալով ներս մտան ու անյայտ եղան :

— «Այս նորեկը կը ճանչնաս՞ք, հարցուցի ոտիկանապե-
տին...»

— «Իրա՛ւ որ զինքը մօտէն չկրցայ նշմարել՝ բայց անծա-
նօթ կը թուի ինծի, պատասխանեց :

Առանց ժամանակ կորսնցնելու իսկոյն զինքը պահականոց
զրկեցի, որպէսզի իր լաւագոյն գաղանի ոտիկաններէն ու
փօլիաններէն ութը տասը հոգի զրկէ տունը հսկողութեան տակ
առնելու համար...»

— Վերջապէ՞ս, գոչեց ոտիկանութեան նախարարը, ու-
րուն դէմքը ճառագայթեցաւ ուրախութեամբ :

— Այնպէս որոշեցինք որ, շարունակեց Ահմէտ Չալուչ,
այդ ոտիկանները մէկիկ մէկիկ գան ու կարելի եղածին չափ
տունէն հեռու կենան, որպէսզի ուշադրութիւն չի գրաւեն :

— Բայց ի՞նչ պէտք կար այդ զգուշութիւններուն, թո՛ղ
տունը իսկոյն պաշարէիք ու մարդիկը բռնէիք :

— Կ'ենթադրէի որ դեռ ուրիշներ ալ պիտի գային ու
ծուղակը ինային և այս ենթադրութիւնս սիւսլ չէլաւ, պա-
տասխանեց Ահմէտ Չալուչ յաղթական ձեւով մը :

— Ինչպէ՞ս, ուրիշ մարդի՞կ ալ եկան այդ տունը :

— Հազիւ քառորդ ժամ անցած էր երիտասարդ մը,
չուրջը կասկածոտ նայուածքներ արձակելով՝ մօտեցաւ այդ
տան և զանգակը հնչեցուց ու դուռը բացուելուն պէս ներս
սպրդեցաւ : Ոտիկանները և լրտեսները արդէն հետզհետէ և-

կամ ու տուներ ամէն կողմէ պաշարած էին, թէև շատ հեռուէն, այնպէս որ անեցիները չէին կրնար ու ե կասկած ունենալ: Կէս ժամ ետքը ուրիշ անձ մըն ալ, բաւական տարիքոտ, եկաւ միացաւ միւսներուն: Այսպէս ուրեմն այժմ եօթը հոգի կային տան մէջ: Մենք մեր հսկողութիւնը շարունակեցինք, առանց ձերբակալման դործողութեան: Անցան մէկ քանի ժամեր և ուրիշ մարդ չեկաւ...

— Այն ատեն պէտք էր որ այլևս տուներ մօտէն պաշարէիք և մէջիները անձնատուր ըլլալու հրաւիրէիք, ըստ նախարարը:

— Այդպիսի գործողութիւն մը, եթէ ներսէն զէնքով դիմադրութիւն ընէին, ինչ ու անհաւանական չէր, կրնար ծանր անպատեհութիւններ ունենալ, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ, ուստի եւ ուրիշ որոշում մը տուի, այն է կզամ անզերնիս մնալ և երբ տան մէջ գանուողները գուրս կլլէին, մէկիկ մէկիկ գանանք փողոցին մէջ ձեռակալել, առանց ամբողջ թաղը տակնուվրայ դարձնելու և կամ մանաւանդ իրենց առիթ տալու որ հրագէն գործածեն: Բայց ահա՛ մութը կոխեց և տունէն ո՛չ ոք գուրս ելաւ: Ասկէ զատ և ո՛չ մէկ անգամ տան պատուհաններէն մէկու մը գլուխը երևցաւ: Գիշերը հասնելէն ետքը կը կարծէի որ գոնէ մէկ քանի սնահակներու մէջ լոյս պիտի վառուէր... այդ այլ չեղաւ: Ամբողջ տուներ խոր լուծեան և մթութեան մէջ թաղուած էր, կարծես թէ մէջը ոչ ոք կար...

— Վախնամ գաղտուկ անցքէ մը ամենքն ալ փախած էին, գոչեց Շէֆիք փաշա յուզուած չեչտով մը.

Ի վերջոյ ես ալ այդ կասկածն ունեցայ փաշա էֆէնաի, շարունակեց Չավուշը, և ոստիկաններն աւ լրտեսները հեազհետէ մօտեցնելէ ու պարտէզին չորս կողմը պաշարելէ ետքը, պատին վրայէն ցառքելով մտայ պարտէզ, առանձին ու ծածկարար քննութիւն մը կատարելու համար: Կամայ կամայ մօտեցայ գեանայարկի պատուհաններէն մէկուն գոր շատ դի-

քառ և առանց աշխուկի կրցայ վեր աննկ ու սենեակին մէջ մանկ: Հազիւ թէ ոտքս սենեակին մէջ դրած էի, հասկցայ որ մեր մարդիկը հոն էին, որովհետև սենեակին դրան շեղքեքէն տեսայ որ դուրսը լոյս կը վառէր և խօսակցութեան շըշընկոյններ ալ հասան ականջիս:

«Շունչս բռնկով մօտեցայ դրան և ականջ դրի: Ամբողջ երկու ժամ հոս մնացի, մինչև որ, կէս գիշերին, իրենց խօսակցութիւնը վերջ գտաւ և ամենքն իրարու գիշեր բարի մաղթելով՝ պառկելու պնտրաստուեցան: Իրենց խօսակցութեանէն հասկցած էի որ ամենքն ալ գիշերը հոն պիտի անցընէին աւտաի հանդարտ սրտով, եկամ ճամբէս ետ դարձայ, պատուհանը զգուշութեամբ գոցկէ ետքը: Որովհետև իմ գանուած սենեակս բազմոց մը և քանի մը աթոռներ միայն կային, զխտան էի որ ս'չ ոք պիտի զար հոն պառկելու համար, հետեւարար աննուելու վախ չունէի ընտ:»

— Իրենց խօսակցութենէն ուրիշ կարելոր բան մը չկա՞ր հասկնալ, հարցուց նախարարը որ չափազանց հետաքրքրուած էր այս պատմութենէն:

— Նախ սա հասկցայ որ ամենքն ալ վտանգաւոր քօմիթէճիներ էին և յարաբերութիւն ունէին Սելանիկի յեղափոխականներուն հետ. ասկէ զատ իմացայ որ Շապան, Սուրջիտ և ուրիշ անձ մը որուն Արիֆ պէյ անունը կուտային և իրենց գլխաւորը ըլլալ կը թուէր, այսօր վազը պիտի վերագտնային Սելանիկ, ուրկէ եկած էին, յետոյ իրենց խօսակցութենէն հասկցայ որ Ռումէլիի բանակը իրենց հետն է և թէ մեծ յոյս ունին որ քիչ ատենէն իրենց նպատակին պիտի հասնին...

— Իրենց մեղսակից սպաներու անուններ առի՞ն:

— Յաճախ Սալիհա հանրմին, Առնափուտ Մէհմետ փաշայի և Նուրի պէյի մը անունը լսեցի... յետոյ Նիազի պէյի մը անունը արուեցաւ որուն վրայ շատ մեծ յոյսեր ունին...

— Ուրի՞շ, ուրի՞շ, հարցուց նախարարը, Չափուշէն քա-

դած տեղեկութիւնները աճապարանքով թուղթի մը վրայ նշանակելով :

— Ուրիշ . . . պոմպաներու մասին կարեւոր ակնարկութիւն մը բրին , պատասխանեց Ահմէտ Չափուչ , որ շատ գոհ էր այժմ անանելով որ ստաիկանութեան նախարարը չափազանց կարեւորութիւն կուտար իր բերած տեղեկութիւններուն :

— Ի՞նչ ակնարկութիւն , շուտ խօսէ՛ և ջանա՛ որ լուսաբեր բերես ըսուած խօսքերը :

— Տէրվիշ փողոցի տան գաղանիքին երեւան ելլելուն մասին երբ կը խօսէին , իրենցմէ մին , որուն ո՛վ ըլլալը կամ է՛նչ անուն ունենալը չկրցայ հասկնալ , սա խօսքը ըսաւ . «Տէրվիշ փողոցի նկուղին մէջ մեր ունեցած պոմպաներուն կամ զէնքերուն երեւան ելլելը բնաւ կարեւորութիւն չունի . երբ ժամանակը պայ մեզի պէտք կըլծէն շատ աւելի մեծ քանակութեամբ կրնանք պոմպա , զէնք եւ ուղմամթերք մէջտեղ հանել մէկ քանի ժամուան մէջ , բայց կարծեմ նորէն պէտք չպիտի ունենանք ատոնց . . . »

Ահմէտ Չափուչի արտասանած այս խօսքերը նախարարը ամենայն ուշադրութեամբ արձանագրեց :

— Ահա՛ , փաշա էֆէնտի , բոլոր այն խօսակցութիւնները զորս կրցայ մտքիս մէջ ամփոփել , ըսաւ գաղանի ստաիկանը իր խօսքը վերջացնելով :

— Բայց ի՞նչու այդ ամէնէն ետքը , տակաւին վարանկարք մարդիկը ձերբակալելու . . .

— Գիշերը վստահ ըլլալով որ տան մէջ պիտի ննջեն ու միշտ սեր ձեռքին առին են , չուզեցի այդպիսի գործողութեան մը ձեռնարկել , վախնալով որ մթութեան շնորհիւ իրենցմէ մէկ քանին կը յաջողին խոյս առալ : Իսկ առտուն մինչև ժամը տասը սպասեցի՛ , յուսալով որ իրենցմէ դուրս ելլողներ կ'ըլլան ու կրնանք զանոնք առանց աղմուկի փողոցին մէջ ձերբակալել , բայց ո՛չ ոք տեղէն շարժեցաւ : Այն ատեն ստաիկանապետին ըսի որ հարկ էր տունը կոխել իսկոյն

և մէջը գանուողները բռնել : Բայց ոստիկանապետը ընդդիմացաւ :

— Այդ սուներ , ըսաւ , պաշտօնի վրայ գանուող հաղաբապետի մը կը պատկանի ու ես չեմ կրնար այդպիսի գործուղութիւն մը կատարել , առանց ոստիկանութեան նախարարին բացորոշ հրամանին . . .

«Տեսայ որ իրաւունք ունէր և խօսոյն փութացի Չեր Վրսեմութեան քով որպէսզի հաճիք գրաւոր կերպով այդ հրամանը տալ

— Վստահ ես որ այդ մարդիկը չպիտի յաջողին փախչիլ մինչեւ քու վերադարձդ :

— Ատոր համար գլուխս գրաւի կը դնեմ , պատասխանեց Չալուչը վստահ չեշտով . այս առտու որ և է անհաճոյ պատահականութեան հանդէպ չգտնուելու համար , հսկողութիւն ընող ոստիկաններուն թիւը հապապակեցի , այնպէս որ երեսուն հոգիէ աւելի մարդ կայ տան շուրջը և ճանճ մը անգամ կարելի չէ որ փախչի :

— Ուրեմն անմիջապէս հրամանը ստորագրեմ . . .

Փաշան խօսոյն պաշտօնաթուղթ մը առաւ ու գրեց հարկեղածը :

— Կատարուելիք գործողութիւնը այնքան կարեւոր է որ բաւազոյն կ'ըլլայ եթէ քանի մը հոգի ալ այս տեղէն ընկերանան քեզի , ըսաւ Ահմէտ Չալուչին :

— Բնականաբար , պատասխանեց այս վերջինը , ես ալ նոյն բանը պիտի խնդրէի Չեր Վրսեմութեանէն . . . :

— Ես ալ կ'ուզէի անձամբ ներկայ գանուիլ , շարունակեց նախարարը , բայց կը նախընտրեմ խօսոյն Երլորդ երթալ և իրողութիւնը հաղորդել Վեհափառ Սուլթանին , որ ժամէ ժամ տեղեկութեան կը սպասէ այս խնդրին մասին :

Ժամ մը ետքը Ահմէտ Չալուչ կը հասնէր Սկիւտար : Չալթիէի մէկ քանի բարձրաստիճան պաշտօնեաներու և գաղանի ոստիկաններու և լրաններու խումբի մը հետ :

Երբ պաշարուած տան մօտեցաւ, ոստիկանապետը փութաց զինքը դիմաւորելու :

— Մէկ հասարակէն ձերբակալեցին ըսաւ :

— Ո՞րը հարցուց Ահմէտ Չալուչ հեռաքրքրութեամբ :

— Տան մէջ բնակող երիտասարդը, այն որուն համար ըսի թէ քիչ մը փախուկ է . . .

Տունին մօտ ձերբակալեցին, հարցուց գաղանի ոստիկանը մտատանջութեամբ :

— Ո՞չ, հանդիստ եղիր այդ մասին, պատասխանեց միւսը, ընդհակառակն թողուցինք որ հեռանայ և զրեթէ չուկային մէջ ձերբակալեցինք :

— Ընդդիմութիւն չըրա՞ւ . . .

— Ո՞չ միայն թէ դարմանք յայանեց, բայց և այնպէս ոստիկաններուն հետեւեցաւ առանց աղմուկ յարուցանելու :

— Լա՛ւ պատասխանեց Չալուչը, ա՛նա՛ նախարարական հրամանը զոր կը պահանջէիր :

Եւ Շէֆիք փաշայի զրած թուղթը ներկայացուց :

Ոստիկանապետը յարգանքով առաւ թուղթը, վրան ակնարկ մը նետեց և ըսաւ .

— Պատրաստ եմ փաշա էֆէնախին հրամանը կատարելու :

Նոյն միջոցին Չալթիլի պաշտօնեաներն ալ մօտեցած էին : Միասին կարճ խորհրդակցութիւն մը ունեցան :

Ոմանք կարծիք յայանեցին թէ լաւագոյն էր սպասել, տեսնելու համար թէ ուրիշներ ալ դուրս պիտի ելլէին :

Բայց Ահմէտ Չալուչի կարծիքը բոլորովին հակառակն էր :

— Այդ մարդիկը տեղերնուն չպիտի շարժին մինչև որ առնէն մեկնող երիտասարդը չվերադառնայ, և որովհետեւ անիկա վերադառնալիք չունի՝ հետեւաբար իրենցմէ ո՛չ մէկը դուրս պիտի ելլէ : Եւ քանի ուշացնենք մեր գործողութիւնը իրենց կասկածները այնքա՛ն պիտի աւելնան՝ տեսնելով որ և

բխասարդը չի գար, ուստի ըստ խ պէտք է խակոյն գործի ձևնարկել:

Այս դիտողութիւնը օրինաւոր թուեցաւ ամէնուն:

— Լա՛ւ ուրեմն թո՛ղ շրջակաները ծածկուած ոստիկանները առենին մօտենան ու շղթայի տակ աւանն զայն, հրամայեց պաշտօնեաներէն մին:

Ոստիկանապետը զնայ այս հրամանը գործադրելու: Ա՛ն ոստիկանները ծածուկ գործ չտեսան, այլ ակնթարթի մը մէջ տանը պարտէզին պատերէն ներս ցատկելով, զայն ամէն կողմէ պաշարեցին:

— Տանը մէջ գտնուողներէն ոչ մէկը պէտք է խուստի, ըսաւ ոստիկանութեան պաշտօնեան, ասիկա նախարար փաշային բացարձակ հրամանն է, հրաման մը որ ինքն ալ ուղղակի Վեհափառ Սուլթանէն ընդունած է... պիտի ջանաք զիրենք ողջ բռնել, իսկ եթէ այդ բանը անկարելի ըլլայ՝ ու երբ տեսնաք որ զէնքի կը դիմեն դուք ալ ձեր զէնքերը քաշեցէ՛ք ու անխնայ սպաննեցէ՛ք զիրենք...:

Ոստիկանապետը, որուն ուղղուած էին այս խօսքերը, փութաց այդ բարձրագոյն հրամանը հաշորդելու իր ստորագատեայններուն:

Երբ ամէն ինչ կարգադրուեցաւ, Սկիւտարի ոստիկանապետը, երկու քօմիսէր, որոնք Զապթիէէն եկած էին, Անմէա Զալուշ և երեք ոստիկան ուղղուեցան դէպի տան դուռը, որուն քով համեկու համար հարկ էր երեք չորս աստիճան մարմարեայ սանդուխէ մը ելլել: Բնակարանին մէջ խորին լուռութիւն կը տիրէր. կարծես թէ ո՛չ ոք կար ներսը:

Ոստիկանապետը զբան զանգակը հնչեցուց:

— Կարծեմ թէ չպիտի բանան և պիտի ստիպուինք խորտակել, մրմուսաց քովիններուն:

— Այդ մասին կրնաք վստահ ըլլալ, պատասխանեց քօմիսէրներէն մին... անշուշտ նշմարեցին որ առենը չորս կող-

մէն զինուորներով պաշարուած է, ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ դուռը
գլխաւ մը բանան :

Հազիւ թէ այս խօսքերը արտասանած էր՝ դուռը բաց-
ուեցաւ և երիտասարդ մը երեւցաւ սեմին վրայ : Երիտասար-
դը դրան առջև խոնուած բազմութիւնը սեննելով՝ զարմա-
ցական դէմք մը առաւ :

— Ի՞նչ կ'ուզէք, էֆէնտիներ, հարցուց շփոթած :

— Ոտփականութեան նախարարին հրամանով սուներ պի-
տի խուզարկինք :

— Բայց սան պահապանը, Իսմայիլ պէյ հոս չէ, եթէ
կը հաճիք սպասեցէք մինչև իր վերադարձը :

— Անոր պէտք չունինք, Իսմայիլ պէյ արդէն ձերբա-
կալուած է ու բանտ ստորուած է. պատասխանեց օտփականա-
պետը չոր ու խիստ ձայնով մը :

— Ինչպէս որ յարմար կը տեսնէք՝ այնպէս բրէք, պա-
տասխանեց երիտասարդը ամենայն հանդարտութեամբ, հրամ-
անեցէ՛ք ուրեմն ներս :

Իրենց ակնկալածին բոլորովին հակասակ այս ընդունե-
լութիւնը պահ մը շուարեցուց օտփականութեան մարդկողը, ու-
րոնք կը վարանէին երիտասարդին հրաւերին պատասխանելու
և ներս մտնելու, վախնալով որ ծուղակ մը կար հոն իրենց
դէմ լարուած : Տինամիթի ու պոմպուլի մզձաւանջը մանա-
ւանդ զիրենք կը սարսափեցնէր :

— Դուն այս տունէ՛ն ես, հարցուց քօմիտէրներէն մին,
ինքն իր վրայ ճիգ մը ընելով ու դէպ ի ներս քալլ մը առ-
նելով :

— Ո՛չ պատասխանեց երիտասարդը, ես հիւր եկած եմ
... Իսմայիլ պէյ մէկ քանի բարեկամներ հրա իրած էր միա-
սին ժամանակ անցընելու համար, որոնց մէկն ալ ես էի :

— Քանի՞ հոգի էիք հրա իրեալ, հարցուց քօմիտէրը թե-
րահուաւ քմծիծաղով մը :

— Երեք հոգի, պատասխանեց երիտասարդը, ամենայն պարզութեամբ .

— Ի՞նչպէս, Իսմայիլ պէյ երէկ գիշեր միայն երեք հրու-
ւիրեալ ունէր :

— Այո՛, քօմիսէր էֆէնտի, հրաւիրեալները երեք հոգի
էին, պատասխանեց միւսը նոյն հանդարտութեամբ :

— Տանը մէջ եօթը հոգի չկա՞ր, գոչեց Ահմէտ Չափուչ
չկրնայով ինքզինք զսպել :

— Հա՛, երեք օտարականներն ալ կը հաշուէք, ըստ
երիտասարդը թեթեւ մը խնդարով . . . բայց անոնք հրաւիրեալ
չէին . . . ինքնակոչ հիւրեր էին զորս առաջին անգամ կը տես-
նէինք թէ՛ մենք և թէ Իսմայիլ պէյ :

Այս խօսքերը այնքան բնական ու անկեղծ շեշտով մը
ըսուած էին որ մտիկ ընողները չկրցան իրենց զարմանքը
զսպել :

— Ինքնակոչ հիւրը գիշերը կը մնա՞յ և նոյնիսկ թէ մնալ
ուզէ՞ սամաէրը զինքը կ'ընդունի՞, հարցուց քօմիսէրը, այդ
ի՞նչ տարօրինակ խօսքեր կ'ընես . . .

— Ձեզի պարզապէս եղելութիւնը և ճշմարտութիւնը կ'ը-
սեմ, չարունակեց երիտասարդը : Իսմայիլ պէյին երբ որ հար-
ցուցիք այդ անծանօթ մարդերու մասին՝ ըստ թէ ինքն ալ
չի գիտեր ո՛վ ըլլաին . . . կ'երեւայ որ Էսիրնէէն կուզան ե-
ղեր և հազարապէս Սայիտ պէյէն յանձնարարուեր են . այս
պատճառաւ մեր բարեկամն ալ չէ մերժեր զիրենք հիւրընկա-
լել, մանաւանդ որ ըսեր են թէ մէկ գիշեր միայն պիտի մնան
ու մեկնին :

— Ո՛ւր են այդ մարդիկը, հարցուց Ահմէտ Չա-
փուչ :

— Վերը, իրենց սենեակը ըլլալու են, աստուրնէ ի վեր
տակաւին չերեցան . . . :

— Ի՞նչպէս, կէսօրը երկու ժամ կ'անցնի արդէն և տա-
կաւին իրենց սենեակէն դուրս չեն ելլած . . . չգացի՞ք մէյ մը
նայելու :

— Երկու անգամ գացինք, դուռը խառնեցինք, տեսանք որ ներսէն կղզուած էր և խորհեցանք որ շատ յոգնած ըլլալով տակաւին քունի մէջ են:

— Իսկ միւս երկու հրաւիրեալները ս'ւր են...

— Ներսի սենեակը թավլու կը խաղան կոր... Կ'ուզէ՞ք որ զիրենք կանչեմ:

— Չէ', հարկ չկայ, պատասխանեց քոմիսէրը, մենք արդէն պաշտօն ունինք տան ամէն կողմը խուզարկելու, հետեւաբար իրենց ալ հանդիպելու առիթը պիտի ունենանք:

Փոքրիկ խումբը կամաց կամաց մտած էր բակին մէջ, հետզհետէ սիրտ առնելով և անտեսելով որ անմիջական վտանգ մը չըստարանար:

— Հիւսէին Չավո՛ւշ, ըտաւ ոտտիկանապետը, իր ոտտիկաններէն մէկուն դառնալով, այս մարդը դուրս հանէ' և ոտտիկաններուն յանձնէ, որպէս զի պահականոց տանին ու բանտարկեն, մինչև որ մեր խուզարկութիւնն աւարտի ու վերադառնանք: Թո՛ղ լաւ ուշադրութիւն ընեն ճամբան...

— Բայց, բողոքեց երիտասարդը, էֆէնտի ինչ է իմ յանցանքս, թողէ՛ք որ գործէս երթամ...

— Պէտք է որ նախ հարցաքննութեան ենթարկուիս, պատասխանեց ոտտիկանապետը խիստ ձայնով մը, միևնոյն ատեն դաժան նայուածք մը ուղղելով անոր երեսին:

— Շատ աղէկ. ինչպէս որ հրաման կ'ընէք, կամկաց երիտասարդն և ամենայն հրութեամբ թոյլ տուաւ որ Չավուշը զինքը դուրս տանի:

Այս գործին իմ խելքս չի հասնիր կոր, մուտաց Անմէտ Չավուշ քթին տակէն:

Խումբը զգուշաւորութեամբ յառաջացաւ: Բակին վրայ չորս դռներ կ'երևային՝ երկուքն աջակողմն և երկուքը ձախակողմը: Աջակողմի սենեակները պարապ էին:

Ոտտիկանապետը իր մարդերով ուղղուեցաւ ձախ կողմի երկրորդ դրան ու բացաւ զայն: Երկու հոգի գետինը հաստ

գորգի մը վրայ ծաղկապատիկ նստած թավլու կը խաղային: Մէկ կողմերնին կրակարան դրուած էր, իսկ միւս կողմը օղիի ափսէ մը, մէկ քանի սովորական ազանդերներով: Թավլու խաղացողները դրան բացուիլը և սատիկանական պաշտօնեաներու ներս մանկը տեսնելով՝ իսկոյն խաղը դադարեցուցին, ոտքի ելան, յարգանօք լէ՛հմէննա՛հ մը ըրին և կեցան:

— Ի՞նչ կ'ընէք հոս, հարցուց սատիկանապետը խառութեամբ:

— Թավլու կը խաղանք, էֆէնաի, պատասխանեց իրենցմէ մին:

Քիչ մը առաջն ան երիտասարդին եղած հարցումործը հոս ալ կրկնուեցաւ և գրեթէ նոյն պատասխանները արուեցան:

Երկու մարդիկը Իսմայիլ պէյի հրաւիրեալներն էին: Ձէին Ճանճնար միւս երեք անձանօթները որոնք էախրնէէն եկած էին ըստ իրենց յայտարարութեան, թէ շատ քիչ տեսնուած էին անոնց հետ, թէ առտուն երկու անգամ դացած էին դռներնին խառնելու և թէ պատասխան մը չէին տուած: Վերջապէս քիչ փոփոխութեամբ գրեթէ այն պատմութիւնը զօջ ըրած էր միւս երիտասարդը:

— Այս մարդիկն ալ դուրս հանեցէք ու սատիկաններուն յանճնեցէք, որպէս զի պահականոց տանին ու բանտարկին, հրամայեց սատիկանապետը իր շուրջիներուն:

Հրամանը կատարուեցաւ առանց ո և է ընդգիծութեան:

— Այս ի՞նչ գտնուելի նման յեղափոխականներ են, գիտել առաւ քօմիսէրներէն մին:

— Բուն գլխաւորները հիմա պիտի տեսնենք կարծեմ, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ:

— Օ՛ն, վերի յարկը ելլենք, ըսաւ սատիկանապետը և ամենքը միասին սանդուխէն վեր ելան:

Այս սանդուխը կ'առաջնորդէր մեծկակ սրահ մը սրուն

աջ ու ձախ կողմերը երկերկու սենեակներ կային՝ որոնց դուռները կը բացուէին այս սրահին վրայ :

Ոստիկանապետը՝ վեր հասնելով՝ իր մարդոց հետ ուղ-
ղուեցաւ դէպի ձախ կողմը գտնուած առաջին դուռը և խըն-
ծորակը դարձուց, Գուռը չբացուեցաւ :

— Ներսէն կղպուած է, մրմուտաց քովիններուն :

— Զարկէ՛ք դուրս կը բանան, դիտել տուաւ Ահմէտ
Չալուչ, որ փորձեց դրան կղպանքէն ներսը դիտել, բայց
որովհետեւ բանալին ծակին մէջն էր՝ բան մը չկրցաւ տեսնել :

Մէկ քսնի անգամ ուժով հարուածներ առին դրան : Ո՛չ
մէկ պատասխան ստացան :

— Պէտք է դուռը կտարել, վճռեց ոստիկանապետը .

— Ուստի զօրաւոր հարուած մը կարծեմ բաւական է
դուռը խորտակելու համար . ըսաւ ոստիկան մը :

— Օ՛ն, փորձէ տեսնենք . . .

Ոստիկանը որ լայն ուսերով ուժեղ ու յաղթանդամ մարդ
մըն էր մօտեցաւ դրան . . . : Նոյն միջոցին հրազէնի պալթուս-
ներ լսուեցան, որոնց յաջորդեցին աղմուկներ և իրարանցում
պարտէզին կողմը :

Ամենքը՝ շուարած՝ իրարու նայեցան :

— Ի՞նչ կ'անցնի դուրսը ոստիկանապետը դէպ ի պարտէ-
զին վրայ բացուող պատուհանը վազելով : Միւս անձերն ալ
խրեն հետեւան :

Առաջին բանը որ նշմարեց ոստիկանապետը գետին տա-
պալած երկու ոստիկաններ էին . որոնց քով փութացած էին
իրենց ընկերները : Յետոյ տեսաւ նաև որ ուրիշ ոստիկաններ
պարտէզին պատերէն վեր շուրջուելով դէպ ի դուրս կը խու-
ժէին :

— Ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ կայ պոռաց վերէն ոստիկանապետը
վարը գտնուող մարդոց :

— Պէյ էֆէնտի, հոս կեցած էինք, բացատրեց ոստիկան-
ներէն մէկը, երբ վերի պատուհաններէն մէկէն յանկարծ եր-

կու մարդիկ պատուհանին քով դանուած ծառին վրայէն պարտէզ սահեցան . բէլովլէրը ձեռքերնին ու հոն մօտերը գանուող երկու ոտախկաններուն . վրայ կրակ ընկէ հաքը , ընդհանուր շփոթութենէ օգտուելով պատէն ցատքեցին ու փախան . . .

— Շուտով հտեւնէն հարածեցէ՛ք , գոչեց ստախիւնապետը այլայլած , չըլլայ որ օձիքնին ազատեն . . . :

— Արդէն հինգ վեց հոգի հտեւնուն գացին , ըստ ոտախկանը և չեմ կարծեր որ յաջողին փախչիլ . . . :

— Ոտախկանները մեռած են , հարցուց քօմիսէրներէն մին :

— Բարեբախտութեամբ ո՛չ , միայն վիրաւորուած են ու չեմ կարծեր որ իրենց ընդունած հարուածը մահացու ըլլայ . . . :

— Կարծեմ մեզի բուն պէտք եղածները փախցուցինք . ըստ Ահմէտ Չալուշ գլուխը օրօրելով :

— Ինչպէ՞ս կրնան փախչիլ քանի որ վեց հօգի զիրենք կը հալածեն , դիտել սուա ոտախկանապետը :

— Հիմա ջանանք որ միւսն ալ չի փախչի , ըստ ոտախկանութեան պաշտօնեան :

— Անիկա կ'երևայ որ այի սենեակին մէջ ամբացած է , պատասխանեց ոտախկանապետը ցոյց տալով այն դուռը զոր խորտակելու կը պատրաստուէին :

— Այո՛ , բայց կրնայ նոյն ճամբով ինքն ալ կ'ծիլը գնել : Ոտախկանապետը իր քովը գանուող անձերէն մին վար զրկեց , որպէսզի պարտէզին մէջ խիստ միջոցներ ձեռք առնեն տունը գանուած հօթկերորդ անձը չփախցնելու համար : Յետոյ ամենքը կրկին մօտեցան փակ դրան :

Մէկ քանի ազմուկի զօրաւոր հարուածներէ հաքը , վերջապէս դուռը անդի տուաւ ու կռակին վրայ բացուեցաւ :

Ամենքը հտ հտ քաշուեցան զգուշութեամբ , վախնալով որ ներսը գանուողը գուցէ հրագէն կը պարպէ իրենց վրայ : Սակայն ոչ մէկ շարժում անդի ունեցաւ սենեակին մէջ , որուն

պատուհանին վարագոյրը ինչպէս նաև փեղկերը գոցուած էին այնպէս որ գրեթէ մթութիւն կը տիրէր սամէն կողմ :

Երբ տեսան որ անմիջական վտանդ մը չէր սպառնար սրկնոյ՝ ոտտիկանապետը , քովիսէրները , Ահմէտ Չափուշ և երկու ոտտիկան : սենեակ մասն ու չորս կողմերնին նայելով սկսան կամայ կամայ յառաջանալ :

Ոտտիկանապետը որ առջևէն կ'երթար յանկարծ գոչեց .

— Անկողնին մէջ մարդ մը կայ որ կը քնանայ . . .

— Կը քնանայ հարցուց Ահմէտ Չափուշ , ինչպէս կարկի է այսքան աղմուկներէ հտքը քնանալ . . .

— Չեմ գիտեր թէ կը քնանայ կամ ո՛չ բայց անկողնին մէջ մարդ մը կայ . . . :

Երբ մօտեցաւ՝ ոտտիկանապետը ազազակ մը արձակեց .

— Մեռած է . գոչեց :

— Կամ սպաննուած , աւելցուց Ահմէտ Չափուշ :

Արդարև երբոր վերմակը մէկ կողմ առին ու պատուհանին փեղկերն ալ բացին , տեսան որ մարդը արիւնբուայ փռուած էր հոն , սրակն դաշոյնով մը զարնուած :

Ահմէտ Չափուշ որ դիակին մօտեցած էր , յանկարծ գոչեց անոր դէմքը քննելով :

— Բայց Շապահն է այս մարդը . . . Էմման և իր սպասուհին մեռցնողը , այն որուն հասէն հետապնդեցի մինչև հաս . . .

— Այս գաղանիքը պիտի լուծենք երբոր երկու փախուտականները ձեռք ձգենք . . . որոնց ով ըլլալնին դժբախտաբար չենք գիտեր , ըսաւ ոտտիկանապետը :

— Ընդհակառակն ես չատ լաւ գիտեմ , պատասխանեց Ահմէտ Չափուշ , անոնցմէ մին այս Շապահնին ընկերն է , որոնք միասին մեկնեցան այն տունէն ուր ես կը գտնուէի և ուրկէ իրենց հետեւեցայ մինչև հտքը , իսկ միւսն ալ Սուրբ շիան է , այն անձը որ երէկ մակոյկով միասին եկաւ իրենց հետ . . . այս մասին բնաւ տարակոյս չկայ :

— Հիմա մեր կուզարկութիւնը առաջ տանինք և տեսնենք թէ ի՞նչ կարելուր բաներ, թու զթ կամ ուրիշ առարկայ կրնանք դանել տան մէջ, ըսաւ ոստիկանութեան պաշտօնեան քանի որ այս բնակարանը յեղափոխականներու որջ մըն էր անշուշտ կարելուր դրութիւններ պահուած ըլլալու են :

Այն ատեն սկսան մանրագին յննութիւն մը որ քանի մը ժամ տեւեց և որ և ո՛չ մէկ արդիւնք տուաւ : Տանը մէջ բաց ի կտրասիներէ բան մը չկար, ո՛չ դրութիւն, ո՛չ տեսրակ, ո՛չ նամակ, ո՛չ զէնք, և ո՛չ ալ . . . պոմպա :

Սուզարկութեան այս բացասական արդիւնքը շատ յուսախար ըրաւ ոստիկանութեան պաշտօնեանները :

Կ'ըսպասէին մեծամեծ ապացոյցներ ձեռք ձգել և անհամեմատօք բան մը չէին գտած :

Մանաւանդ Ահմէտ Չափուշ շատ ընկճուած երեւոյթ մը ունէր :

— Իմ ամբողջ յոգնութիւնս ու աշխատանքս գրեթէ պարապը դացին, կը մտածէր. եօթը հոգիէն չորսը զորս ձերբակալեցինք անկարելուր մարդիկ ըլլալ կը թուին, և դուցէ իրենց ըսածին պէս, բնաւ մասնակցութիւն չունին այդ վտանգաւոր յեղափոխականներուն հետ, իսկ երեք ըս'են յեղափոխականներէն երկուքը փախուցինք՝ և մէկն ալ, ամէնէն կարելուրը, մեռած գտանք . . . : Ու ես որ այս գործին չնորհիւ ապագաս ապահոված կը կարծէի . . . :

Արդարեւ երեք ժամուան հալածումէ մը ետքը՝ երկու փախստականները կարելի չէր եղած գտնել . . . իրա՛ւ է որ զանոնք հալածող ոստիկանները շատ փութկոտութիւն ցոյց չէին տուած, գիտնալով որ այդ մարդիկը զինուած են ու չպիտի վարանին իրենց զէնքերը գործածելու երբ նեղը մնան :

Թագապետական բժիշկը եկած ու քննած էր գլխակը և հաստատած որ սրտին տրուած դաշոյնի հարուածէ մը մեռած էր Շապան : Դաշոյնն ալ արդէն գտած էին, արիւնաթաթախ վիճակի մէջ, անկողնին քով նետուած :

Միայն թէ բան մը մութ կը մնար և որուն մասին բծիշկը չէր կրնար վճիռ արձակել, այսինքն թէ՛ Շապան անձնաստղան եղած էր թէ զինքը սպաննած էին :

Ահմէտ Չափուշ որ միւսներէն աւելի արթնամտութիւն ունէր, գործանքով տեսաւ որ այդ մասին ոտտիկանապետը, քօմիսէրները և բժիշկը երկար վիճարանութեան մը բռնուած են :

— Բայց, գոչեց, միթէ կ'արժէ՞ այքան ակնյայտնի բանի մը վրայ վիճարանիլ . . . Շապան անձնաստղան եղած է ասոր սարակոյս չկայ . . .

— Ի՞նչպէս թոթովեց ոտտիկանապետը, որ անպատճառ սպանութեան մասին կը պնդէր :

Ո՞վ կը կարծէք որ զինքը սպաննած ըլլայ . . .

— Իր երկու ընկերները և կամ անոնցմէ մին :

— Բայց իր երկու ընկերները քովի սննեակը կը գանուէին ու անկէ խոյս տուին : Արդ, այս սննեակին թէ՛ փեղկերը և թէ՛ դուռը ներսէն զոցուած էին, ուրիմն ի՞նչպէս կ'ուզէք որ անոնք սպաննած ըլլան . . . :

Այս ապացոյցը այնքան բացայայտ էր որ ոչ ոք կրցաւ դիտողութիւն մը ընել :

— Այո՛, իրաւունք ունիս, ըսաւ ոտտիկանապետը ամօթահար, այդ կէտը չմտածեցինք . . . բայց ի՞նչու անձնաստղան եղած է ու չէ փորձած, իր ընկերներուն պէս, պարտէզին կողմէ փախչելու :

— Կը խոստովանիմ որ այդ կէտը ինձի համար մութ մնաց, պատասխանեց Ահմէտ Չափուշ, միայն թէ այս մարդը անձնաստղան ըլլալով՝ շատ անախորժ խաղ մը խաղաց մեզի, ևս այդ գիտեմ :

Իրիկուան դէմ Ոտտիկանութեան նախարար Շէֆիք փաշա ևս եկաւ դէպքին վայրը, պալատականի մը ընկերակցութեամբ :

Ամէն բան մանրամասնօրէն պատմեցին իրեն : Նախարարը սարսափելի կերպով յուսախաբ եղաւ :

— Ուրեմն դարձեալ պարապը կ'անք, գոչեց բարկութեամբ. յետոյ յանկարծ նշմարելով Ահմէտ Չափուչը, պորայց անոր երեսին .

— Այսպէ՞ս խոստացար ինձի այս ցերեկ . . .

— Փաշա էֆէնտի, ես խոստում կարծեմ յարգեցի կլումկմաց խեղճ Չափուչը և ճիշդ ըսածիս պէս, եօթը հօգին ծուղակի մը մէջ բռնեցի . . .

— Որոնց երեք կարեւորները փախան սակայն :

— Երկուքը միայն փաշա էֆէնտի . . .

— Շապանը որ անձնասպան եղած է, այն ալ փախած չի՞ համարուիր, մանաւանդ յաւիտենապէս փախած . . . :

— Փաշա էֆէնտի իմ խիղճս հանդարտ է և գիտեմ որ այս գործին մէջ պակասութիւն մը չգործեցի, ըսաւ Ահմէտ Չափուչ թեթեւ սրամտութեամբ մը :

— Ինչ որ է, եզրակացուց նախարարը, յետոյ կը քրննենք թէ որո՞նք են պատասխանատուները այս գործին անյաջողութեան :

Տունէն մեկնելէ առաջ Շէֆիք փաշա ուզեց որ իր ներկայութեան ալ կրկին մանրագննին խուզարկութիւն մը կատարուի տանը ամէն կողմը :

Իր այս հրամանը, որուն այժ սուաւ նաև իրեն ընկերացոց պալատականը, իսկոյն գործադրուեցաւ :

Սկիւտարի ոստիկանապետը որ առաջին խուզարկութիւնը կատարած էր առանց արդիւնքի մը հասնելու՝ թերահաւատ գէմքով մը ըսաւ նախարարին .

— Մեր ընկիւքը անօգուտ աշխատութիւն մը պիտի ըլլայ փաշա էֆէնտի, բայց քանի որ կը պնդէք՝ մեր պարտականութիւնն է հնազանդիլ . . . :

Ահմէտ Չափուչ ընդհակառակն եւանդով մասնակցեցաւ

այս երկրորդ փնտուտուքին մտածելով թէ գուցէ բան մը կըրնայ երևան հանել և այդպէսով իր նախկին վարկը ստանալ:

Վերնայարկի և ստարնայարկի բոլոր սրահները ու շի ուշով քննուելէ ետքը, պաշտօնեայ և ոստիկան իջան տան ներքնայարկը, ուր կը գտնուէին խոհանոցը, մառանները և փայտի ու ածուխի մթերանոցը: Ինչպէս ըսինք, արդէս անգամ մը այցելած էին այս վայրերը բայց հարեւանցի կերպով: Այս անգամ Ահմէտ Չավուշ որ խուզարկութիւնը կը վարէր, մինչ ոստիկանապետը դժգոհ ու նեղացած դէմքով մը միայն գործողութեան կը հետեւէր, երբ փայտի մթերանոցը մտաւ, ինքնիրեն սա խորհրդածութիւնը ըրաւ.

— Այս որքա՞ն փայտ բնակարանի մը համար, ուր միայն մէկ բնակիչ կայ և ուր փայտով տաքցուելիք վառարաններ ալ չկան...

Արդարեւ մթերանոցը որ բաւական խոշորկեկ էր, ամբողջովին փայտով լեցուած էր և հազիւ դռնէն ներս քայլ մը առնելու չափ միջոց կար:

Չավուշը մտածկոտ կերպարանքով մը կեցաւ այդ փայտակոյտին դիմաց: Ոստիկանական պաշտօնեաները մթերանոցէն ներս տչք մը նետելէ ետքը՝ ըսին.

— Հոս բան մը չկայ, տեսնենք միւս կողմերը...

— Այո՞, աւելցուց ոստիկանապետը, մինչև բերանը փայտով լեցուած է, ուրիշ բան մը պահելու տեղ չէ մնացած:

— Բայց տարօրինակ չերեւա՞ր ձեզ այսքան փայտը մէկ բնակիչի համար, հարցուց Ահմէտ Չավուշ, անոնց դառնալով:

— Գուցէ հաղարապետը հոս բնակած ատենէն առնուած է, դիտել տուաւ ոստիկանապետը:

— Որքա՞ն ատեն է որ հաղարապետը ընտանիքով էտիրնէ փոխադրուած է:

— Երկու տարիի չափ կայ...

— Այն ատեն այս փայտերը պէտք էր որ բաւական պակասած ըլլային, առարկեց Չավուչը :

Յետոյ մօտենալով փայտերուն՝ զանոնք ձերքովը շօշափեց ու քննեց և յանկարծ գոչեց :

— Չէ՛, ասոնք երկու տարիէ ի վեր հոս պահուած փայտեր չեն, տեսէ՛ք տակաւին լաւ չեն չորցած... այս փայտերը այս ձմեռ առնուած և հոս դրուած են :

— Չոր կամ թաց, հին կամ նոր, վերջապէս վառելիք փայտ են ասոնք, ըսաւ ոստիկանապետը սրամտած չեչտով մը և չարժեր որ ժամերով հոս կինանք... :

Նոյն միջոցին նախարարը, որ ներքնայարկը եկած էր ու լսած տեղի ունեցած վիճարանութիւնը, մօտեցաւ մթերանոցին և հարցուց :

Ի՞նչ կայ, ի՞նչ բանի վրայ կը վիճիք : Ահմէտ Չավուչ առաջ անցաւ և իր կասկածները յայտնեց, յետոյ աւելցուց :

— Եթէ հրաման ընէք փայտերը մէկ կողմ առնելու, կը կասկածիմ որ ասոնք հոս կ'ուտակուած են ուրիշ բան մը ծածկելու համար :

— Լա՛ւ թող մէկ կողմ առնեն, ըսաւ Շէֆիք փաշա, թէև չեմ յուսար որ տակէն բան մը ելլէ՝ բայց գոնէ խիղճերնիս հանգիստ կ'ըլլայ :

Ոստիկանները, Ահմէտ Չավուչի առաջնորդութեամբ, գործի սկսան ու փայտերը կրեցին քովի ամուխի մթերանոցը : Հազիւ թէ չորս հինգ շարք փայտ մէկ կողմ առած էին՝ երբ Ահմէտ Չավուչ յաղթական աղաղակ մը արձակեց և գոչեց :

— Մտքէս կ'անցնէր կոր... :

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ գտար, հարցուց նախարարը հետաքրքիր :

— Մնտուկ մը, փաշա էֆէնտի, խոշոր սնտուկ մը :

Ամենքը մօտեցան : Սրգարև փայտերուն մէջ ծածկուած խոշոր սնտուկ մը կը նշմարուէր : Այս գիւտը ոստիկաններուն

եռանդը կրկնապատկեց, որոնք ա՛լ աւելի փութով սկսան փայտերը կրել: Առաջին անտուկէն յետոյ՝ երկրորդ մը, երրորդ մը երեւան ելաւ: Վերջապէս բոլոր փայտերը տեղափոխեցին և անոնց ներքև ծածկուած վեց անտուկներ երևան հանեցին:

Ոստիկանապետը ամօթահար մէկ կողմ քաշուած էր գըլուխը գետին ծռած, մինչ Ահմէտ Չավուչի դէմքը յաղթակահորէն կը ճառագայթէր:

— Ի՞նչ պահուած է արդեօք այդ անտուկներուն մէջ, ըսաւ նախարարը հեռաքրքիր ու միանգամայն մտատանջ դէմքով մը, որովհետև միշտ պայթուցիկներէ կը վախնար:

— Հիմա պիտի հասկնանք, պատասխանեց Չավուչը:

Բայց անտուկները պինդ կերպով գոցուած էին և հարկ եղաւ տապար մը փնտուել ու մէկիկ մէկիկ կտորել ամենքն ալ: Վեց անտուկներն ալ մինչև բերաննին լեցուած էին դինուորական Մազէր հրացաններով ու փամփուշաներով:

— Ահաւասիկ կարեւոր ու ծանրակշիռ յայտնութիւն մը, գոչեց փաշան իր քովը կեցող պալատականին:

— Յայտնութիւն մը որ կը հաստատէ այստեղ բնակող երիտասարդին մեղսակցութիւնը, աւելցուց Ահմէտ Չավուչ, որովհետև հիմա չի կրնար ըսել թէ առանց իր գիտութեան այս հրացանները հոս դիզուած են և կամ մեռնող Շապանը իրենց հետ բերած են:

Փայտերուն փոխադրութիւնը, անտուկներու բացումն ու քննութիւնը ժամէ մը աւելի տևած էր:

— Օ՛հ, խուզարկութիւնը առաջ տանինք, գոչեց փաշան ժամացոյցը նայելով, ատենը կ'անցնի և պէտք է որ Պոլիս վերադառնանք:

Ներքնայարկի միւս բաժինները մանրակրկիտ քննութենէ անցնելէ ու կասկածելի բան մը չգտնելէ ետքը՝ հասան խոհանոց: Հոն ալ ամէն կողմ սկսան աչքէ անցընել:

Ահմէտ Չավուչ դիտեց որ խոհանոցը երկու ալքօօլով

վառուող լամբարներ կային, որոնք կերակուր կիկու կը ծառայէին, հետեւաբար հոն կրակ չէր վառուեր ու ծխնելոյզը տնգործ կը մնար: Ասիկա՛ իրեն ծխնելոյզը մօտէն քննելու գազափարը ներշնչեց:

Իսկոյն վեր բարձրացաւ և գլուխը խօթեց ծխնելոյզին մէջ ու վայրկեանէ մը դուրս եկաւ անկէ՝ ձեռքը կաշեպատ ծրար մը բռնած:

— Ահաւասիկ նոր գիւտ մըն ալ, ըսաւ ծրարը օղին մէջ բարձրացնելով:

— Տեսնենք ի՞նչ է, գոչեց նախարարը անհամբեր:

Կաշին որ չուանով կապուած էր, քակեցին, ծրարը բացին և անտան որ մէկուկէս մէդր քառակուսի մեծութեամբ յատակագիծ մըն էր:

Ոստիկանութեան նախարարն ու պալատականը ուշադրութեամբ քննել սկսան այդ յատակագիծը:

Պալատականը սարսափահար՝ գոչեց յանկարծ.

— Բայց Երլարդի պալատին յատակագիծն է այս...

— Այո, ճիշտ է, հաստատեց նախարարն ալ յուզուած:

— Եւ կէտ առ կէտ ճշգրութեամբ գծուած, աւելցուց պալատականը:

Այնպէս կը թուէր թէ խուզարկութեան այս նոր արդիւնքը շատ աւելի մեծ կարեւորութիւն ունէր նախարարին ու պալատականին համար քան թէ վեց մտուկ Մաւզէրի հրացանները:

Այս գիւտը սակայն վերջինը եղաւ. ա՛լ տանը մէջ չկըցան ուրիշ բան գտնել:

Բնակարանին մէջ մէկ քանի ոստիկաններ և քօմիսէր մը թողելէ ետքը, նախարարը և իր հետեւորդները ճամբայ ելան դէպի նաւամատոյց, ուր շոգեմակոյց մը կ'սպասէր Շէֆիէ փաշայի և պալատականին արամադրութեան տակ:

— Միւս չորս ձերբակալեալները ի՞նչ պիտի ընենք, հարցուց ոստիկանապետը նախարարին:

— Այդ մարդիկը առանձին բանտերու մէջ և ամէն յարաբերութենէ զրկուած պահեցէ՛ք ամենախիտ հսկողութեան տակ, հրամայեց ոստիկանութեան նախարարը, մինչև որ ձեզի հաղորդեմ՝ իրենց մասին՝ վերջնական որոշուին :

— Սպասելով ձեր այս որոշումին, արդեօք չնք կրնար զիրենք նախնական հարցաքննութեան մը ենթարկել, հարցուց Ահմէտ Չավուշ որ ճիշտ նախարարին քովը կը դռնուէր :

Յորմէհետէ Չավուշը իր արթնամտութեան և ճարպիկութեան շնորհիւ յաջողած էր փայտանոցին մէջ պահուած զէնքի մատուկները և ծխնելոյզին մէջ զրուած քարտէսը կրեւան հանել, իր դիրքն ու հեղինակութիւնը շատ աւելցած էին և այս բանն էր որ իրեն համարձակութիւն կուտար վերոյիշեալ հարցումը ընելու իր մեծաւորին :

— Կը կարծես որ կրնան այս հարցաքննութենէն օգտուիլ, ըսաւ նախարարը անոր նայելով :

— Կը յուսամ, փաշա էֆէնտի, մանաւանդ եթէ անմիջապէս կատարենք, երբ սակաւին իրենց պաշտպանողական ծրագիրը չեն պատրաստած :

— Բայց ձերբակալուած պահուն իրենց խօսքերէն և տրուած բացատրութիւններէն կ'երևայ որ այդ մարդիկը արդէն որոշած են ամէն բան ուրանալ և ինքզինքնին անգէտ ձեւացնել :

— Պաշտպանութեան այդ ձեւը այլևս չեն կրնար դործածել մատուկներուն և քարտէսին կրեւան կլկէն հաքը, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ, մանաւանդ տանը մէջ բնակող կրիտասարգը անկարելի է որ շարունակէ սնդել թէ ինք յարաբերութիւն չունի յեղափոխականներուն հետ :

— Լաւ ուրեմն կատարէ հարցաքննութիւնը ուղած ձեւովք, ըսաւ նախարարը համոզուելով իր ստորագասեալին առարկութիւններուն :

Յետոյ, ոստիկանապետին դառնալով շարունակեց .

— Թո՛ղ Անմէտ Չափուչ քեզի հետ միասին գայ ու ձերբակալեալները հարցաքննէ մի առ մի :

— Շատ ազէկ, փաշա էֆէնտի, պատասխանեց միւսը զսպուած կատարութեամբ մը, որովհետև Չափուչին ըրած գիւտերը, իր ապարդիւն խուզարկութիւններէն հաքը, չափազանց զրգուած էին զինքը :

Վերջապէս հասան նաւամատոյց ու մտան շոգեմակոյլը որ մեկնելու պատրաստ կը սպասէր հոն :

Փաշան վերջին անգամ դարձաւ ոտիկանապիտին և ըսաւ .

— Երկու փախստականները ձեռք անցնելու համար ամէն կարելի ու անկարելի միջոցներ պէտք է ձեռք առնել, որովհետև անոնց փախուստին գլխաւոր պատասխանատուն դո՛ւն ես կամ քու մարդոցդ անհոգութիւնը :

— Փաշա էֆէնտի՛, ես իմ պարտականութիւնս խզճի մըտօք կատարած եմ, բողոքեց ոտիկանապետը :

— Չքմեղացում չեմ ուզեր, պէտք է այդ մարդիկը ձեռք անցուին :

— Հիմա ուրիշ ձիաւոր ոտիկաններ ճամբայ կը հանեմ :

— Եւ երբ ձերբակալուին՝ անմիջապէս պէտքէ լուր ղըրկեա՛ ինձի, առանց բոպէ մը կորսնցնելու :

— Գլխուս վրայ, փաշա էֆէնտի :

Շոգեմակոյտը ճամբայ ելաւ և քսան վայրկեան յետոյ հասաւ Տօրմա Պահջէ, ուրկէ նախարարն ու սլալատականը կառք մը նստելով իսկոյն Եըլաըզ ուղղուեցան :

Ապաիւլ Համիտ անհամբեր կ'սպասէր Սկիւտարի մէջ կատարուելիք գործողութեան ելքին և երբ Շէֆիք փաշա պալատ հասաւ, իսկոյն ընդունեց զինքը :

Ոտիկանութեան նախարարը մանրամասնօրէն իր վեհատախառն տիրոջ ներկայացուց ամբողջ անցուղարձնիրը և վերջապէս յայտնեց Վեց սնտուկ զէնքերու և Եըլաըզի յատակագծին երեւան հանուիլը :

Այս վերջին գիւտը արտասովոր յուզում մը պատճառեց բռնաւորին :

— Ո՞ւր է այդ յատակագիծը, գոչեց դողահար ձայնով մը :

Նախարարը իր գրպանէն հանեց աղետաւոր թուղթը և ներկայացուց Ապտիւլ Համիտի :

Երբեք այդքան կատարելութեամբ պատրաստուած յատակագիծ մը կարելի չէր երեւակայել : Անոր մէջ նշանակուած էին Եըլտըզի պալատին բոլոր ծակ ու ծուկերը որոշ ու մանրամասն կերպով : Մասնաւոր իննամքով մը գծուած էին այն յարկաբաժինները որոնք Սուլթանին կը պատկանէին : Պատուհան, դուռ, ելեմուտք սանդուխ, ևն. ամէն ինչ մանրամասնօրէն ցոյց տրուած էր : Յատակագիծին տակ ծանօթութիւն մը մատնանիչ կ'ընէր այն զանազան սենեակները ուր Ապտիւլ Համիա փոխն ի փոխ կ'անցընէր գիշերները :

Բռնաւորը յարածուն սարսափով մը կը գիտէր իր աչքին առջև պարզուած այս թուղթը և յուզումէն չըթուէր կը դողգոլային :

— Բայց ստիկա երկար տարիներ հոս բնակող և պալատիս ամէն մասերը մի առ մի քննող մէկը գծած ըլլալու է, գոչեց ի վերջոյ նախարարին դառնալով :

— Այո՛, կ'մկմաց նախարարը, յատակագիծը շատ իննամքով պատրաստուած է . . . :

— Ո՞վ կրնայ գծած ըլլալ այս . . .

— Վահափառ Տէր, այդ մասին չեմ կրնար ո՛ր և է ենթադրութիւն մ'ընել, գուցէ ձերբակալուած անձերու և հարցաքննութենէն ամէն բան երեւան ելլէ :

Այս պատասխանը չգոհացուց կասկածոտ բռնաւորն որ սկսաւ սրահին մէջ չըջիլ տենդային ջրագրգուծեամբ մը :

— Աստիկա պատրաստողը արհեստին տեղեակ երկրաչափ կամ ճարտարադէտ մը ըլլալու է, կը խորհէր ինքնին, կամ զինուորական մը . . . ու անպատճառ պալատին մէջ ապրող մէկը :

Եւ այս մտածումն էր որ ամէնէն աւելի մտասանջու-
թեան կը մասնէր զինքը: Յետոյ կը մտածէր թէ ի՞նչու
համար չինուած էր այդ յատակագիծը, ի՞նչ բանի պիտի
ծառայէր:

— Անշուշտ դաւադրական գործ մը ի գլուխ հանելու
համար, կ'ըսէր ինքնին:

Ու դարձեալ կ'իյնար իր մզձաւանջին մէջ, գետնափոր
ուղիով մը Երլտրզի վրայ յարձակելու մզձաւանջը...:

Շէֆիք փաշա կը զգար իր տիրոջ հողեկան տագնապը և
կը ջանար դայն հանդարտեցնելու միջոցը գտնել, վախնալով
որ փոթորիկը ի վերջոյ իր գլուխը պիտի պայթէր:

— Վեհափառ տէր, ըսաւ խոնարհ ձայնով մը, մեծ բա-
րեբախտութիւն մը եղաւ որ Էմմայի սպաննութեան չնորհիւ
այս կարեւոր բաները կրցանք մէջտեղ հանել...:

— Ի՞նչ կարեւոր բան, գոչեց բռնաւորը սրտմտութեամբ:

— Նախ Տէվրիշ փողոցի տան գետնափորին մէջ պահ-
ուած ռազմամթերքը. պոմպա և ռէվոլվէր. յետոյ Սիկիւտարի
տան մէջ գտնուած վեց սնտուկ Մաւզէր հրացաններն ու այս
յատակագիծը...:

— Ի՞նչ օգուտ ունի ասոնք գտնուելէն՝ երբ բո՛ւն հե-
ղինակները, մարդիկը կարող չենք ձեռք անցնել... և ո՞վ
կրնայ վստահեցնել որ տակաւին ասոնց նման հարիւր տեղ
զէնք ու պայթուցիկ նիւթեր պահուած չեն:

Ոստիկանութեան նախարարը գլուխը ծոկեց առանց պա-
տասխանելու: Ս.մէն անգամ որ իր տէրը վստահացուցած էր
թէ ա՛լ վերջինն էր երեւան ելած զէնքերը կամ պոմպաները,
նոր իրողութիւններ եկած էին զինքը հերքելու: Ուստի այս
անգամ չհամարձակեցաւ նոյն հաւաստումը ընելու:

Բռնաւորը յանկարծ իր նախարարին դարձաւ.

— Հիմա անմիջապէս հոռ բերել տու՛ր, ձերբակալուած
չորս մարդիկը, հրամայեյ:

Շէֆիք փաշա ակնածական խոնարհութիւն մը ընելով՝
մեկնեցաւ սրահէն:

Երկու ժամ ետքը չորս երիտասարդներն ալ Ելլալը փոխադրուած էին :

Ապտիւլ Համիտ վճռական հրահանգներ տուած էր Նէճիպ Մէլհամէի անոնց հարցաքննութեան մասին : Յայտնի էր որ այս անգամ ազատութեան ո ե է յոյս չի կար ձերբակալուածներուն համար :

Հարցաքննիչ դատաւորի պաշտօն կատարող պալատականը իսկոյն գործի ձեռնարկեց , ի ներկայութեան Շէֆիք փաշայի եւ ուրիշ պալատականի մը որ իբրև քարտուղար կը ծառայէր :

Ինչպէս միշտ , այս անգամ եւս , Ապտիւլ Համիտ վարագործի մը ետեւէն ներկայ կը գտնուէր հարցաքննութեան :

Նախ՝ Սկիւտարի խուզարկուած տան մէջ քնակող Իսմայիլ պէյը ներս բերուեցաւ :

Երիտասարդը կրկնեց ինչ որ առաջին անգամ ըստծ էր ձերբակալուած պահուն այսինքն թէ ինք չէր ճանչնար նախապէս այն երեք անձերը որոնք տուն եկած էին ասպնջականութիւն խնդրելու՝ յանուն իրենց բարեկամ հազարապետին զոր Էտիրնէի մէջ ճանչցած էին : Յետոյ կրկնեց նաև որ միւս երեք երիտասարդները իր բարեկամներն էին որոնք տուն հրաւիրուած էին միասին ժամանակ անցնելու համար եւ թէ պարզ դիպուածի մը արդիւնքն էր ամէնքը միասին հոն գտնուելնին :

— Քու եւ ընկերներուդ պաշտպանութեանը համար ընտրած այդ ձեւդ շատ ողորմելի բան է , ըսաւ Նէճիպ Մէլհամէ խստութեամբ , եւ մի՛ կարծեր որ վայրկեան մը կրնաս մեզ խաբել . . . :

— Ինչ որ ըսի առաջ եւ ինչ որ կրկնեցի հոս զուտ ճշմարտութիւնն է , պաասախանեց երիտասարդը ամենայն հանդարտութեամբ :

— Քեզի կ'ըսեմ որ սուտ կը խօսիս եւ թէ դրական փաստեր ունինք ձեզի դէմ :

— Ի՞նչ փաստ, հարցուց Իսմայիլ զարմացական կերպով:

— Փաստեր թէ այդ տունը յեղափոխական կեդրոն մըն է, ուր շատ մը վտանգաւոր բաներ պահուած են:

— Բացարձակապէս սխալ է, փաշա էֆէնտի, այդ տան մէջ վտանգաւոր բաներ գտնուելուն մասին բնա՛ւ տեղեկութիւն չունիմ և առանց իմ գիտութեանս ալ կարելի չէ որ գտնուի, քանի որ ես առանձին կը բնակիմ հոն իբրև պահապան:

Երիտասարդը այնքան միամտօրէն ու հաստատ համուզումով մը ըսաւ այս խօսքերը որ պալատականն ու նախարարը չկրցան բարկութեան շարժում մը զսպել տեսնելով որ այդ մարդը կը ջանար իր խաբեբայութիւնը շարունակել:

— Ինչպէ՞ս, գոչեց փաշան, կը յամառիս պնդելու թէ տանը մէջ բան մը պահուած չէ՞:

— Կարասիներէն ու հագուստներն զատ բան մը չի կայ...:

— Եւ եթէ մենք ապացուցանենք ըլլալը:

— Այն ատեն շատ պիտի զարմանամ, բայց այժմէն կ'ըսեմ որ այդպիսի բան մը չպիտի կրնաք ապացուցանել շատ դիւրաւ:

— Գեանայարկին մէջ բան մը պահուած չէ՞...:

— Չէ', պատասխանեց Իսմայիլ պէյ հաստատ շեշտով մը:

— Ինծի մտիկ ըրէ՛ և որոշ պատասխան տո՛ւր, պօռաց Նէճիպ Մէլհամէ, և զիտցիր որ քու կեանքդ տալիք պատասխանէդ կախում ունի... Եթէ դարձեալ ստես՝ ա՛լ աղատում չունիս, հասկցա՞ր ըսածս:

— Այո, փաշա էֆէնտի, կ'մկմաց երիտասարդը այս սպառնալիքէն սարսափած:

— Լաւ ուրեմն, ըսէ՛ տեսնեմ ի՞նչ կը գտնուի ներքնայարկի փայտանոցին մէջ...:

— Մէկ քանի չեֆի փայտ զոր ձմուռուան մօտ ծախուաւ, պատասխանեց երիտասարդը, որովհետեւ իմ ազգականն

հազարապետս, որուն կը պատկանի տունը, գրած էր թէ գուցէ քանի մը ամսուան համար ընտանիքը հոս պիտի զրկէ, բայց յետոյ հրաժարեցաւ այդ խորհրդէն ու փայտերն ալ այնպէս անգործածելի մնացին :

— Իսկ այդ փայտերուն տակ ի՞նչ կայ պահուած, պուստաց նորէն պալատականը անհամբեր շարժումով մը ձեռք սեղանին զարնելով :

— Հինգ վեց սնտուկներ կան, պատասխանեց Իսմայիլ պէյ հանդարտ ու անայայլ դէմքով մը :

— Հա՛, վերջապէս կը խոստովանիս, շարունակեց Նէճիպ Մէլհամէ չարաշուք ժպիտով մը... հասկցար թէ ուրացումը անկարելի է այլևս և թէ ամէն բան գիտենք արդէն :

— Ինչո՞ւ կ'ուզէիք որ ուրանամ՝ այդ սնտուկները վրտանգաւար քան մը չեն պարունակեր :

— Հապա ի՞նչ կը պարունակեն...

— Աւելորդ ձերմակեղէններ, սեղանի սպաս, գորգ, վարագոյր են. վերջապէս բոլոր այն բաները որոնք հազարապետը և իր ընտանիքը էտիրնէ չեն տարած միասին ու հոս թողած են... :

— Դուն խելքդ կորսնցուցն՞ր ևս, գոչեց պալատականն և կը կարծես որ մեն կրնա՞ս խաբել այդ տեսակ ազայական խօսքերով :

— Ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ ձեզի, պատասխանեց երիտասարդը, կամ գոնէ իմ գիտցած ճշմարտութիւնս... :

— Այդ սնտուկները Մաւզէրի հրացաններով լեցուած են, և դուն կը պնդես որ անլիսա բաներ կան մէջը... :

— Հրացան, գոչեց Իսմայիլ պէյ ամի ի բերան եղած ու դողահար ձայնով մը, անկարելի է, փաշա էֆէնտի... :

— Վեց սնտուկներն ալ բացուած ու քնուած են, ամենքն ալ, մինչև բերանին հրացաններով լեցուած են... կը տեսնես որ ազայական ուրացումները օգուտ չունին և արդէն ամէն բան գիտենք, ուստի քեզի համար լաւագոյն է որ տեղն

ի տեղօք ճշմարտութիւնը խոստովանիս, հիթէ կ'ուզես գտնէ կեանքդ ազատել . . .

— Կ'երդնում որ ճշմարտութիւնը խօսեցայ, պատասխանեց երխտասարդը այնպիսի անկեղծ շեշտով մը որ Նէճիպ Մէլհամէ փաշա չկրցաւ իր զարմանքը զսպել :

— Բայց քեզի կ'ըսեմ որ սնտուկները արդէն բացուած ու հրացանները մէջտեղ ելած են, գոչեց անհամբեր կերպարանքով մը :

— Այն ասեմ իմ ազգակիցներս զիս խաբած են, պատասխանեց Իսմայիլ, միշտ հանդարտութիւնը պահելով :

— Ի՞նչպէս քեզ խաբած են . . .

— Մեկնած ասեմնին ինծի ըսին որ անպէտ կարասիներ ու ճերմակեղէններ կան անոնց մէջը և ես այսպէս կը կարծէի . . . դուք կ'ըսէք թէ հրացաններ գտնուած են, կրնայ ըլլալ . ամէն պարագայիս ես բան մը չեմ գիտեր :

— Արդեօք իրաւցնէ անմեղ է այս երխտասարդը, սկսաւ մտածել ինքնին պալաօականը :

Յետոյ, խօսքը փոխելով՝ շարունակեց .

— Կերակուրդ միշտ կաղէ լամբարներով կ'եփէիր :

— Այո՛, փաշա էֆէնախ :

— Խոհանոցի վաւարանը երբեք չէի՞ր գործածեր :

— Ի՞նչ երբեք :

— Ինչո՞ւ համար . . .

— Որովհետեւ նախ պէտք չէի ունենար ասիկէ զատ ծըխնելոյզին մէջ բան մը պահուած էր ու ինծի պատուէր արբուած էր որ կրակ չլաւեմ . . .

Նէճիպ Մէլհամէ փաշա այս խօսքերուն վրայ գլուխը նշանակալից կերպով օրօրեց .

— Ինչ էր ծխնելոյզին մէջ պահուածը, հարցուց :

— Ծրար մըն էր սրուս մէջ տեսակ մը գեղ կար . . . հազարապետը այդ գեղը հետը բերած էր Եմէնէն և շատ խնամ-

քով կը պահէին, որովհետեւ այստեղ կարելի չէր գտնել, կարծեմ տեսակ մը չորցած բոյսեր են...

— Բայց ծինելոյզը դեղ պահելիք տեղ մը չէ։...

— Պէտք էր որ այդ դեղը օդատուն և միանգամայն արև կամ լոյս չտեսնուող տեղ մը պահուէր, պատասխանեց երիտասարդը միամտաբար։

— Լաւ ուրեմն, այդ ծրարն ալ ձեռք անցուցինք...

— Կը խնդրեմ վերադարձուցէք ինծի, կամ դոնէ մի՛ կորսնցնէք, գոչեց երիտասարդը աղաչաւոր ձայնով մը, յատկապէս յանձնարարած են ինծի լաւ ուշադրութիւն ընել այդ ծրարին մասին...

— Բայց ինչո՞ւ այդքան անհրաժեշտ դեղ մը միասին չեն տարած...։

— Ինծի ըսին որ իրենց պէտք եղածին չափ առած են հետերնին ու մնացորդն ալ հոս ձգած՝ ապագային գործածելու համար...

— Ի՞նչն այդ դեղը տեսած կամ գործածած ևս։

— Բնաւ երբեք...

— Լաւ ուրեմն գիտցիր որ ծինելոյզին մէջ գտնուող ծրարը ո՞ր և է դեղ չի պարունակեր՝ այլ բոլորովին տարբեր բան մը...

— Ի՞նչ բան, փաշա էֆէնտի, այս ի՞նչ տարօրինակ յայտնութիւններ կ'ընէք ինծի...

— Այդ ծրարին մէջ ո՛չ թէ դեղ՝ այլ քարտէս մը կար։

— Քարտէս մը, գոչեց երիտասարդը ապշահար դէմքով մը, աչքերը խոշոր բացած։

— Այո՛, Երլտըզի պալատին մէկ քարտէսը...

Բոպէ մը լուութիւն տիրեց։ Ամբաստանեալը գլուխը հակած՝ գետին կը նայէր ընկճուած երեւոյթով մը։ Կարծես չէր կրնար բացատրել բոլոր այս պատահարները և անողոք ճակատագրականութեան մը ճիրաններուն մէջ կ'զգար ինքզինքը։

— Ի՞նչ պիտի ըսես այս ամէնուն, գոչեց յանկարծ պալատականը, զայն դուրս քաշելով իր մտածումներէն:

Իսմայիլ գլուխը վեր առաւ, ապուշ դէմքով մը շուրջը նայեցաւ ու թոթովեց.

— Ես անմեղ եմ, բնաւ տեղեկութիւն չունիմ այդ բաներէն, ո՛չ զէնքով լեցուն մնատուկները և ո՛չ ալ քարտէսը գիտէի, ինչ որ ըսի զուտ ճշմարտութիւններ են...

— Կը ցաւիմ ըսելու որ շատ սխալ ճամբու կը հետեւիս, ըսաւ Նէճիպ Մէլհամէ խիստ ձայնով մը, և եթէ չուզես ինքնաբերաբար խոստովանիլ ամէն բան՝ բռնի միջոցներու պիտի դիմենք... զաւաղրութիւն մը մէջտեղ երկար ժամանակէ ի վեր պատրաստուած, այդ զաւաղրութեան կեզբրոնն է քու բնական առնող և դո՛ւն ես զաւաղրութեան գլխաւոր պետը կամ գոնէ պետերէն մէկը... Այս մասին մենք ու եւ է տարակոյս չունինք, ինչպէս տեսար, հակառակ քու ուրացումներուդ մենք ամէն բան իմացած, քննած, ստուգած ենք: Հիմա ուրիշ յայտնութիւն մըն ալ պիտի ընեմ և կարծեմ այն ատեն ալ ամէն ուրացում անօգուտ պիտի ըլլայ...

— Ի՞նչ յայտնութիւն, կմկմաց երիտասարդը, իր վեհերոտ ակնարկը պալատականին ուղղելով:

— Ինչ որ դուն չես ուղեր խոստովանիլ՝ արդէն ուրիշներ խոստովանած են անմիջապէս:

— Ո՞վ են այդ ուրիշները, հարցո ց երիտասարդը զարմացած:

— Տան մէջ ձերբակալուած քու երեք ընկերներդ... այո՛, առաջին հարցաքննութեան ամէն բան երեւան հանած են:

— Սնկարելի բան է, գոչեց Իսմայիլ:

— Ինչպէ՞ս անկարելի:

— Գաղտնիք մը չունինք մեր մէջ որ կարենան խոստովանիլ:

— Քեզ կ'ըսեմ որ անոնք քու յամառութիւնդ չեն կըր-
ցած ունենալ և ամէն բան ըսած են Ահմէտ Չավուշին . . .

— Ի՞նչ խոստովանած են, հարցուց երիտասարդը զար-
մացկոտ դէմքով մը :

— Խոստովանած են թէ ամենքդ ալ յեղափոխական քո-
միթէին կը պատկանիք և թէ առջի գիշեր հաւաքուած էիք
խորհրդակցութեան համար :

Իսմայիլ պէյ իբրև պատասխան՝ սկսաւ խնդալ : Պալա-
տականը ամբաստանեալին այս ընթացքը տեսնելով՝ սոսկալի
բարկութեամբ մը պտուաց անոր երեսին .

— Ինչպէ՞ս, տակաւին կը համարձակիս խնդալ երբ
կեանքդ վտանգի մէջ է . . .

Եւ սակայն հակառակ իր ամբողջ սպառնալիքներուն՝
չկրցաւ բան մը քաղել երիտասարդին բերնէն :

Յետոյ մի առ մի և զատ զատ հարցումորձեց միւս երեք
երիտասարդներն ալ, որոնք զրեթէ նոյն բառերով պատաս-
խանեցին իր բոլոր հարցումներուն :

Քննութեան այս բացասական արդիւնքը բուռն կատա-
ղութեան մը մատնեց Ապտիւլ Համիտը, որ հրամայեց տան-
ջանքի ենթարկել չորս ձերբակալուածներն ալ, մինչև որ յօ-
ժարին խոստովանիլ իրենց յանցաւորութիւնը :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ի Յ .

Հ Ի Դ Ե Հ Ը Կ Ը Տ Ա Ր Ա Մ Ո Ւ Ի Ի Ի

Մինչ Պոլիսի մէջ այս դէպքերը անգլի կ'ունենային ու կ'զբաղեցնէին Ապտիւլ Համիտն ու իր պալատականները, ապստամբական շարժումը հետզհետէ կը ասարածուէր Մակեդոնական բանակին մէջ :

Զիւնն ու ձմեռը անցած էին արդէն, գարունը եկած էր ու օգերը տաքցած : Յեղափոխական կեդրոնները աւելի դիւրաւ և արագ կը հազորդակցէին իրարու հետ : «Միութիւն և Յառաջդիմութիւն» քօմիթէն որ մինչև այն ատեն պարզ փրփականտի կազմակերպութիւն մըն էր, հիմա գօրծօն դեր մը կ'ստանձնէր ու իր ներկայացուցիչները արձակ համարձակ կը շրջէին, կապեր հաստատելով ըմբոստ զինուորականներու և յեղափոխական գաղտնի քօմիթէին հետ, որուն գլխաւոր վարիչներն էին միշտ նախկին թիկնապահ Մէհմէտ փաշա և Սալիհ հանըմ : Սառըք պէյ միացած էր իրենց՝ իր ազատարար Պառոնուհիին հետ, որուն գրկաբաց ընդունելութիւն մը ըրած էին, առանց կասկածելու թէ ինչ թաքուն նպատակներով այդ օտարուհին այդ լեռներուն մէջ կը գտնուէր :

Սալիհ հանըմ միայն՝ բնազդարար՝ կ'զգուշանար անկէ և միշտ կասկածոտ աչքով մը կը դիտեր այդ գեղանի կինը, որուն անձնութիւնը և օսմանեան հայրենիքի ազատագրման համար ըրած զոհողութիւնները շատ տարօրինակ և անբացատրելի կը գտնար :

Սառըք պէյի Ելլարգէն փախուստին մէջ անոր ունեցած դերը շատ մութ թուած էր Սալիհ հանըմի և իր կասկածանքը յայտնած Մէհմէտ փաշայի : Բայց որովհետև իր ընթացքին մէջ ու և է քննադատելի բան մը չէին տեսած, մա-

նաւանդ գիտած էին որ չափազանց հետաքրքիր չէ իրենց գաղտնիքները իմանալու, կամաց կամաց հաշտ աչքով սկսած էին նայիլ իրեն :

Իսկ գալով Ազիզ և Սատրք պէյերուն՝ սնունդ համար Պառօնուհին ճշմարիտ հերոս մըն էր, որուն արիութեանը և անձնութեանը վրայ կը հիանային և երբեք չէին կրնար երեւակայել թէ այդ կիւր կրնար ո և է անարգ դեր մը կատարել իրենց հանդէպ : Ամիսէն աւելի էր որ Պառօնուհին ապստամբական խումբին մէջ կը գտնուէր՝ երբ որ մը, մայիսի սկիզբները, ըսաւ Ազիզ պէյի :

— Պէտք է քանի մը օրուան համար Սելանիկ երթամ :

— Ինչ գործ ունիք Սելանիկի մէջ, հարցուց զինուորականը զարմացած :

— Մէկ քանի դրամական խնդիրներ ունիմ կարգադրելիք. Եւրոպայէն այնքան անակնկալ կերպով հեռացայ որ չկրցայ անձնական գործերս կարգի դնել և հիմա կը տեսնամ որ տակաւին բաւական ժամանակ հարկ պիտի ըլլայ այստեղ մնալ, մինչև որ յաջողինք մեր նպատակին հասնիլ, ասոր համար կ'ուզեմ անգամ մը Սելանիկ երթալ և իմ հիւպատոսիս միջոցաւ գործերս կարգադրել :

— Բայց դուք վտանգուած էք այժմ, գոչեց Ազիզ պէյ, կառավարութիւն և ոստիկանութիւն ձեր ետեւէն պիտի իջնան :

— Ես օտարահպատակ եմ, բան մ'ալ կարող չեն ընել ինծի . . .

— Այո՛, բայց կրնան երկրէն դուրս աքսորել . . .

— Ճամբան սորվեցայ, պուլկարական քօմիթէները ողջ ըլլան, անոնց միջոցաւ կրնամ կրկին գալ . . .

Հակառակ Ազիզ պէյի բոլոր առարկութիւններուն՝ Պառօնուհին պնդեց իր անձնական գործերը բացատրելով՝ ցոյց տալու թէ անհրաժեշտ էր իր մեկնումը քիչ ժամանակի համար :

Վերջապէս ստիպուեցան տեղի տալ : Որոշուեցաւ որ փոքրիկ խումբ մը Պառոնուհին պիտի տանէր մինչև Իւսկիւպ, ուրկէ երկաթուղիով պիտի երթար Սելանիկ և եթէ զինքը չհալածէին՝ նոյն ճամբով պիտի վերադառնար, իսկ հակառակ պարագային՝ պիտի երթար Սօֆիա ու անկէ պուլկար յեղափոխականներու աջակցութեամբ պիտի մտնէր վերստին Մակեդոնիա :

Այս կարգադրութիւնները ըլլալուն պէս գեղանի Պառոնուհին ճամբայ ելաւ և անվտանգ հասաւ Սելանիկ :

Անձնական գործերը պարզ պատրուակ մ'էին, Բախտախնդիր կնոջ միակ նպատակն էր հեռանալ յեղափոխականներու քովէն՝ աղափորէն գրելու համար իր տեղեկագիրը պալատական Իզզէթ փաշայի, որովհետև, ամսուան մը միջոցին, անտարբերութիւն կեղծելով հանդերձ, շատ բան տեսած ու լսած էր, մանաւանդ Սատրք և Ազիզ պէյերու շնորհիւ, որոնց կոյր վստահութիւնը յաջողած էր շահիլ :

Սելանիկի մէջ ո՛չ ոք զինքը անհանգիստ ըրաւ, հակառակ իր բարեկամներուն կասկածանքին :

Հոն հասնելէն օր մը ետքը արդէն իր տեղեկագիրը գրած ու զրկած էր :

Իզզէթ փաշա երբ որ ստացաւ իրենց լրտեսուհիին գրութիւնը մեծ ուրախութիւն զգաց : Իր մեկնումէն ի վեր պահած լուծիւնը զինքը մտատանջութեան մատնած էր եւ սկսած էր կասկածիլ թէ գուցէ խորամանկ գեղուհին զիրենք խաբած էր :

Եկած տեղեկագիրը արդարև արժանի էր խորին ուշադրութեան և Ապտիւլ Համիտի սիրելի քարտուղարը պարտք համարեց զայն իսկոյն իր տիրոջ ներկայացնելու, բնագիրը թրքերէնի թարգմանելէ ետքը :

Պառոնուհին մինչև այդ օր իր լուռ մնալուն պատճառները բացատրելէ ետքը կ'ըսէր .

« Իրականութիւնը ձեր Պոլսոյ մէջ երեւակայածէն շատ

տակի ծանրակշիռ է: Ապստամբական հոսանքը օրէ օր կը տարածուի թէ բանակին և թէ ժողովուրդին մէջ: Այն բարձր զինուորականները որոնք պաշտօնի վրայ կը գտնուին և որոնք ձեր վստահութիւնը կը վայելին, ամենքն ալ, գրեթէ, առանց բացառութեան, սողորուած են արդի բէժիմին հակառակ զգացմաներով ու միշտ յարաբերութիւն կը մշակեն յեղափոխական քօմիթէին հետ, որուն ուղղակի ազդեցութեանը ենթարկուած են:

«Վերջերս իր ջերմ ազատասիրութեամբ և յեղափոխական զգացումներովը ծանօթ Ալլանիացի դեր-հազարապետ մը, Նիազի պէյ, որ մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ ամբողջ զիւղացիներուն մէջ և խիստ կարեւոր դեր մը խաղալու կոչուած է, ուղղակի յեղափոխական քօմիթէին ազդեցութեամբը հազարապետի աստիճանին բարձրացաւ և Ռէնէզ դըր-կուեցաւ:

«Այս իրողութիւնը ցոյց կուտայ թէ յեղափոխական թաքուն իշխանութիւնը ինչ անագին հեղինակութիւն ստացած է երկրին մէջ:

«Գալով ձեր կողմէ զրկուած լրտեսներուն՝ ամէն օր կը լսենք անոնց չարաչար սպաննուիլը: Բայց ասոնք բան մը չեն: Վերջին անգամ Սալիհա հանրմի և Մէհմէտ փաշայի նախագահութեամբ տեղի ունեցած ժողովի մը մէջ որոշուած է սպաննել նաեւ մէկ քանի բարձրաստիճան փաշաներ, որոնք վերջերս Պոլիսէն հոս զրկուած են ապստամբական շարժումը զսպիլու համար:

«Քօմիթէն հակառակ է Շէմսէ փաշայի, երրորդ զօրաբանակի հրամանատար Իպրահիմ փաշայի և Մակեդոնիոյ ընդհ. քննիչ Հիւսէին Հիլմի փաշայի, թէեւ այս վերջնոյն դէմ եղած հակառակութիւնը թեթեւ է և նոյնիսկ տեսակ մը յարգանք կը վայելէ մանաւանդ Սալիհա հանրմի ու Մէհմէտ փաշայի կողմէ:

«Զմտունամ նաեւ յիշել որ Մանասթըրի կուսակալ Հըֆզի

փառաբանութիւնն զօրհանմանն իւրաց և ճակարար անոնց
կ'օժանդակէ :

«Վերջերս քօմիթէն և բողոքական մեծ պետութիւններուն
(ի բաց առեալ Ռուսիայէն) ընդարձակ չըջարերական մը ուղ-
ղած է, որուն մանրամասնութիւնները չեմ գիտեր, բայց
իմաստին մասին տեղեկութիւններ քաղեցի Ազիլ և Սատըք
պէյերէն :

«Այս չըջարերական Թուրքիոյ ընդհանուր քաղաքա-
կան կացութիւնը պարզուած է և միանգամայն ներկայաց-
ուած է յեղափոխականներու իրական զօրութիւնը : Քօմիթին
մեծ պետութիւններուն կը յայտնէ թէ իր միակ նպատակն է
վերջ մը դնել բնագոյնական ընթացքին, Սահմանադրութիւնը
վերանաստատել և օսմ. պետութիւնը մոյցնել արեւմտեան
քաղաքակրթութեան ճամբուն մէջ : Միեւնոյն ատեն կը
յայտնէ որ քօմիթէն ու է Կալարձակողական նպատակներ
չունի և իր ջանքը պիտի ըլլայ Թուրքիան իր ներկայ սահ-
մաններուն մէջ պահել և խաղաղ զարգացման մը հետապն-
դել : Միանգամայն ան կը խնդրէ մեծ պետութիւններէն որ
պատահելիք յեղափոխական շարժումէն չօգտուին օսմ. պե-
տութեան վրայ յարձակելու համար, այլ կատարեալ չէզոքու-
թեամբ հանդիսատես ըլլան սեղի ունենալիք դէպքերուն :
Հակառակ պարագային, կը յայտնէ չըջարերականը, ամբողջ
Թուրքիա միացած՝ գերադոյն ճիգով մը մահու և կենաց
պայքարը պիտի մղէ յարձակիչներուն դէմ :

«Շրջարերականը կը վերջանայ սա բառերով : Մեք մեզի
եւ մեզի համար : Այս կարեւոր վաւերացութեամբ զրկուած է
Մանասթըրի կեդրոնէն մէկ քանի օր առաջ :

«Ահաւասիկ բոլոր այն տեղեկութիւնները զորս յաջողե-
ցայ քաղել մէկ ամսուան միջոցին և որոնք կը յուսամ որ
պիտի գնահատուին Նորին Վեհափառութեան կողմէ : Մէկ
քանի օրէն, երբ այս գրութեանս պատասխանը ընդունիմ,

կը վերադառնամ կրկին Իւսկիւպ, հոնկէ երթալու համար Սատըքի և իր ընկերներուն քով:»

Ապտիւ Համիտ երբ լսեց Պարոնուհիին այս տեղեկագիրը խորին յուզում մը զգաց: Մինչև այն ատեն տակաւին որոշ գաղափար մը չէր ունեցած շարժումներուն վրայ և երբեք չէր կարծեր որ անոնք այսքան ընդարձակ ծաւալ մը ստացած էին: Իրաւ է որ իր լրտեսները մինչև այն ատեն չէին կրցած շատ որոշ տեղեկութիւններ տալ, որովհետև յեղափոխականները անխնայ հալածած էին զանոնք. իսկ գալով բարձրաստիճան պաշտօնեաներուն անոնց մէկ մասն արդէն քովիթէին յարած ըլլալով կը գոհանայ խաբեքատիր տեղեկութիւններով օրօրեկ Երլտրդի բռնաւորը. իսկ ուրիշներ ալ խոհմութիւն կը համարէին կրցածնուն չափ չէզոք դիրք մը բռնել:

— Բայց ուրեմն այս մարդիկը կառավարութիւն ալ հաստատեր են այդտեղ ու պաշտօնական յարաբերութիւններ ունին եւրոպական պետութիւններու հետ, գոչեց Ապտիւ Համիտ իր քարտուղարին դառնալով, և մենք հոս կը քնանանք առանց գործ մը տեսնելու, առանց վտանգին առաջը առնելու...:

— Վեհափառ Տէր, միթէ ամբողջ ուշադրութիւնիս հոն կեդրոնացած չէ՞, կ'մկմաց Իզզէթ փաշա:

— Ի՛նչ օգուտ ուշադրութիւնը հոն կեդրոնացնելէն, երբ գործ մը տեսնուած չէ. երեք ամիսէ ի վեր տե՛ս խնդիրը որքան ընդարձակութիւն առած է...:

— Բայց, Վեհափառ Տէր, տակաւին ամբողջ եղածը խօսքեր են, ու է գործողութիւն չկայ մէջտեղ: Բանակը տակաւին հաւատարիմ է մեզի և որչափ ատեն որ հաւատարիմ մնայ՝ այդ շարժումները կարեւորութիւն մը չեն կրնար ունենալ:

Բռնաւորը չարատախանեց. խորին մտածութեան մը մէջ

Թագուած կը թուէր : Յանկարծ իր քարտուղարին դարձաւ և ըսաւ .

— Ո՞վ է այդ քօլ աղասի Նիալի պէյը որ հազարապետի աստիճանին բարձրացուցիր մն քօմիթէին զըղուժովը :

— Վեհափառ Տէր , առաջին անգամն է որ անունը կ'իմանամ :

— Պէտք է այդ մարդը իսկոյն ձերբակալել տալ և հոս բերել :

— Անմիջապէս Ձեր Վեհափառութեան հրամանը կը հազորդեմ ուր որ պէտք է :

— Շէմօսի փաշային ալ պէտք է գրել որ փոխանակ Սեւրանիկ նստելու՝ երթայ ապտտամբ սպաները զսպելու :

— Շատ աղէկ , Վեհափառ Տէր :

— Նոյն հրահանգը տարու է նախ Միւշիւր Օսման փաշային , այնպէս անհող նստիլ կարելի չէ , պէտք է շուտով ու միանգամայն ամենախիստ կերպով այդ շարժումներուն՝ առաջքը առնել , ա՛յ ըսաւ է որքան ներողամիտ ու թոյլ զըստուեցանք . . .

Ապա իւր Համիտ բարկութեամբ սկսաւ շրջիլ սրահին մէջ , մինչ պարատականը ակնածանօք կեցած էր իր տեղը , սպասելով որ իր Վեհափառ Տիրոջ յուղումը քիչ մը հանդարտի :

— Այս հրամաններս իսկոյն զորձադրէ՛ , ըսաւ բռնաւորը կանգ առնելով :

— Գլխուս վրայ , Վեհափառ տէր :

Յետոյ , Իզգէթ փաշա , մեկնելու շարժում մը ընելէ ետքը , դարձաւ և ըսաւ .

— Իսկ Պառոնուհիին որ այնքան թանկագին տեղեկութիւններ հազօրոջած է , ի՞նչ պատասխան պէտք է տալ , քանի որ իր տեղեկագրին մէջ մենէ պատասխանի կ'սպասէ վերագառնալէ առաջ :

— Գրէ՛ իրեն որ Սուլթանը շատ զո՛հ մնաց իր տուած տեղեկութիւններէն , թէ հարկ է որ անմիջապէս վեռադարնա՞վ

իր տեղը և ջանայ նորանոր տեղեկութիւններ տալ, մանաւանդ ըմբոստ սպաներու և քօմիթէին յարող բոլոր պաշտօնեաներու անունները մանբամասնաբար հաղորդել: Միւննոյն ատեն իբրև նուէր իմ կողմէս հինգ հարիւր ոսկի զրկէ՛ իրեն ու բարեւներս ալ հաղորդէ...

— Գալով Մանասղբրի կուսակալ Հրֆղի փաշայի, շարունակեց քարտուղարը, որուն մասին կ'ըսուի թէ քօմիթէին յարած է ծածկաբար: Չոր Վեհափառութիւնը չի խորհի՞ր տրնորինութիւն մ'ընել:

— Ասոր համար նախ քննութիւն մը պէտք է կատարենք ու այնպէս որոշում մը տանք: Երբ Շէմսի փաշա Մանասղբր երթայ այն ատեն կարգադրութիւն մը կ'ընենք...:

Իզգէթ փաշա դուրս ելաւ իր Վեհափառ Տիրոջ քովէն, ստացած հրամանները կատարելու համար:

Պառնունհին տեղեկագիրը օրերով մղձաւանջ մը եղաւ Ապտիւլ Համիտի համար: Ա՛լ իր շուրջի անցած դարձածը բոլորովին մոռցած՝ ամբողջ ուշադրութիւնը դարձուցած էր Մակեդոնիոյ վրայ: Առտուընէ մինչև իրիկուն հեռագիրներ կը փոխանակուէին Սելանիկի հետ և սակայն նորէն կացութեան մասին որոշ գաղափար մը չէր կրնար կազմել: Եւ այս անստուգութիւնն էր որ ամենէն աւելի կը տառապեցնէր զինքը:

Ինչ որ ամէնէն լաւ կ'զգար ու կը տեսնէր՝ սա էր թէ իր հրամանները կէտ առ կէտ չէին կատարուեր, իշխանութեան գլուխ գտնուողները կը վարանէին, ու և է պատրուակով մը փախուստ կուտային: Թաքուն զօրութիւն մը կար որ կը չէզոքացնէր: Իր իշխանութեան երկարատե տարիներուն մէջ առաջին անգամն էր որ այս բանը կը պատահէր: Առաջին անգամն էր որ իր բացարձակ բռնակալութիւնը կը փշրուէր աւելի հզօր զօրութեան մը դէմ...:

— Եթէ այս ընթացքը քիչ մըն ալ տեսէ, ա՛լ կարելի չէ իշխել, կը մտածէր:

Միջոց մը խորհեցաւ տեղի տալ, գոնէ աւերելութապէս,

Սահմանադրութիւնը հռչակել ու միտքերը հանդարտեցնել :

Զինքը չըջապատող պայտատականներուն յայտնեց այս մտադրութիւնը : Բայց ամենքն ալ որոնք իր անկեղծութեան վրայ կը կաակասէին սւ կ'ենթադրէին որ զիրենք փորձելու համար այսպիսի տրամադրութիւն մը կը յայտնէ . միաբերան հակառակեցան :

— Սահմանադրութեան անունը անգամ պէտք չէ լսուի , վճռեց Թահսին փաշա , Սահմանադրութեան հռչակումը ո՛չ թէ միայն Ձեր Վեհափառ իշխանութեան տապալումը պիտի ըլլայ , այլ նաև Պետութեան կործանումը :

— Երբ ըմբոստական շարժումները մէջտեղէն վերնան՝ զիւրին է Սահմանադրութիւնն , ալ վերջնել , առարկեց բռնաւորը :

Բայց պալատականներն ըսին թէ նոյն իսկ առժամեայ և կեղծ սկարացում մը պիտի քաջալերէր ըմբոստները և յետոյ աւելի դժուար պիտի ըլլար զանոնք զսպել :

— Եթէ հիմա մեր կամքովը չվերահաստատենք Սահմանադրութիւնը՝ թերևս ետքը ստիպուինք բռնի և իրապէս տալու , ըսաւ Ապիրել Համիտ վհատած :

Հակառակ իր այս տրամադրութեան՝ սակայն բռնաւորը գոհ էր տեսնելով որ իր պալատականները հակառակ կարծիք մը յայտնէին : Ինքն ալ կ'զգար թէ ընկրկումի առաջին քայլը կրնար աղետաբեր ըլլալ և ստիպել զինքը իր բացարձակ իշխանութիւնը հետզհետէ սահմանափակելու : Ասկէ զատ երեսուն տարուան սանձարձակ բռնակալութենէ մը ետքը՝ չէր կըրնար ըմբռնել թէ կարելի էր իրեն խոչընդոտի մը առջև կանգ առնել ու ետ երթալ :

Ի վերջոյ ըսաւ իր պալատականներուն .

— Ես արիւնահեղութեան տեղի չտալու , պետութեանս ներքին խաղաղութիւնը չվրդովելու համար պատրաստ եմ ամէն զոհողութեան , բայց քանի որ դուք հակառակը կը պընդեք , քանի որ կը կարծէք թէ այդ մարդոց տեղի տալը կամ

Մահամնադրութիւնը հռչակելը կրնայ շնաստակար ըլլալ Պետութեան շահերուն՝ այն ատեն ես ալ կը համակերպիմ ձեր ըսածին. միայն թէ կ'ուզեմ որ վերջ մը գտնէ այս վրդովեցուցիչ վիճակը և ասոր դարմանն ալ ձեռնէ կ'սպասեմ, քանի որ իմ առաջարկած դարմանս անընդունելի կը դատէք:

Պալատականները հասկցան թէ ի՛նչ ըսել կ'ուզէր իրենց վեհափառ Տէրը: Իր դիտաւորութիւնն է ամենախիստ միջոցներու դիմել յեղափոխական շարժումն իր արմատէն ջնջելու համար. բայց կ'ուզէր որ ինք գործին մէջ 7 և է պատասխանատուութիւն չունենայ ապագային՝ այլ ձեռք առնուած միջոցներն իր սպառտականներէն թերադրուին և իբր թէ հակառակ իր կամքին գործադրուին:

Առաջին անգամ չէր որ դժուարին պարագաներու մէջ այս տեսակ միջոց մը կը գործածէր ու իր մարդիկն ծանօթ էին իրենց տիրոջ այդ հնարքին, ուստի իսկոյն ամէն մէկը սկսաւ իրարմէ աւելի ազգու միջոցներ առաջարկել յեղափոխական շարժումը զսպելու համար:

Պալատականներն ալ մինչև այդ ժամանակ կը կարծէին թէ քօմիթէին և սպաններուն շարժումները մասնակի բաներ էին և թէ բանակն իր ամբողջութեամբ «վարակուած» չէր ազատական գաղափարներով:

— Կը բաւէ ութը տասը դժգոհ սպաներ կախել, որպէս զի ամէն բան հանդարտի, կը մտածէին:

Այս սպաւորութեան տակ նորանոր հրահանգներ զրկուեցան Սեկանիկ ու Մանասզըր, ամենախիստ միջոցներով պատժելու համար բոլոր ըմբոստ սպաները և միեւնոյն ատեն ձերբակալելու համար Քօմիթէին պատկանող կամ անոնց համակիր եղող բոլոր անձերը:

Եւ սակայն այդ միջոցին շարժումը յանկարծ մեծ ծաւալ մը ստացած էր: Քաղաքական խիստ կարեւոր դէպք մը ստիպեր էր հայրենասէր սպանները փութացնելու իրենց գործունէութիւնը:

Այդ դէպքը Ռէվալի տեսակցութիւնն էր Ռուսիոյ Զարին և Անգլիոյ թագաւորին միջև, ինչպէս նաև Անգլիոյ Խորհրդարանին մէջ արտաքին գործոց նախարար Սըր Է. Կրէյլի զգայացունց յայտարարութիւնը: Բոլոր ասոնցմէ կը յայտնուէր թէ Անգլիոյ և Ռուսիոյ մէջ համաձայնութիւն մը գոյացած էր վերջ տալու համար Մակեդոնական խնդրին, զայն վերածելով անկախ իշխանապետութեան մը:

Այս հաւանակութիւնը, որ իրականութիւն մը դառնալու վրայ էր, ծայրայեղ յուզում մը յառաջ բերաւ քօմիթէին և ազատական սպաներու միջև:

Եւ մինչ անոնք հայրենիքի փրկութեան մտատանջութեամբը տողորուած՝ ժամ առաջ կը ջանային սպաննացող վտանգին առաջքը առնել՝ Երլտրզի պալատէն նորանոր հալածանքներու բուռն հրահանգներ կը հասնէին իրենց դէմ:

Եւ սակայն այդ հրահանգները անգործադրելի կը մնային որովհետև ո՛չ ոք կը համարձակէր գանոնք կատարել: Ասոր փոխարէն ամէն օր հեռագիրներ կը տեղային պալատ՝ Սահմանադրութեան անմիջական հռչակումը պահանջող: Նիազի պէյի անունը յաճախ կը կրկնուէր անոնց մէջ և մինչև այդ օրը անձանօթ մնացած այդ Ալպանիացի սպան՝ յանկարծ կարեւոր անձնաւորութիւն մը կը դառնար:

Զայն ձերբակալելու համար պալատէն ստիպողաբար արուած հեռագիրը չէր գործադրուած: Եւ երբ Ապաիւլ Համիտի հրամանաւ կրկին հրահանգ արուեցաւ, այդ մասին, Մանասղըրի զինուորական իշխանութեան կողմէ սա պատասխանը եկան:

«Այս միջոցիս անկարելի է Նիազի պէյը ձերբակալել:»

Այս պատասխանը լախտի հարոնածի մը պէս ինկաւ բրնձնաւորին գլխուն:

— Ի՞նչ, գոչեց կատաղութեամբ, հեռագիրը իրեն ներկայացնող պալատականին որ նոյնինքն իր սիրական քարտու-

դար Իզզէթ փաշան էր, ի՛նչ, ուրեմն այս Պետութեան մէջ ինչ աւելի զօրաւոր իշխանութիւն մը կը գտնուի...

— Վեհափառ տէր, թո՛թովեց պալատականը շփոթած, թերեւս այդ զինուորականը փախած գացած է ու անոր համար կարելի չէ զինքը ձերբակալել...

Այս բացատրութիւնը զոր պալատականը աններելի թեթեւամտութեամբ մը տուած էր, ալ աւելի զայրացուց Ապտիւլ Համիար:

— Դո՞ւն ալ իմ քթիս կը խնդաս, պօռաց դողահար ձայնով մը Նիսաղի ոչ թէ փախած է՝ այլ իր մարդերովը ապստամբութիւն հռչակած՝ իմ իշխանութեանս դէմ:

— Վեհափառ Տէր, ի՛նչ կարեւորութիւն ունի մէկ քանի հարիւր հոգիի ապստամբութիւնը...

— Շատ կարեւորութիւն ունի քանի որ իմ հրամաններս անգործադրելի կը թողու...:

Ամբողջ օրը տենդային յուզումի մը մէջ անցուց և ի վերջոյ հրամայից որ նոր հեռագրով մը մանրամասնօրէն բացատրութիւն պահանջուի թէ ինչո՞ւ համար Նիսաղի պէյը կարելի չըլլար ձեռքակալել Սուլթանական հրամանին հակառակ:

Մանասթրբի զինուորական իշխանութեան կողմէ հասած նոր հեռագիր մը, շա՛տ աւելի ընդարձակ քան առաջինը, մանրամասնօրէն կը ներկայացնէր կացութիւնը:

Նիսաղի պէյ քանի մը հարիւր կանոնաւոր զինուորներով ու մէկ քանի սպաններով քաշուած էր Բէսնէի լեռները, ուր իրեն միացած էին բազմաթիւ զինեալ կամաւորներ, որոնց թիւը մէկ քանի հազարի կը հասնէր:

Մանասթրբի զինուորական իշխանութիւն զօրագունդ մը զրկած էր ապստամբ զինուորականը եւ իրհետ եզողները հետապնդելու և ձերբակալելու համար, սակայն այդ զօրագունդն ալ միացած էր միւս ապստամբ զինուորներուն՝ ալ աւելի զօրացնելով Նիսաղի պէյի զէրքը:

Հեռագիրը կը յայտնէր թէ այս պարագաներուն տակ

խոհեմութիւնն չէին համարած ուրիշ գունդեր ալ զրկել՝ որովհետեւ և ոչ մէկ գունդի ու մանաւանդ անոնց հրամատարներուն վրայ կարելի էր վստահութիւն ունենալ : Եւ եթէ մէկ քանի գունդեր ալ երթային միանային ապստամբներուն՝ այն ատեն կացութիւնը բոլորովին վտանգաւոր կը դառնար :

Մանասթըրի զինուորական հրամատարը կը յայտնէր թէ իրաց այս վիճակին հանդէպ փոճած էր հաշտարար ընթացք մը բռնել և ասոր համար մէկ քանի բարձրաստիճան զինուորականներ զրկած էր ապստամբներուն մօտ, անոնց տրամադրութիւնները հասկնալու համար :

Նիազի պէյ ընդունած էր զանոնք շատ քաղաքավոր կերպով, և յայտնած էր թէ իրենք պատրաստ են զէնքերնին վար դնելու և խաղաղութեամբ իրենց անգիրը վերադառնալու, եթէ Սուլթանը անմիջապէս Սահմանադրութիւնը վերահաստատէր և երեսօրհասնական ընտրութեան հրահանգ տար, միեւնոյն ատեն ընդհանուր ներում չնորհէլով բոլոր քաղաքական աքսորեալներու և բանտարկեալներու ինչպէս նաեւ ըմբոստ զինուորականներու :

Նիազի պէյ յայտնած էր նաեւ որ բոլոր այս պահանջումները կ'ընէր յանուն յեղափոխական քօմիթէին, որուն ներկայացուցիչն էր ինք :

Մանասթըրէն եկած հեռագիրը կը վերջանար խորհուրդ տալով Ապախու Համիտի հրաժարիլ ծայրայեղ միջոցներէ և խնդիրը հաշտարար ձեւով մը կարգադրել, նիւտի առնելով ըմբոստ զինուորականներու պահանջումները և անոնց կարելի եղածին չափ գոհացում տալով :

Հեռագիրը կը վերջանար սա բառերով .

«Սահմանադրութեան հռչակումը և անմիջական գործադրութիւնը միայն կրնայ կացութիւնը փրկել :»

Այս նոր հեռագիրը ա՛լ բոլորովին այլայլեց Ապախու Համիտը : Երեսուն տարիէ ի վեր, առաջին անգամ ըլլալով, զգաց թէ անդունդ մը բացուած էր իր ոտքերուն տակ որ կը

սպառնար զինքը բնաջինջ ընել : Մինչև հիմա երբևք բանա-
կը այս տեսակ զիրք մը չէր բռնած իրեն հանդէպ : Իրաւ է
որ ասոնն ասոնն ըմբոստութիւններ պատահեր էին, բայց
ամենքն ալ նիւթակոնն պատճառներու արդիւնք էին ու
զբառի շնորհիւ կարելի եղած էր չուտով ամէն բան խաղա-
զութեամբ կարգադրել . Առաջին անգամն էր որ քաղաքական
պահանջումի մը համար սպաներ ու զինուորներ ապստամբու-
թեան կը դիմէին ու առաջին անգամն էր նաեւ որ ժողո-
վուրդը, զինեալ, կը միանար անոնց, նոյն պահանջումները
ընելով :

Ապաիւլ Համիտ երբևք չէր կատարած թէ այսպիսի բան
մը կարելի է : Երբևք ժողովուրդին ու բանակին իրեն դէմ
միացումը չէր կրցած երեւակայել ու հիմա այս դժնդակ իրա-
կանութեան հանդէպ, կը խռովէր ու չէր գիտեր իր բռնելիք
ընթացքը :

Հեռագիրը հասած իրիկունն իսկ մեծ ժողով մը գումա-
րեց Երբբըլի մէջ որուն ներկայ գանուեցան բոլոր բարձրաս-
տիճան պալատականները, նախարարներն և նախկին նախա-
րարներէն մէկ քանին :

Այս գաղանի ու արտասուր ժողովին մէջ կացութիւնը
մանրամասնօրէն մէջտեղ դրուեցաւ և կարգապահեցան տաս-
ներհինգ օր է ի վեր հասնող հեռագիրները թէ՛ Սելանիկէն,
թէ՛ Սկիւպէն և թէ՛ Մանասզըրէն :

Ժողովին ներկայ եղողներէն շատեր առաջին անգամն էր
որ կը լսէին այդ ապստամբական շարժումն որ ծայրայեղ
զգուշութիւններով գազտի պահուած էր մինչև այն ասոնն,
նոյնիսկ պալատականներէ շատերէն :

Ապաիւլ Համիտ պահանջեց որ ամէնքը ազատօրէն իրենց
կարծիքները յայտնեն :

Հաղիւ ժողովականներէն մէկ քանին կարծիք յայտնեցին
թէ հարկ էր իսկոյն Սահմանադրութիւնը հռչակել և անկեղ-

ծօրէն զայն գործել, կացութիւնը փրկելու և երկիրը պառակտումէ ազատելու համար :

Պալատականները ամենքն ալ միաբերան հակառակեցան ասոր : Կը դգային թէ ըէ՛ ժիմի փոփոխութիւնը իրենց վերջնական կործանումը յառաջ պիտի բերէր . ուստի ամէն ջանք կը թափէին Սուլթանը ևս կեցնելու համար այդպիսի խորհորդէ մը :

— Սահմանադրութիւն չնորհելով խնդիրը երբէք չպիտի վերջանայ, յայտարարեց իրենցմէ մին . այդ մարդիկը երբ իրենց պահանջումներուն գոհացում գտնեն, առանց զէնքերնին վար զնելու, իսկոյն նորանոր պահանջումներ մէջտեղ պիտի հանեն, որոնցմէ մին պիտի ըլլայ, շատ հաւանօրէն, մեր Վեհափառ Տիրոջ գահընկէցութիւնը . . . : Եւ Աստուած չցուցունէ այդ օրը : Որչափ ատեն որ ապստամբները զէնքերնին վար չեն գրած, խոհեմութիւն չէ անոնց հետ բանակցութիւն կատարել և իրենց պահանջումներուն առջև տեղի տալ : Նախ՝ թող հպատակութիւն յայտնեն Վեհափառ Սուլթանին՝ և յետոյ իրենց խնդրանքները կրնանք նկատի առնել ու եթէ մեր Վեհափառ Տէրը յարմար կը դատէ, գոհացում տալ անոնց :

«Կը սպասենք որ նպատակին յաջողութեան համար իրական ձեռնարկներ ընել բարեհաճիք : Չեր պատասխանին կը սպասենք և վերջին անգամ կը կրկնենք՝ մեր նպատակն է Ազատութիւն կամ մահ :

Նիսողի պէյի այս չրջաբերականը իսկոյն հաղորդուեցաւ Ապախը Համիտի : Բռնաւորը որ մէկ օրէն միւսը ըմբոստ զինուորականին ու իր համախոհներուն անձնատուութեան կամ սպանութեան լուրին կը սպասէր, այս նոր հարուածէն ետքը անուկի բարկութեան մը մատնուեցաւ և իր քովը եղող պալատականները անյուր հայհոյութիւններով ու սպառնալիքներով դուրս վաճակեց :

Երբորդի ամբողջ պալատը ցնցուեցաւ Սուլթանին յուզումէն ու կատաղութենէն : Ընդհանուր պակուցում մը տիրեց ամէն կողմ : Ամենէն հին ու փորձառու պայտատականներն անգամ չէին յիշեր Ապտիւլ Համիտի այս աստիճան ջղադրգիւ տագնապը :

Պալատի նրբանցքներուն մէջ պալատականները կ'անցնէին կը դառնային լուռ ու մունջ, երեսնին կախ, սոսկալի մտատանջութիւն մը դէմքերնուն վրայ նկարուած : Կարծես կը նախազգային որ այս անգամ բռնաւորին ու իրենց դէմ ցցուող ազատական ոգին անպարտելի պիտի ըլլար :

Բերնէ բերան լուրը տարածուած էր Կըլտրդի ամէն կողմը ու հիմա բոլորն ալ գիտէին խնդիրը :

Բանակը ապստամբեր էր Վեհապետին դէմ . . .

Ու չափազանցուած պատմութիւններ կը փախսային իրարու տկանջին : Բուռնելի զօրաբանակները իրարու միացած՝ Պոսոյ վրայ կը քալէին Սուլթանը գահընկէց ընելու և իր մարդիկը կախազան բարձրացնելու համար . . . Սարսափը արդէն տիրած էր ամէնուն վրայ, ամենէն վեհերոսները կը պատրաստուէին իրենց Վեհափառ Տէրը լքել ու ձգել փախչիլ իրենց մորթը ազատելու համար :

Ալպանիական անձնապահ զուռերուն մէջն ալ տարածուած էր ապստամբութեան լուրը և Նիազլի անունը բերնէ բերան կը պտտէր : Պալատական ղինուորներ սակայն ամէնքն ալ կ'ուխտէին ու պատրաստակամութիւն կը յայտնէին իրենց Սուլթանին համար մեռնելու :

Երջաբերականը Երբորդ հազորդուելէն երկու օր ետքը, պալատական հրացանակիրներու տասնապետ մը, Ալպանիացի Բաշիտ եկաւ իր հրամատարին քով և խնդրեց որ միասին առանձին տեսակցութիւն մը ունենայ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ջ .

Գ Ե Ր Ա Գ Ո Յ Ն Փ Ո Ր Չ Մ Ը

Հսկայ, յաղթակազմ, դեղին ու թաւ պեխերով, հաղիւ քսանըվեց տարեկան կարիճ հրիտասարդ մըն էր Բաշիտ որ վեց տարիէ ի վեր կը ծառայեր Երլտըզի Ալպանիացի հրացանակիրներու գունդին մէջ: Իր քաջութիւնն ու անձնուիրութիւնը ծանօթ էին ամէնուն և նոյն իսկ քանի մը անգամ Սուլթանին մասնաւոր շնորհներուն արժանացած էր:

Հրամանատարը սիրալիր ընդունելութիւն մը ըրաւ իր ստորադասեալին:

— Ի՞նչ կայ, Բաշիտ սղա, հարցուց քաջալերիչ ձայնով մը:

— Փաշա էֆէնտի, ըսաւ տասնապետը իրեն յատուկ անսեթեւեթ համարձակախօսութեամբը, կը լսեմ որ ծանր բաներ տեղի կ'ունենան մեր կողմերը...

— Ո՞րն է ձեր կողմը, հարցուց մեծաւորը թեթեւ ժպիտով մը:

— Մանասղըրի, Րէսնէի կողմերը...

— Լա՛ւ, մեղի ի՞նչ հո՛ն անցած դարձածը, միթէ կառավարութիւն չկա՞յ հոն:

— Այո՛, բայց կ'երեւայ որ կարող չէ բան մը ընել, քանի որ մեր Վեհափառ Սուլթանը օրերէ ի վեր մտատանջութեան մասնուած է ու նոյնիսկ հիւանդացած՝ սրտին ցաւէն...:

— Հոգ մի՛ ըներ, Բաշիտ, պատասխանեց հրամատարը: Վեհափառ Սուլթանին զօրութիւնը տակաւին շա՛տ մեծ է, քանի մը ըմբոստ զինուորներ չեն կրնար զայն ջախջախել...

— Բայց լսեցի որ քանի մը զինուորի գործ չէ եղածը . . .
ամբողջ Ալպանիա սպասամբութեան մէջ է :

— Սխալ են քու լսածներդ . . . :

— Չէ՛ , փաշա էֆէնտի , հոն տեղէն մեր հայրենակիցներուն եկած լուրերը շատ վրդովեցուցիչ են . . . խնդիրը ձեր կարծածէն շատ մեծ է . . . ես աղէկ գիտեմ :

— Այս վերջին բառերը տասնապետը այնքան անձնաւստան չեղտով մը արտասանեց որ հրամանատարը զարմանքով երեսը նայեցաւ .

— Ի՞նչ , հարցուց , արդեօք դո՞ւն ալ ուզղակի յարաբերութիւններ ունիս սպասամբներուն հետ :

— Աստուած չցուցունէ , գոչեց Բաշիտ , մեր հայրն ու բարերարը մեր Վեհափառ Սուլթանն է , որուն Աստուած երկար սարիներ պարգեւէ , միթէ կարելի՞ է անոր դէմ դաւադ մարդոց հետ յարաբերութիւն ունենալ . . . միայն թէ այս օրերս շատ ու շատ բաներ իմացայ , երկարօրէն մտածեցի ու որոշում մը տուի . . . Առնաւուտի որոշում մը :

— Ի՞նչ որոշում , Բաշիտ աղա :

— Այդ սպասամբներուն պետը Նիսադի անուն Ալպանացի սպայ մըն է եղբր . . .

— Այո՛ , ճիշտ է , Սուլթանը հրամայած է զինքը ձերբակալելու :

— Այդ բաւական չէ . . .

— Ի՞նչպէս բաւական չէ :

— Սուլթանին հրամանը կարելի չէ գործադրել Ալպանիոյ լեռներուն մէջ . . . այս բանը դուք ալ ինծի չափ գիտէք , փաշա էֆէնտի , քանի որ Ալպանացի էք :

— Բայց ի՞նչ է միտքդ , ի՞նչ ըսել կ'ուզես , հարցուց հրամատարը , որուն համբերութիւնը սպառել կ'սկսէր :

— Այդ Նիսադի պէյը մեր տեղացին է , զինքը լաւ կը ճանչնամ , շարունակեց Բաշիտ , յամառ , քաջասիրտ ու յան-

դուզն մարդ մըն է, որ երբ միտքը բան մը դնէ ալ անկէջ չի հրաժարիր:

— Ամէն Առնաւլուտի պէս, ընդմիջեց մեծաւօրբ:

— Այո՛ . . . բայց ցաւալի է որ իր զէնքը մեր Վեհափառ Սուլթանին դէմ դարձուցած է:

— Իրեն արժանի պատիժը պիտի կրէ ատոր համար . . .

— Ես լաւ կը ձանձնամ զինքը, պատասխանեց ասանապետը, թերահաւատ կերպով գլուխը շարժելով:

— Արդէն ըսիր այդ խօսքը, Բաշիտ աղաս, հիմա բացատրէ՛ թէ այդ բոլոր խօսքերուն վերջը ո՛ւր պիտի բերես . . .

— Փաշա էֆէնտի, ներողամիտ եղէք, զիտէք որ մենք խօսելու շատ վարժութիւն չունինք, գպրոց չենք գացած և մեր միտքը դիւրաւ չենք կրնար հասկցնել . . . կ'ուզեմ որ ինձի հրաման տաք որ մեկնիմ և կ'ուզեմ որ Սուլթանն ալ իր կողմէ այդ հրամանը չնորհէ . . .

— Մեկնի՛ս, ո՛ւր պիտի երթաս . . .

— Հո՛ն, պատասխանեց տանապետը ձեռքի անորոջ շարժում մը ընելով:

— Ո՛ւր հոն . . .

— Բէնէ, Նիազիի գանուած տեղը:

— Ի՞նչ, դո՛ւն ալ կ'ուզես ապստամբներուն երթալ միանալ, գոչեց հրամատարը խնդալով:

— Չէ՛, ես պիտի երթամ Նիազին մեռցնելու . . .:

Տանապետ Բաշիտ այս խօսքերը արտասանեց հաստատու միանգամայն հանդարտ ձայնով մը, իբր թէ ամենապարզ ու սովորական բան մ'ըլլար ըսածը:

Հրամանատարը իր ստորագասեալին երեսը նայեցաւ զարմացական ակնարկով մը:

— Այո՛, չարունակեց միւսը, որոջեցի և երզում ըրի:

— Բայց դուն բանակէն չես կրնար մեկնիլ քանի որ պայմանագրուած ես:

— Ճիշտ ասոր համար եկայ հրաման ուղկու թէ՛ վեհափառ Սուլթանէն և թէ ձենէ :

— Կ'ուզես որ քու որոշումդ հաղորդեմ՝ նորին վեհափառութեան :

— Այո՛ , եթէ հարկաւոր է :

— Ու եթէ վեհափառ Սուլթանը քու մեկնումիդ ընդզիմանայ . . .

— Դարձեալ պիտի մեկնիմ . . .

— Հակառակ իր կամքին .

— Այո՛ , քանի որ երգում ըրած եմ . . . ուրիշ կերպ կարելի չէ ընել :

Հրամատարը կը ճանչնար իր մարդն և զիտէր թէ կարելի չէր Քաշիաը ետ կեցնել իր սոււած որոշումէն :

Վայրկեան մը խորհեցաւ և յետոյ ըսաւ .

— Դա՛ւ քանի որ կը սնդես , ըսածդ պիտի հաղորդեմ՝ վեհափառ Սուլթանին և իրմէ հրաման պիտի ուղեմ որպէս զի մեկնիս . . .

— Շնորհակալ եմ , փաշա էֆէնտի , միայն թէ կ'ուզեմ մինչև վաղը ճամբայ ելլել :

— Ինչո՞ւ այդքան կ'աճապարես :

— Այդպէս որոշեցի ես երգում ըրի , պատասխանեց Ալպանիացի տասնապետը միամիտ հաստատամտութեամբ մը :

— Ուրեմն այսօր իսկ կը ջանամ վերափառ Սուլթանը տեսնել . . . արդեօք այս որոշումդ ուրիշին ալ հաղորդած ես :

— Աստուծմէ , ինէ և ձենէ զատ ոչ ոք զիտէ , պատասխանեց Քաշիա և եթէ վեհափառ Սուլթանին իմացնէք , չորս հոգի միայն պիտի զխանայ . . . : Կարծեմ պէտք չկայ որ մենէ զատ ուրիշներն ալ իմանան :

— Բնականաբար , Քաշիա աղա , ու ես ալ ճիշտ այդ բանը պիտի ըսէի քեզի :

Քաշիա աղա տեսակցութիւնը աւարտած համարելով՝ բարեկեց իր մեծաւորը և դուրս ելաւ քովէն :

— Ճիշտ ասոր համար եկայ հրաման ուղելու թէ՛ վեհափառ Սուլթանէն և թէ ձենէ :

— Կ'ուզես որ քու որոշումդ հաղորդեմ նորին վեհափառութեան :

— Այո՛ , եթէ հարկաւոր է :

— Ու եթէ վեհափառ Սուլթանը քու մեկնումիդ ընդգիմանայ . . .

— Գարձեալ պիտի մեկնիմ . . .

— Հակառակ իր կամքին .

— Այո՛ , քանի որ երգում ըրած եմ . . . ուրիշ կերպ կարելի չէ ընել :

Հրամատարը կը ճանչնար իր մարդն և գիտէր թէ կարելի չէր Բաշխար ես կեցնել իր սուած որոշումէն :

Վայրկեան մը խորհեցաւ և յետոյ ըսաւ .

— Էա՛ւ քանի որ կը սնդես , ըսածդ պիտի հաղորդեմ վեհափառ Սուլթանին և իրմէ հրաման պիտի ուզեմ որպէս զի մեկնիս . . .

— Շնորհակալ եմ , փաշա էֆէնտի , միայն թէ կ'ուզեմ մինչև վաղը ճամբայ ելլել :

— Ինչո՞ւ այդքան կ'աճապարես :

— Այդպէս որոշեցի ես երգում ըրի , պատասխանեց Ալպանիացի տասնապետը միամիտ հաստատումութեամբ մը :

— Ուրեմն այսօր իսկ կը ջանամ վեհափառ Սուլթանը տեսնել . . . արդեօք այս որոշումդ ուրիշին ալ հաղորդեմ ես :

— Աստուծմէ , ինէ և ձենէ զատ ոչ ոք զիտէ , պատասխանեց Բաշխա և եթէ վեհափառ Սուլթանին իմացնէք , չորս հողի միայն պիտի զխանայ . . . : Կարծեմ պէտք չկայ որ մենէ զատ ուրիշներն ալ իմանան :

— Բնականաբար , Բաշխա ազա , ու ես ալ ճիշտ այդ բանը պիտի ըսէի քեզի :

Բաշխա ազա տեսակցութիւնը աւարտած համարելով՝ բարեկեց իր մեծաւորը և դուրս ելաւ քովէն :

Հրամանատարը, իր խոստումին հաւատարիմ նոյն օրն իսկ առիթ գտաւ Ապտիւլ Համիտի հաղորդելու տասնապիսին որոշումն ու խնդիրքը :

Ուրախութեան փայլակ մը անցաւ բռնաւորին աչքերուն մէջէն ու չարաչուք ժպիտ մը ձեւացաւ չրթունքին վրայ :

— Հոս կանչել տուր Բաշիտ աղան, հրամայեց :

Քառորդ մը ետքը տասնապետը կը ներկայանար իր վեհափառ ամբողջ, հրամատարին ընկերակցութեամբ .

— Կ'ուզես Բէսնէ՞ երթալ, հարցուց Ապտիւլ Համիտ: բարեմօյն դէմքով մը :

— Վեհափառ տէր, երդում ըրի, պատասխանեց միւսը հանդարտութեամբ :

— Երդումը նուիրական է ամէն միւսխլմանի համար, ըսաւ բռնաւորը և նոյնիսկ ես իրաւունք չունիմ անոր դէմ ելլելու, նոյն իսկ եթէ կամքս այդպէս ուզէ :

Բաշիտ չպատասխանեց և գլուխը խոնարհած՝ սպասեց :

— Ե՞րբ կ'ուզես մեկնիլ, հարցուց բռնաւորը :

— Վաղը, Վեհափառ տէր :

— Լա՛ւ, կրնաս երթալ . . .

Յետոյ, հրամատարին դառնալով աւելցուց .

— Ըսէ՛ք որ իմ կողմէս հինգ հարիւր սակի նուէր տան Բաշիտ աղային :

— Ատուռած մեր Վեհափառ Սուլթանին յաւիտեան կեանք չնորհէ, գոչեց տասնապետը խորապէս յաւերած այս կայսերական չնորհէն :

Հրամատարը պատրաստուեցաւ մեկնելու : Այն ատեն Բաշիտ աղա իր ամբողջ համարձակութիւնը ժողկելով՝ ըսաւ :

— Յետին չնոր մ'ալ կը խնդրեմ մեր Վեհափառ Սուլթանէն :

— Խօսէ՛, հրամայեց Ապտիւլ Համիտ բարեացակամ դէմքով մը :

— Թոյլ տուէք որ ձեր նուիրական ձեռքը համբուրեմ
անդամ մը :

Բռնաւորը իր դողահար ու ոսկրուտ ձեռքը երկնցուց :
Տաննապետը յուզուած քանի մը քայլ առաւ , ծունկի եկաւ
ու երկիւղածօրէն համբուրեց արքայական ձեռքը :

— Աստուած հեաղ ըլլայ , մրմնջեց Ապտիւլ Համիտ :

Բռնաւորը չափազանց գոհ մնացէր էր Բաշխաի այս անձ-
նուիրութեան փորձէն ու մեծ յոյս դրած էր անոր վրայ :

Ամբողջ օրը զուարթ անցուց , գրէթէ մաստանջութիւնը
բոլորովին փարատած :

Իրիկուան դէմ ուրախութիւնը ա՛յլ աւելի սաստկացաւ :
Առաջին Ֆէրիք Շէմսի փաշայէն հետդհետէ հեռագիրներ տե-
ղալ սկսան : Եւ այդ հեռագիրները ցոյց կուտային թէ իր
հրամանները գործադրուելու վրայ էին :

Առաջին հեռագիրը , յունիս 24 թուականով , կ'ըսէր .

« Հրամանիս ներքե զանուող երկու վաշտ զօրքով այս ա-
ռաւօտ Մանասղըրը հասայ : Իմ արամադրութեանս տակ զըտ-
նուող ուժին պիտի միանայ վաթսունհիններորդ գունդին չոր-
րորդ վաշտը , որ Եաքօվայէն կառախուժը նստած է :

« Ո՛չ ոք տեղեկութիւն ունի թէ ո՛ւր կը գտնուի քօմի-
թէին կեդրոնը : Կատարած մասնաւոր քննութիւններուս յեն-
լով՝ կրնամ յայտարարել թէ էրքեանը Հարպի հարիւրապետ
Նիազի պէյը , ինքզինք անձանաչելի դարձնելով՝ խտովարար
քօմիթէին միանալու համար ճամբայ ելած է : »

Այս հեռագիրը միեւնոյն ժամանակ արուած էր նաև Պա-
տերազմական նախարարին ու հրամանատարութեան :

Քանի մը ժամ ետքը ուրիշ ընդարձակազոյն հեռագիր մը
եկաւ Շըլաբը , զոր կ'արժէ ամբողջովին ներկայացնել մեր ըն-
թերցողներուն , իր շահեկանութեան՝ մանաւանդ մեր պատ-
մութեան հետ ունեցած սերտ կապակցութեանը պատճառաւ :

Այդ հեռագիրը , միշտ յունիս 24 թուականով , դարձեալ
Շէմսի փաշայէն կուզար ու կ'ըսէր .

«Ինչպէս կանխաւ ծանուցած էի՝ այս առաւօտ, չնորհիւ Վեհափառ Սաւլթանին, տրամադրութեանս տակ զանուող զօրքով Մանասթըր ժամանեցի: Թէ՛ Սեկանիկի և թէ՛ Մանասթըրի մէջ ունեցած փորձառու և հաւատարիմ ընկերներու հետ տեսակցեցայ: Անոնցմէ և տրամադրութեանս ներքեւ զանուող հաւատարիմ ազբիւրներէ ստացած տեղեկութիւններս կը հաստատեն թէ՛ այս կողմերը խռովարարական նպատակներ հետապնդող անիծեալներով լեցուն են:

«Յաւօք նկատեցի մանաւանդ թէ՛ Մանասթըրի մէջ զինուորական կարգապահութիւնը շատ անկանոն վիճակ մը ունի:

«Քօմիթէին ո՛ւր զանուելուն մասին թէ՛ կուսակալութեանէն և թէ՛ հրամանատարութենէն ստոյգ տեղեկութիւն մը չի կրցայ ստանալ: Երէկ իրիկուն Մանասթըրի կարեւոր ճամբաներուն շէնքերու ճակատները մեղապարս պառտախօսութիւններով «Իթիհատական» քօմիթէի մը գոյութիւնը ազդարարող թռուցիկներ փակցուած էին: Լրաբերէ մը ստացած տեղեկութիւններուս համաձայն, մեծ յեղափոխական քօմիթէ մը կը պատրաստուի գործի սկսիլ և ասոր մէջ կը գտնուին նաև կարգ մը բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ:

«Եւ սակայն չնորհիւ Ձերդ Վեհափառութեան ատուածազգեցիկ ուժին, այսպիսի աննպատ կացութեան մը առաջ զարը պիտի ջանամ արգիլիլ ի գին իմ արեան վերջին կաթիլիս:

«Վաթսուհեւիներորդ գունդին չորրորդ վաշար իմ տրամադրութեանս տակ զանուող ուժին միանալու համար կառախումբով ճամբայ ելած է Եաքօվայէն: Իփէքի, Եաքօվայի և Պէրանէի ազգեցիկները կը հեռագրեն ինձի թէ՛ Նորին կայսերսերական Վեհափառութեան մասին իրենց տարած հաւատարմութեան զգացումներէն սարուած՝ հոս հազարաւոր անձեր պատրաստ են զոհելու իրենց կեանքը և կը փափաքին մտնել իմ տրամադրութեանս տակ:

«Աստուած մի՛ արասցէ եթէ տեղւոյս բնակիչներն ալ

միանան կրօնի դաւադիր և գահուն ապերախ զինուորականներուն և ջանան խռովութիւններ յառաջ բերել, կարելի է վերոյիշեալ արկանական ուժերը օժանդակութեան կոչել, թէև այս մասին կ'սպասենք ձեր կայսերական հրամանին :

«Աստահ եմ որ այն ստորին արարածներուն պիտի կրնամ արժանի դաս մը տալ : Իմ ծառայական նպատակս և ծրագիրս այս է, այս մասին դէպքերու կարգով Գահոյից պիտի մատուցանեմ պէտք եղած անդեկութիւնները :

«Իմ ծառայական և հաւատարմական ղգացումներս կը հարձակիմ մատուցանել յոտս կայսերական Գահոյից :»

Երբ Թահսին փաշա այս հեռագիրը կարդաց Ապախւլ Համիտի, ուրախութեան փայլակ մը անցաւ բռնաւորին աչքերուն մէջէն .

— Ուրեմն ժողովուրդը միշտ հաւատարիմ է եղեր մեզի գոչեց, ու այդ մէկ քանի զինուորականներուն անիծեալ ընթացքին հաւամբա չեն :

— Միթէ կարելի՞ էր որ տարբեր ընթացք մը ունենային ... միթէ այսքան տարիներէ ի վեր ամենքն ալ Ձեր թանգազին հնորհները առատօրէն չեն վայելիր, պատասխանեց պալատականը, որ ինքն ալ շատ գոհ մնացած էր հեռագրին պարունակութենէն :

— Իցիւ թէ Շէմսի փաշան աւելի առաջ զրկէինք Մահաթըրը թերեւս մինչև հիմա ամէն բան վերջացուցած կ'ըլլար, դիտել տուաւ Ապախւլ Համիտ :

— Աստուծով մէկ քանի օրէն ամէն բան կը կարգադրուի և Նորին Վեհափառութեան դէմ դաւողները չարաչար կը պատժուին :

— Մասնաւոր բարեւներս հեռագրով իսկոյն հաղորդէ Շէմսի փաշային և ըսէ որ շատ գոհ մնացած եմ իր տուած անդեկութիւններէն և թէ կը փափաքիմ որ ամենայն խստութեամբ հետապնդէ չարագործները և կարելի եղածին չափ շուտ խռովութեան առաջքը առնէ : Այս մասին ո՛րքան ոյժի որ պէտք ունի կրնայ ուղեւ մենէ ...

Հազիւ թէ պաշտօտական առաջին քարատուգարը փութա-
ցած էր իր Վեհափառ տիրոջ հրամանները հեռագրելու՝ երբ
երրորդ հեռագիր մ'ալ հասաւ Շէմսի փաշայէն :

Այս հեռագիրը կ'ըսէր .

«Չարագործներուն և անոնց արքանեակներուն հեռագնդ-
ման պաշտօնով զրկուած Միլիրիսլա Հաճի Նազմի փաշան հե-
ռագրին գլուխը կանչեցի : Կ'ըսէ թէ, թէև դէպքին օրէն ի
վեր ամենաստասիրի հեռագնդում մը կը կասարուի՝ սակայն
տակաւին մինչև այսօր արգիւնք մը չէ կրցած ձեռք բերել :

«Նիազին և իր արքանեակները երեք խումբի բամուռե-
լով՝ մին Սթավրա, միւսը Էլպասան գաւառին մէջ Չէրմէնի-
քի կողմերը գացած, իսկ երրորդը Տէպրիէի Գօճաճըք գիւ-
ղախումբին աւզուլթիամբ Օխրի գաւառակին Վելֆօշթէ դիւ-
ղը երթալով հոն գիշերած է :

«Այս մասին տեղեկութիւն ստացած եմ Օխրիի հրամա-
տար Համիա պէյէն և ուրիշ կարեւոր վայրերէն : Այս առթիւ
պարտք կ'զգամ յայտնել Ձեր Բարձր Վեհափառութեան թէ
ստիպուած եմ Բէնէ մեկնիլ և արգէն սրամազրութեանս
տակ գտնուող երկու վաշար հոն զրկած եմ : Նորանոր տեղե-
կութիւններ պիտի ջանամ անյատպազ մատուցանել Նորին կայ-
սերական Վեհափառութեան Գահայից :»

Հեղահեռէ հաճնող այս հեռագիրները Ապախլ Համիաի ա
գաղափարը ներշնչեցին թէ Շէմսի փաշա անօրինակ գործու-
նէութիւն մը ցոյց տալ սկսած էր Մանասզըր համեղէն ի
վեր :

Քաջուած հեռագիրներուն ժամերը քննելով տեսան որ ա-
մենքն ալ աթըր ժամուան միջոցին արուած էին և առաջինը՝
ուսքը Մանասզըր կոխելէն հազիւ երկու ժամ յետոյ զրկուած
էր :

Բանաւորը հիմա իր ամբողջ յոյսը կեղրոնացուցած էր իր
հաւատարիմ Շէմսի փաշային վրայ :

Արգէն իսկ կ'երեւակայէր թէ ըմբոստական շարժումը

վերջ գտած էր, Նիազի ու իր արքանեակները անձնատուր եղած ու շղթայակապ Պոլիս դրկուելու վրայ էին: Նոյն իսկ կը խորհէր թէ ի՞նչ սոսկալի պատիժներ պիտի սահմանէր այդ մարդոց, որոնք համարձակած էին իրեն սպառնական հեռագիրներ սալ:

Սուլթանին ուրախ արամադրութիւնը փոխանցուած էր նաև պալատականներուն որոնք իրենց յուսահատութիւնը թօթափած՝ այժմ հեզնօրէն կը խօսէին Սահմանադրութիւն պահանջող յիմարներուն վրայ:

Թրերէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով՝ Ապաիւլ Համիտի մօայլ գէմքը կը ժպտէր, նոյն իսկ կատակաբանելու արամադրութիւն մը կը տեսնուէր իր վրան: Պալատականները ասկէ քաջալերուած՝ կը ջանային կարելի եղածի չափ իրեն մօտենալ, որովհետև գիտէին որ այդ գոհ ու զուարթ վայրկեաններուն մէջ իրենց ատէրը սովորութիւն ունէր շնորհներ բաշխելու:

— Այսպէս ուրեմն քօմիթէն Սահմանադրութիւն կը պահանջէ մինէ, ըսաւ Ապաիւլ Համիտ իր շուրջը գտնուող պալատականներուն դառնալով:

— Այո՛, վեհափառ ատէր, կը յուսանք որ Շէմսի փաշան իրենց արժանի եղած Սահմանադրութիւնը այսօր վաղը պիտի սայ փայլուն կերպով, պատասխանեց իրենցմէ մէկը:

— Նախ պէտք է որ խորհրդարանին գումարման տեղը որոշենք, շարունակեց Ապաիւլ Համիտ հեզնաբար:

— Յարմարագոյն տեղը կարծեմ Ֆիդանն է:

— Չէ՛, ըսաւ բռնաւորը, Խորհրդարանը պէտք է գումարուի Սահմանադրութեան հիմնադրին ոսկորներուն գտնուած տեղը, ամէնէն վայելուչը այս է: Պատրաստ չողենաւ ունէնք ապագայ երեսփոխանները Յմէն փոխադրելու համար...

Նոյն միջոցին հրացանակիրներու հրամատարը մտաւ այն դահլիճը ուր կը գտնուէր Ապաիւլ Համիտ, որ զայն տեսնելուն պէս ըսաւ.

— Ի՞նչ լուր մեր հաւատարիմ զինուորներէն, անոնք ալ Սահմանադրութիւն կը պահանջե՞ն կոր. . .

— Վեհափառ Տէր, անոնք ո՞րիչ փափաք չունին՝ այլ Ձեր Վեհափառութիւնը միշտ անսասան տեսնել այս պանծալի գահուն վրայ :

Ապտիւլ համիտ նշան ըրաւ հրամատարին՝ իրեն մօտենալու և անոր հետ պահմը անկիւն մը առանձնանալով հարցուց .

— Բաշիտը մեկնեցա՞ւ :

— Այո՛, Վեհափառ տէր, ժամ մը առաջ մեկնեցաւ Աւստրիական շոգենաւով դէպի Սելանիկ, Ձեր Վեհափառութեան արեւշատութեան մազթանքներ ընելով :

— Կարծեմ թէ խեղճ մարդը պարապ լողնութիւն մը յանձն առաւ, պատասխանեց Ապտիւլ Համիտ :

— Վեհափառ տէր, Բաշիտ այնպիսի մարդ մըն է որ իր միտքը դրածը կը գործադրէ, այս մասին կրնամ վստահացրնել Ձեր Վեհափառութիւնը :

— Բայց թերեւս մինչեւ որ իր երթալիք տեղը հասնի՛ իր փնտուած մարդը Պոլիս բերուի . . .

— Բոլոր սիրտովս կը մաղթեմ որ այդպէս ըլլայ պատասխանեց հրամատարը :

Ապտիւլ Համիտ մօտեցաւ իր պալատականներուն և մասնակցեցաւ անոնց խօսակցութեան :

Ընդհանուր ուրախութեան մէջ առաջին քարտուղար թահսին փաշա ներս մտաւ ,

— Վեհափառ տէր, ըսաւ դողդոջուն ձայնով մը, նոր հեռագիր մը եկաւ Մանասղըրէն, խիստ ստիպողական :

— Շէմսի փաշայէ՞ն է, հարցուց բռնաւորը, որուն աչքերը տարօրինակ փայլով մը կը շողային :

— Ո՛չ, Վեհափառ տէր, զինուորական իշխանութեան կողմէ, պատասխանեց պալատականը, որուն ձայն, հեռզհեռէ աւելի կը դողար և որ ինքն իր վրայ հզօր ճիգ մը կ'ընէր ներքին տագնապը զսպելու համար, բայց ամենքն ալ այն-

քան գոհ ու զուարթ արամադրութեան մը ներքեւ կը գըտնուէին այդ միջոցին որ ոչ ոք ուշադրութիւն դարձուց առաջին քարտուղարին յուզեալ վիճակին վրայ :

— Կարդա՛ տեսնենք այդ նոր հեռագիրը , հրամայեց Ապախու Համիտ հաստատ ու հանդարտ ձայնով մը :

Թահսին փաշա ձեռքը բռնած թուղթը դէպի վեր բռնեց և կարդաց ,

«Առաջին ֆէրիք Շէմսի փաշա այս իրիկուն՝ հեռագրատուէն դուրս ելած միջոցին՝ սպաննուեցաւ զինուորականի մը ձեռքով : Սպաննուիչը յաջողած է փախչիլ :»

Շանթը եթէ նոյն վայրկեանին իյնար Ապախու Համիտի ու իր պալատականներու ոտքերուն ստջեւ՝ թերեւս այնքա՛ն չպիտի սարսափեցնէր զիրենք , որքան այս հեռագրին քանի մը առդերը :

Անձկութիւնն ու սարսափը նկարուեցան այն դէմքերուն վրայ , ուր քիչ մը առաջ զուարթութիւնը կը չողար :

Պահ մը մեռելական լուծիւն տիրեց սրահին մէջ :

— Բայց սարսափելի՛ բան է այս , գոչեց յանկարծ բըռնաւորը բարկութենէն և յուզումէն զողահար ձայնով մը , ուրինն իր սուած անդեկութիւնները սխալ ու սուտ են կղերկացութիւնը իր ցոյց տուածին պէս չէ կղեր . . .

— Աստուած մեր Վեհափառ Սուլթանին երկար կեանք չնորհէ , մրմնջեց Թահսին փաշա , եթէ Շէմսի փաշա սպանուեցաւ՝ ուրիշներ չեն պակսիր իր սկսած գործը շարունակելու համար . . .

— Ո՛վ պիտի զրկենք իր տեղը , հարցուց բըռնաւորը իր քարտուղարին դառնալով :

— Եթէ հրաման կ'ընէք՝ իսկոյն Օսման փաշային հեռագրենք որ Սելանիկէն ձամբայ ելլէ Մանասաղըր երթալու համար :

— Լաւ , հեռագրէ Օսման փաշային , պատասխանեց ընկձուած և յուսահատ դէմքով մը :

Առաջին քարտուղարը մեկնեցաւ : Միւս պալատականները լուռ ու մունջ կեցած էին ու չէին համարձակեր իրենց ակնարկը ուղղելու Ապտիւլ Համիտի վրայ :

.

Ալպանիացի տասնապետ Բաշիա, ինչպէս անձնապահ հրացանակիրներու հրամաստարը ըսած էր, Աւսարիական շուգենաւով հասաւ Սելանիկ, ուր իմացաւ Շէմսի փաշայի սպանութիւնը :

Բաշիա միեւնոյն ատեն տեսաւ հոն արտող արաստովոր եռուզեռումը և ընդհանուր ոգեւորութիւնը, միեւնոյն ատեն դառնութեամբ նշմարեց որ իր Վեհափառ Սուլթանին անունը նախատինքի աւարկայ մը դարձած էր ու բացէ ի բաց անոր դէմ կը խօսէին սրճարաններու և հանրային վայրերու մէջ :

Տասնապետը չէր կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս կարելի էր այսպիսի բան մը : Ինք մինչև այդ օրը այնպէս կարծած էր որ ըմբոստութիւնը մէկ քանի դժգոհ սպանելու գործն էր միայն և թէ ժողովուրդը ո և է մասնակցութիւն չունէր անոր մէջ : Ընդհակառակը այժմ կը զգար որ շարժումը միեւնոյն ատեն թէ ղինուորական և թէ ժողովրդական էր :

Շէմսի փաշայի սպանութեան վրայ կը խօսէին՝ փառաբանելով սպաննիչը և նախատինքներ տեղալով զօհին վրայ :

Ինչ որ ամէնէն աւելի կը յուզէր միամիտ հրացանակիրը սա էր որ իր հայրենակից Ալպանիացիները շարժումին զուրբ ըլլալ կը թուէին այս բանը չատ կը շփոթեցնէր զինքը :

Նւ սակայն վայրկեան մը մտքէն չանցուց իր խորհրդէն հրաժարիլ և երեք օրի չափ Սելանիկ մնալէ ու զանազան տեղեկութիւններ քաղելէ հաքը՝ ճամբայ կ'աւ դէպի Մանասզըր, ուրկէ պիտի երթար Բէսնէ իր ծրագիրը գործադրելու համար :

Մանասթըր ուրիշ անակնկալ մը իրեն կ'սպասէր : Նրբ

քաղաք հասաւ ամբողջ ժողովուրդը խանդավաասութեան մէջ
դատւ . «Կեցցէ՛ Սահմանադրութիւն» բառերը կը թնդային
ամէն կողմ և բոլոր բնակարանները դրօշակներով զարդար-
ուած էին :

Րաշիտ զարմացած չորս կողմը կը նայէր առանց կարե-
նալ մեկնութիւն մը տալու այս անցած դարձածին :

Բարեբախտաբար յանկարծ հանդիպեցաւ հայրենակցի մը
որ անձնապահ հրօցանակիրներու գունդին մէջ նախկին տաս-
նապեան էր և որ տարիէ մը ի վեր վերադարձած էր իր հայ-
րենիքը :

— Բարև Հասան աղա, պոսաց Րաշիտ ուրախութեամբ
դէպ ի իր բարեկամը վազելով :

Նախկին տասնապեար իր ընկերը հաղիւ տեսած՝ ողջա-
գուրեց զայն անկեղծ գուրգուրանքով մը :

Երկու բարեկամները անմիջապէս ուղուեցան սրճարան մը
և առանցնացան փոքրիկ սեղանի մը քով :

— Ի՞նչ է այս իրարանցումը, հարցուց Րաշիտ, Սահմա-
նադրութիւնը միթէ հաստատուեցա՞ւ . . .

— Շատ գէշ կացութեան մէջ ենք, եղբայր, ըսաւ միւսը
տխրութեամբ գլուխը օրօրելով : Մէկ շարթուան մէջ չես գի-
տեր ինչ գէպքեր անցան : Շէմսի փաշային սպաննութիւնը
տակնուլրայ ըրաւ մեր յոյսերը և ապստամբական շարժումը
մէկէն ի մէկ այնպէս մը տարածուեցաւ որ ալ կարծեմ կա-
րելի չպիտի ըլլայ առաջքը առնել . . .

— Իրա՞ւ է որ այս շարժումին գլխաւորը Նիսազի պէյն է
հարցուց Րաշիտ ատկութեամբ լեցուն նայուածքով մը :

— Ան առաւ զինուորական ապստամբութեան առաջին
նշանը . . .

— Եւ հաւատարիմ անձնուէր մը չգտնուեցա՞ւ որ այդ
ապերախար զնդակով մը գետին տապալէ :

— Ի՞նչ կ'ըսես, եղբայր, ամբողջ ժողովուրդը և հիմա
ամբողջ զինուորականութիւնն ալ գրեթէ իրեն հետ են . . . անս

այս առաուրնէ ի վեր Մանասթըրի մէջ Սահմանադրութիւն հռչակեցին և կ'ըսուի թէ ուրիշ քաղաքներու մէջ ալ նոյնը ըրեր են ու իշխանութիւնը ձայն չի կրնար կոր հանել... կառավարիչն ալ քօմիթէին հետ է, հրամատարն ալ, ստիկաններն ալ...

— Ո՞ւր է այդ քօմիթէն, ո՞վ են այս մարդիկի հարցուց տասնապետը յուզուած շեշտով մը :

— Մինչև հիմա ո՛չ ոք գիտեր, պատասխանեց Հասան, նոյն իսկ քօմիթէին հրամանները կատարողները չէին գիտեր թէ ո՞ւր կը գտնուի այն և թէ որոնցմէ կազմուած է... միայն անունը, իր թաքուն զօրութիւնը կ'զգայինք... բայց այս առաուր կանուխ, յանկարծ լսեցինք թէ քօմիթէն Մանասթըր եկեր է... :

— Քօմիթէն Մանասթըր եկեր է, ուրեմն այս միջոցիս հո՞ս է...

— Այո՛, և ինքն է որ այս առաուր յայտարարութիւններ ցրուեց Սահմանադրութեան հռչակումը ծանուցանող :

— Իսկ Նիազի պէ՞յ, ան ալ մէջն է քօմիթին... :

— Բնականաբար... արդէն քօմիթէին հետ համաձայնութեամբ կը գործէ :

— Ուրեմն Նիազի պէյն ալ հոս կը գտնուի :

— Այնպէս ըսին որ Նիազի պէյն ալ միասին եկած է այս առաուր... :

Բաշիա վայրկեան մը լռեց, յետոյ իր բարեկամին դարձաւ և ըսաւ .

— Հասան աղա դուն ալ ինծի պէս տարիներով ելլալով պալատին մէջ ապրած ես, միւր վեհափառ Սուլթանին հացը կերած, անոր շնորհները վայելած ես և երբ անցած տարի քոյժօժար կամքովդ ծառայութիւնը թողուցիր, հայրենիքիդ ու ընտանիքիդ քով վերադառնալու համար, վերջին անգամ դարձեալ արժանացար Նորին Վեհափառութեան առատածեռն շնորհներուն... :

— Այո՛ , պատասխանեց միւսը , յատուած երկար կեանք տայ մեր սիրեցեալ Վեհապետին , մեկնումիս առթիւ ալ բացէն երկու հարիւր ոսկի նուէր ըրաւ ինծի . . . անոր շնորհիւն է որ հիմա հանգիստ կեանք կը վարեմ :

— Ասկէ զատ , դիտել տուաւ Րաչիա , քու անդրանիկ զաւակդ անձնապահ հրացանակիրներու գունդին մէջ ընդունեց , ինչ որ դարձեալ բացառիկ շնորհ մըն է . . .

— Շատ ճշմարիտ է և ասոր համար յաւիտեան երախտապարտ պիտի մնամ իրեն :

— Ի՞նչ օգուտ երախտապարտութիւնը երբ իր գահը անա՛կ կործանման եզրը հասած է . . .

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես , Րաչիա աղա :

— Ըսել կ'ուզեմ որ չոր երախտապարտութիւնը կարելութիւն չունի և հիմա վայրկեանը հասած է գործնական կերպով ապացուցանելու մեր հաւատարմութիւնն ու երախտապարտութիւնը Նորին Վեհափառութեան :

— Առանձին մարդ մը ի՞նչ կ'ուզես որ ընէ այս ամբողջ գորութեան դէմ , տես նոյնիսկ կառավարութիւնը անկարողութեան մատնուած է :

— Ինչ որ ամբողջ կառավարութիւն մը չի կրնար ընել , երկու հոգի կրնան եթէ կամք ունենան :

— Րաչիա աղա , հաւատա՛ որ դիտաւորութիւնդ չեմ հասկնար կոր . քիչ մը պարզ խօսէ , գիտես որ ես քեզի պէս խորմանկ մարդ չեմ , պատասխանեց Հասան միամտութեամբ :

— Նախ ըսէ՛ ինծի թէ պատրաստ ես Սուլթանը փրկելու համար քու կեանքդ զոհելու :

— Սատուած գիտէ որ պատրաստ եմ . . . միայն թէ Սուլթանին կեանքը վտանգի մէջ է . . .

— Ուրեմն չե՞ս հասկնար կոր այս եղածները . . . եթէ Սուլթանը ստիպուի Սահմանադրութիւն տալ՝ իր իշխանութիւնը ա՛լ լինցած է և այդ անիծեալ քօմիթէն հետեւեալ օրը

անոր գահընկէցութիւնը պիտի պահանջէ ու ետքն այ հաւա-
նորէն զինքը մէջտեղէն պիտի վերցնէ . . .

— Իրա՞նց կ'ըսես Բաշիա աղա, գոչեց ընկերը շատ յուզ-
ուած այս խօսքերէն :

— Միթէ կարելի՞ է կասկածիլ այդ մասին . . .

— Բայց ի՞նչ կարելի է ընել մեր Սուլթանը, պաշտպանե-
լու համար :

— Հասան աղա, զիս մտիկ ըրէ՛ , քեզի գաղտնիք մը պի-
տի հաղորդեմ, որովհետեւ վստահ եմ որ զիս չպիտի մատնես ,
այլ ընդհակառակը հետս պիտի գործակցիս :

— Յանուն Աստուծոյ՝ ինչ որ ըսես պիտի ընեմ, պա-
տախանեց միւսը ձեռքը հանդիսաւորապէս երկարելով :

— Պոխտէն մինչև հոս եկած եմ Նիազի պէյը սպաննելու
որոշումով . . . :

— Նիազի պէյը սպաննել, գոչեց միւսը ափ ի բերան
եղած :

— Այո՛ և այս որոշումս յայանած եմ նոյնիսկ Վեհափառ
Սուլթանին՝ որուն ներկայանալու պատիւը ունեցայ մեկնելէս
առաջ և որ հինգ հարիւր ոսկի նուիրեց ինձի . . .

— Եւ հաւանութիւն տուա՞նց այդ գործին :

— Անշուշտ քանի որ անմիջապէս արտօնեց որ մեկնիմ և
գրամական նուէր մ'ալ ըրաւ :

— Ուրեմն հիմա որոշումդ պիտի գործադրե՞ս . . . բայց
գիտցիր որ ողջ չպիտի թողուն քեզ :

— Այդ խնդիր չէ՛, կը մեռցնեմ ու յետոյ կը մեռնիմ շատ
բնական բան է . . . միայն թէ, հիմա, քու խօսքերդ լսելէս
ետքը, գիտաւորութիւնս փոխեցի . . .

— Ի՞նչ, հրաժարեցա՞ր որոշումէդ . . .

— Ինչէ՛ս կարելի է հրաժարիլ քանի որ երբում ըրած
եմ . . .

— Ուրեմն ի՞նչ ըսել կ'ուզես, գիտաւորութիւնս փոխեցի
ըսելով :

— Այսինքն փոխանակ միայն նիստին սպաննելու՝ քօմիթէի անդամներն ալ միասին կ'ուզեմ սպաննել, քանի որ ամենքն ալ հոս կը դանուխն :

— Առանձին պիտի գլուխ հանես այդ ամէնը :

— Ո՛չ, այլ քեզի հետ . . .

Հասան ցնցուեցաւ և պահ մը իր ընկերոջ նայեցաւ շմորած աչքերով :

— Մէկ անգամէն Սուլթանն ու իր գահը կը փրկենք սպաննացող վտանգէն . . . միթէ կը վարանիս :

— Չէ, բայց . . . թոթովեց միւսը այս յանկարծակի առաջարկէն տակաւին շուարած :

— Սաւցած հինգ հարիւր ոսկի նուէրիս կէսը քուկդ է . . . :

Եւ առանց Հասանի պատասխանին սպասելու՝ Բաշիա իր մէջքի գօտիին մէջէն ծրար մը հանեց ու զայն բացաւ : Փունասոր թաշկինակ մըն էր, որուն մէջ ոսկիները պահած էր զաննաք յիսունական հատ զատ զատ թուղթերու մէջպլորած : Հինգ հատը դրաւ Հասանի առջեւ : Նախկին տասնապետին անխարկը շողաց ու աչքերը սեւեռած մնացին ոսկեկոյտերուն վրայ :

— Գրպանդ դիր, ըսաւ Բաշիա հանդարտ ձայնով մը :

— Բայց Բաշիա աղա տակաւին բան մը . . .

— Գրպանդ դիր, ընդմիջեց միւսը, յետոյ խօսքերնիս կը չարունակենք :

Հասան մեքենարար առաւ դրամները և իր մէջքին մէջ տեղաւորեց :

— Քանի՞ հոգի է քօմիթէին, հարցուց Բաշիա :

— Լսեցի որ հինգ հոգի են եղեր եկողները . . . որոնց երկուքը կին :

— Կի՞ն . . . միթէ քօմիթէին մէջ կկննէ՞ր ալ կան, գտչեց տասնապետը զարմացած :

— Չիս դիտեր որ քօմիթէին պետերէն մին կին մըն . . . է

Մալինա հանրմը: Ամիսէ մը ի վեր ամէնուն բերանն է այդ անունը... Նշանաւոր կին մըն է այս որ ամիսներ առաջ Սեւ լանիկէն Սկիւպ եկած ատեն, զինքը կայարանին մէջ ձերբակալելու միջոցնուն յաջողած է փախչիլ իր մէկ քանի ընկերներով ու անկէ ի վեր լեռներն ու գիւղերը ապաստանած՝ ժողովուրդը կը զրգուէ Սուլթանին ու կառավարութեան դէմ:

— Դուն անսար զինքը:

— Այո, այս առտու միջոց մը տեսայ, երբոր հրապարակ եկաւ ու հոն ժողովուած բազմութեան բաներ մը խօսեցաւ ու յետոյ յայտարարութիւններ բաժնեց... նիհար ու երկայնահասակ կին մըն է...

— Միւս ընկերները ո՞վ են...

— Երկու երիտասարդներ կային հետը, որոնց մին զինուորական էր... Նուբի պէյ կը կոչուի եղեր:

— Իսկ միւս կինը...

— Միւս կինը չտեսայ, միայն լսեցի որ պառաւ մըն է եղեր:

— Իսկ Նիազի պէյը...

— Այն ալ իրենց հետ եկեր է, սակայն չեմ գիտեր թէ հո՞ս է տակաւին... Ես չտեսայ:

— Ո՞ւր կը կենան կոր այդ անձերը:

— Իրաւ որ չեմ գիտեր, Բաշիտ աղա:

— Պէտք է տեղեկանանք անմիջապէս ու մեր որոշումն ալ գործադրենք. կրնայ ըլլալ որ հոս երկար չմնան ու զարձեալ մեկնին:

— Ուրեմն բացարձակ կերպով որոշա՞ծ ես խորհուրդդ գործադրել...

— Այո, քեզի հետ... հիմա եկուր երթանք ու տեղեկանանք թէ ուր կը կենան կոր:

— Այդ զիւրիւն է, այստեղ ծանօթներ ունիմ անոնցմէ կրնանք հասկնալ:

Բաշիտ անհամբեր շարժումով մը տաքի եկաւ ու սուրճին

գրամբ վճարեց : Հասան ինքն ալ մեքենարար հետեւեցաւ ընկերոջը :

Երկու բարեկամները բաւական տանք քով քովի քայլեցին առանց իրարու խօսք մը ուղղելու . Երկուքն ալ խորին մտածանջութեամբ մտածուած կ'երեւային :

Վերջապէս տանապետը ըսաւ .

— Հասան, ինչպէս պիտի դասնէք քօմիթէն :

— « Էտք է բարեկամներ տեսնել ու անոնցմէ տեղեկանալ . . .

— Երթանք ուրեմն այդ բարեկամներուդ քով :

Մէկ քանի ժամ վառնելէ ու ծանօթներ հարցութորձելէ ետքը՝ կրցան իրենց ուղած տեղեկութիւնները տանալ :

Քօմիթէին անդամները Մանասղբրցի երեւելիի մը ազարակը կը գտնուէին, սր քաղաքէն հազիւ կէս ժամ հեռաւորութիւն ունէր :

Այս պարագան նպատաւոր թուեցաւ Բաշխի :

— Ազարակի մը մէջ աւելի դիւրաւ կրնանք մեր գործը յաջողցնել քան թէ քաղաքին մէջ, դիտել սուսաւ իր ընկերոջ, ինծի այնպէս կ'երեւայ որ Աստուած մեզի հետ է . . . այս սրտումը ստուէս ի վեր միշտ յաջողութիւններ երանդէմս : Ազարակին տեղը գիտնս :

— Անշուշտ, ով չի գիտեր Ալի պէյին ազարակը :

Երկու Աշգանխացիները թէեւ իրենց սովորական զէնքերը, դաշոյն և բէվորվէր, վրանին կը կրէին . բայց Բաշխ գիտել սուսաւ որ ասոնք բաւական չէին և թէ հարկ էր կրկուրաւ հրացան ձարել :

— Այդ գիւրբին է, ըսաւ Հասան, դրամ ունինք և աշխարհի լաւագոյն հրացանները կրնանք ձարել այստեղ .

Արգարեւ ժամ մը ետքը հրացանները գտած էին : Ալ հիմա կազմ ու պատրաստ էին, միայն թէ հարկ էր սպասել զիչերուան՝ գործի սկսելու համար :

Բաշխա և Հասան կրկին սրճարան մը մտան, ուր քանի մը ժամ մնացին մինչև որ մուժը պատեց ամէն կողմ:

Երկու ընկերները ալ խօսք մը չէին ընէր իրենց կատարելիք եղեռնափորձին մասին: Կարծես թէ բոլորովին մոռցած էին զայն: Կամ իրենց խորհուրդէն հրաժարած:

— Երթանք փորերնիս կշտացնենք, առատւո՛ւնէ ի վեր տակաւին չճաշեցնինք, ըսաւ Բաշխա ոտքի ելլելով:

Արգարեւ երկու բարեկամները ժամանակ չէին գտած կամ մանաւանդ մոռցած էին ճաշելու և հիմա, յանկարծ իրենց անօթութիւնը զգացին:

Մօտակայ խոհարարի մը խանութը մասն ուր համեստ ճաշ մը բրին: Միայն թէ Բաշխա ուզեց քիչ մը իրենց գլուխ ներք տաքցնել և օխտ մը պալքսնեան գինի ապրուպրեց: Ընչը աւարակէ ետքը՝ ասանապետը ժամացոյցը հայեցաւ և սետաւ որ տակաւին կանուխ էր: Կ'ուզէին որ գիշերը լաւ մը յառաջացած ըլլար իրենց արշաւանքին սկսելու համար:

— Թողունք որ ագարակի մարդիկը քնանան, որոշած էր վրէժինդ իր Ալպանացին:

Ուստի ժամանակ անցնելու համար խօսքի բռնուեցան խանութին տիրոջ հետ որ ծերունի Ալպանացի մըն էր: Բայց բոլորովին իրենցմէ տարբեր գաղափարի աէր: Խանդավառութեամբ կը խօսէր ապստամբական շարժումին վրայ և երկինք կը բարձրացնէր Նիազի պէյը զոր Ալպանիոյ փառքն ու պարծանքը կը նկատէր: Երկու դաւադիրները խոհեմութիւն համարեցին իրենց զգացումները ծածկել և ինքզինքնին համարմիտ ցոյց տալ խոհարարին:

Երբուհր ասիէց քաջաւերուած՝ սկսաւ աւելի ետանդով յառաջ ասնիլ իր խօսքը և ի վերջոյ յայանեց թէ ինքն ալ յեղափոխական մըն էր և երդում բրած էր հարկը պահանջած ասնն զէնքը ձեռքը կուտիլ ազատութեան վերջնական յաղթանակին համար:

— Ուրիշներ կա՞ն այդ երգումը կատարող, հարցուց Բաշխա :

— Հապա՛ . . . թերևս քառասուն հազար հոգի ու աւելի ալ . . . :

— Նիազի պէյը անձամբ կը ճանչնա՞ . . .

— Բնակոննարար . . . այս առաու իրեն հետ տեսնուեցայ :

— Տակաւին հո՞ս է թէ Բէննէ վերադարձաւ :

— Այս զիշեր հոս Ալի պէյի ազարակը պիտի անցընէ ու վաղն առաու արշալոյսին պիտի մեկնի :

— Բայց ինչպէս կը համարձակի այսպէս ազատօրէն պտըտիլ երբ Սուլթանը հրաման ըրած է որ ողջ կամ մեռած զինքը ձեռքը ձգեն :

— Սուլթանին հրամանը ա՛յլ կարեւորութիւն չունի այստեղ . . . հիմա քօմիթէն է մեր երկիրը կառաւարդը :

— Սակայն բանակը կայ տակաւին որ Սուլթանին հաւատարիմ է, զիտիլ տուաւ Բաշխա :

Երկու բարեկամները իրենց խօսքն այսպէս վերջացնելէ ետքը, մեկնեցան իրենց ծրագիրը դործադրելու համար :

Երբ հասան ազարակին մօտերը արդէ կը տեսնուէր պատուհանէ մը Նիազի պէյն ու իր ընկերները :

— Ո՞րն է Նիազի պէյը, հարցուց Բաշխա դէմքը պոստելով :

— Ահա՛ ըսաւ Հասան, այն կեցողը Նիազի պէյն է, իսկ քովի կինը Սալիհա հանրին է, ինչպէս որ ըսի . . . :

— Մեր կեցած տեղէն կրնանք երկուքին ալ մէյմէկ զընդակ հասցնել, ըսաւ Բաշխա չարաշուք ձայնով մը, միայն թէ հարկ է աճապարիկ, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ պատուհանին քովէն հեռանան . . .

Բայց այնպէս կը թուէր թէ կինն ու էրիկ մարդը չուտով հեռանալու միտք չունէին պատուհանին առջեւէն : Երկուքն ալ ուշադիր զլուխնին կախած՝ թուղթ մը աչքէ՛ կ'անցնէին,

մերթ ընդ մերթ ընթերցումը ընդհատելով ու իրարու մէկ քանի խօսք փոխանակելով :

— Քանի մը քայլ աւելի մօտենանք, որպէս զի մեր հարուածները անվրէպ կերպով իրենց նպատակին հասնին, ըստ Բաշխա քայլ մը յառաջանալով :

Այսպիսով հասան տեղ մը ուր սյլ ևս ծառերն ու մացառները կը լմննային ու լերկ հող մը կը աւարածուէր մինչև բնակարանին առջև :

Հիմա իրենց գտնուած տեղէն ա՛լ աւելի յստակ կերպով կը տեսնուէին երկու անձերը :

Սալիհա հանրմ, որովհետև նոյնինքն էր, ձեռքը թուղթ մը բռնած էր որուն վրայ ատեն ատեն բաներ մը կը գրէր, Նիազի պէյի հետ խօսքեր փոխանակելէ ետքը : Հաւանորէն յայտարարութիւն մը կամ հեռագիր մը կը խմբագրէին :

Սենեակին պատուհանը բաց թողած էին և կիթէ ցած ձայնով չխօսէին՝ հաւանորէն իրենց խօսքերը պիտի հասնէին մինչև երկու դաւաղիրներուն :

— Աստուած մեզի հետ է, կրկնեց Բաշխա կամայ մը իր ընկերոջ, այսքան յաջողութիւն երբեք չէինք կրնար երեւակայել . . . Նիազին ու Սալիհան, երկուքը քով քովի, այսպէս մեր ձեռքին աակ . . .

— Միւսները ինչո՞ւ մէջտեղ չկան, մոմուայ Հասաւ :

— Ի՞նչ կարեւորութիւն ունին անոնք, զլիւսւորները հոս են ու այս բաւական է մեզի . . . բայց ժամանակ չկորսնցնենք. օ՛հ հրացանդ շտկէ :

Այս ըսելով Բաշխա իր հրացանը ուղղած էր դէպ ի պատուհանը :

— Ես Նիազիին նշան կ'առնեմ՝ որպէս զի երգումս կատարեմ, իսկ դուն նայէ՛ որ Սալիհան չվրիպեցնես . . .

— Վստահ եղիր, պատասխանեց միւսը, միթէ Ալպանացի հրացանակիրներու տամնադետի մը գնդակը կրնա՞յ վրիպել . . . չե՞ս գիտեր որ . . .

Խօսքը չկրցաւ աւարտել : Յանկարժ' ետեւէ ետեւ, բէ-
վոլվէրի երկու պայթիւն լսուեցան ու Բաշիա և իր բնկերը
նոյն ատեն Նիազի և Սալիհա պատուհանին քով վազեցին
այդ պայթիւնին անակնկալ ձայնէն խուոված :

Ծառերու առաջին շարքին վրայ նշմարեցին դեռիս
փռուած երկու մարմինները և անոնց մէջտեղ կանգնած պա-
տանի մը որուն դռը հար ձեռքին մէջ բէվոլվէր մը կար :

— Բայց մեր Հասանն է, գոչեց Սալիհա հանրմ իր քովի-
նին, ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ . . . :

Յետոյ ձայնը բարձրացնելով՝

— Հասան, Հասան, պոռայ :

Պատանին ոստուժով մը ժատուհանին քով եկաւ :

— Դո՞ւն էիր բէվոլվէր պարպողը, հարցուց Սալիհա :

— Այո՛ :

— Ինչո՞ւ համար . . . :

— Միթէ չէ՞ք տեսնօր, պատասխանեց պատանին, գե-
տին սարածուած երկու Ալպանացիներուն մարմինները ցոյց
տալով :

— Ի՞նչ, գոչեց Սալիհա, դո՞ւն սպաննեցիր զիրենք . . .

— Այո՛, որովհետեւ եթէ ես զիրենք չսպաննէի՝ անոնք
ձեզի պիտի սպաննէին . . .

Նոյն միջոցին արդէն ազարակին մէջ ամէն մարդ պայ-
թիւնի ձայնէն արթնցած վազեր եկեր էին :

Մէկ քանի հօգի փութացին Ալպանացիներուն քով և
տեսան որ մին արդէն մեռած էր, բայց միւսը տակաւին կը
չնչէր :

Ազարակի մարդերէն մէկը որ Ալպանացի մըն էր, ճանչ-
ցաւ մեռնողը :

— Հասան աղան է, ըսաւ, Սուլթանին հրացանակիրնե-
րուն նախկին տատնապետը . . .

Սալիհա հանրմ իսկոյն ներս փոխադրել առաւ միւսը, որ

տակաւին կը շնչէր և փութաց պէտք եղած խնամքները տալ իրեն :

Երբ քիչ մը իրարանցումը հանդարտեցաւ՝ Սալինա և իր ընկերները ուզեցին մանրամասնօրէն հարցուփորձել պատանի Հասանը, որ տակաւին լաւ մը չէր բացմտարած իր գործած արարքին շարժառիթները :

Հասան պատմեց թէ ինչպէս այդ երկու Սյուրանայիներուն հանդիպած էր առաջին անգամ ճաշարանին մէջ և յետոյ գանձք տեսած էր որ գէպի ազարակը կ'ուզուէին :

Իրենց զգուշաւոր ընթացքը և գիշերը ուշ տանն գէպի ազարակը գալերնին՝ պատանիին մաքին մէջ կատկածներ յարուցած էին, մանաւանդ որ առաջին անգամ գանձք տեսած միջոցին ալ յախազգացում մը ունեցած էր թէ այդ մարդիկը գէշ գրտաւորութիւն մը ունէին և սկսած էր ծածկարար գիրենք հետապնդել : Ազարակին մօտերը երբ ծառերու և մացառներու ետեւէն սողալով յաջողած էր մօտենալ երկու մարդերուն՝ անանց մէկ քանի կցիրուր խօսքերը, բոնք մինչև իր ականջին հասած էին, յօրսովին հաստատած էին իր կասկածները :

Վերջապէս հասած էին քնակարանին գիւմայ : Պատանին միտքը դրած էր խտրոյն խմայ տալ ազարակի մարդոց սպանացոյ վտանգը : Բայց ահա՛ յանկարծ բայ պատուհանին առջև, լամբարի յոյսին տակ երեսցած էին Նիալի պէյն ու Սալինա հանրմը : Երկու գաւազիքները իրենց հրացանները ուղղած էին . . .

Պատանի Հասան տեսած էր որ բայէ մը կարելի չէր կորսնցնել և իր գանուած գիրքին մէջ ուրիշ բան չունէր ընելիք՝ այլ վայրկենարար սպաննել երկու գաւազիքները : Ու ա՛յ տակի մօտենալով անանց, գրեթէ քանի մը քայլ հեռուէն ըէվորէրը պարպած էր երկուքին վրայ . . .

— Կեցցե՛ս Հասան, մեր կեանքը քեզի պարտական ենք, ըսաւ Սալինա պատանիին ճակատը համբուրելով, բայց մեր

կանքէն աւելի որ արժէք մը չունի, թերեւս հայրենիքի
ազատութիւնը քեզի պարտական պիտի մնայ, որովհետեւ այդ
ոճրափորձութիւնը եթէ յաջողէր, այս վայրկեանիս կրնար
ըլլալ որ ամէն բան վտանգուէր:

Բաշխտ իրեն շուայրուած խնամքներուն շնորհիւ պահ մը
աչքերը բացաւ և սկսաւ շուրջը ակնարկ մը պատցնել:

Սալինա և իր ընկերները իր շուրջը կը հսկէին:

Հրացանակիրներու աամնապետը պիչ պիչ անոնց երեսը
նայեցաւ, յետոյ տկար ձայնով մը հարցուց.

— Ի՞նչ եղաւ Հասանը...

— Ո՞ր Հասանը ձեր հետ գտնուող մարդը, հարցուց
Սալինա վիրաւորին վրայ հակելով:

— Այո՛, մրմնջեց վիրաւորը:

— Իր առած վէրքէն անմիջապէս մեռաւ:

— Իր քովը երկու հարիւր յիսուն ոսկի դրամ կայ, այդ
դրամը առէք և իր ընտանիքին ձեռքը հասցուցէք...

— Ծառ լաւ, բայց թերեւս դուն քու ձեռքովդ յանձ-
նարարութիւնը կրնաս կատարել, պատասխանեց Սալինա, որ
ինք առանձին կը խօսէր վիրաւորին հետ կարելի եղածին
չափ քիչ յոգնեցնելու համար:

— Չէ՛, պատասխանեց Բաշխտ, առած վէրքս մահացու-
է և գրեթէ որ քիչ ետքը պիտի մեռնիմ... այո՛, կը զգամ
կոր...: Հիմա ուրիշ խնդիր մըն ալ ունիմ...

— Սոսէ ու վստահ եղիր որ պիտի կատարենք, պատաս-
խանեց Սալինա:

— Իմ քովս ալ 400 ոսկիէն աւելի դրամ կայ... այդ
դրամը կ'ուզեմ որ իմ ընտանիքիս ձեռքը հասնի... Բէննէի
մէջ կը բնակի աամնապետ Բաշխտի ընտանիքը. պէտք է
փնտռել...

— Ես կը ձանձնամ ընտանիքը, ըսաւ ձայն մը:
Վիրաւորը դէպի ձայնը եկած կողմը դարձուց գլուխը.

— Նիազի՛ պէյ, թոթովեց, այո՛, իրար կը ճանչնանք...
ուրեմն դրամս դուք առէ՛ք ու իր տեղը յանձնեցէ՛ք:

— Շատ աղէկ, ապահով եղիր այդ մասին:

Բոլոր այս խօսակցութիւնը ոգեսպառ ըրած էր վիրաւորը
որ յանկարծ գլուխը խոնարհեցուց և լսեց:

Յայտնի էր որ ամէն դարման անօգուտ էր ու մահը կը
մերձենար արագօրէն:

Այտուհանդերձ Բաշխա դարձեալ գլուխը վեր առաւ ու
աչքերը բացաւ.

-- Ո՞վ է մեզ զարնողը, հարցուց:

Սալիհա որ քովը կեցած էր՝ չուզեց պատասխանել և ինք
ուրիշ հարցում մը ըրաւ, խօսքը փոխելու համար.

— Ի՞նչ գործ ունէիք գիշերուան այդ ժամուան ազարաւ
կին տան շուրջը, ըսաւ:

— Կ'ուզեմ մեզ զարնողը տեսնել, պնդեց Բաշխա այս ան-
գամ աւելի հաստատ շեշտով մը, մեռնողներուն խնդիրքը չեն
մերժեր:

Սալիհա նշան ըրաւ պատանի Հասանին: որ հեռուն կե-
ցած էր, որպէս զի մօտենայ, և երբ պատանին մահամերձին
դէմ եկաւ, ըսաւ.

— Սհաւասիկ ձեզ զարնողը:

Մահամերձը իր մօրկու մօտ նայուածքը ուղղեց պատա-
նին.

— Ի՞նչու զարկիր մեզի, հարցուց:

— Որովհետեւ ձեր խօսքերը լսեցի, ձեր դիտաւորութիւնը
իմացայ, պատասխանեց Հասան հանդարտութեամբ:

— Ես սխալեի եմ, մրմնջեց Բաշխա ինքնիրեն խօսելու
պէս, Աստուած մեզի հետ չէ եղեր, այլ ձեզի հետ... կը նե-
րեմ քեզի, աղա՛ս; և կ'ուզեմ սր իմ գէնքերս մեռնելէս ետքը
քեզի արուին...

Ասանք Բաշխաի վերջին խօսքերը եղան: Կրկին գլուխ
խոնարհեցուց և հոգեվարքի հողնիւնները սկսան:

կէս ժամ ետքը մեռած էր :

— Ահաւաստիկ Ապտիւլ Համիտի մէկ զոհն ալ, ըսաւ Սալիհա, որ չափազանց յուզուած էր բոլոր այս անակնկալ դէպքերէն :

— Եւ ո՛չ ալ վերջինը, աւելցուց իր ընկերներէն մին :

— Հիմա դառնանք մեր հեռագիրը խմբագրելու . . . :

Նորանոր լուրեր հասած էին Սեւանիկէն, որոնք բաւական մտատանջութիւն կը պատճառէին իրենց :

Նախ՝ իմաց արուած էր թէ Շէմսի փաշայի տեղ Օսման փաշան կը զրոյուէր Մանասզըր, աւելի խիստ հրահանգներով :

Յետոյ՝ Այաընէն Ապտիւլ Համիտի հաւատարիմ զօրագունդներ ձամբայ հանուած էին ըմբոստ զինուորներուն վրայ քայլելու համար :

Այս երկրորդ լուրը շատ ծանրակշիռ կը գտնէին քոմիթէի անշամները :

Այդ զօրագունդերը որոնց արամազրութիւնը յայտնի չէին՝ զիրենք կը շփոթեցնէին : Իրաւ է որ վերջին ատեններս յեղափոխականներ, զանազան ծպտումներով, զրկուած էին Անասաօլուի զօրագունդերուն քով Սահմանադրութեան և ազատութեան գաղափարները տարածելու համար, բայց դեռ որոշ արդիւնքի մը չէին հասած, մանաւանդ որ գործելու համար ժամանակ չէին ունեցած :

Այսպէս ուրեմն Այաընէն եկող գունդերուն ընթացքէն կախուած էր ամէն բան :

Յեղափոխականներուն համար կայսրութիւնը ներքնապէս այնքան փայլուն չէր որքան արտաքուստ կը թուէր ըլլալ :

Մինչև հիմա զէն ի ձեռին ըմբոստացող զինուորներուն թիւը շատ քիչ էր : Իրենց զօրութիւնն ու յաջողութիւնը այն եղած էր որ Բուսնիկի զօրագունդները մերժած էին կռուի ու հալածել իրենց ըմբոստ ընկերները, այնպէս որ փոքրաթիւ ապստամբները կրցած էին աիրաբար գործել :

Բայց սատր մէջ կը սահմանափակուէր իրենց յաջողութիւնը: Բուժելիի զօրագունդերը չէին հետեւած իրենց օրինակին՝ տեսակ մը համակիր չէզոքութիւն ցոյց տուած էին իրենց հանդէպ և թոյլատրած էինոր անտնք ազատօրէն գործին Սահմանադրութեան վերահաստատմանը համար: Արդ, հիմա որ անձանօթ զօրագունդեր կուգային ըմբոսաներու հանդէպ թշնամական արամադրութեամբ հաւանօրէն, ի՞նչ պիտի ըլլար Բուժելիի գունդերուն բռնելիք դիրքը:

Իրենց չէզոքութենէն պիտի հրաժարէին՝ եւ պիտի գային միանալու իրենց ըմբոստ ընկերներուն, զանտնք պաշտպանելու համար բռնակալութեան դէմ, թէ պարզ հանդիսատես պիտի ըլլային մղուելիք պայքարին:

Այս երկրորդ պարագային՝ յայտնի էր որ ըմբոստ ղինուորականները չպիտի կրնային դիմադրել ու չարաչար պիտի ջանջախուէին:

Այս մասնօգութիւններն էին որ այդ գիշեր կ'ըրաղեցնէին Ալի պէյի ազարակը գանուոզ յեզափոխականները:

Երբ Բաշիտ աղա իր վերջին շունչը փչելէ ետքը՝ վերագարձան այն սենեակը որ Նիազի պէյի ու Սալիհա հանրմի գերեզմանը պիտի ըլլար՝ եթէ պատանի Հասան ճիշդ վայրկեանին գետին չտապալէր երկու դաւազիրները, Սալիհա ըսաւ իր ընկերներուն:

— Հիմա որ անակնկալ վաճառէն, փա՛նք Ասաուձոյ, փրկուեցանք, դառնանք մեր գործին: Ձեր բացակայութեան միջոցին հեռագիր մը խմբագրելու վրայ էինք, ուղղուած մեր Սեյանիի ընկերներուն, իբրև պատասխան իրենց տուած վըրդովեցուցիչ անդեկութիւններուն, եթէ թոյլ կուտայ այդ հեռագրին խմբագրութիւնը լրացնենք. — արդէն գրեթէ քանի մը բառեր միայն կան աւելցուելիք, — ու ձեր հաւանութեան ենթարկենք:

Այս ըսելով իր ընկերօջ հետ մէկ կողմ քաշուեցաւ և քանի մը վայրկեան ետքը դարձաւ և իր ընկերներուն ըսաւ.

— Ահաւասիկ հեռագիրը , կը խնդրեմ որ ուշադրութեամբ մտիկ ընէք ու ձեր դիտողութիւնները յայտնէք .

«Չեր տուած տեղեկութեանց վրայ երկարօրէն խորհրդակցեցանք : Օսման փաշայ իրրև Շէմսի յաջորդ , նոր ու խիստ հրամաններով Մանասթըր գալը մեզ բնաւ չի վրդովեր : Մանասթըրի քաղաքային ու զինուորական իշխանութեանց տրամադրութիւնները յայտնի են և կրնանք կատարեալ վստահութիւն ունենալ իրենց վրայ : Այսուհանդէ՛րձ միջոցներ ձեռք պիտի առնենք եկալ այդ լիազօր հրամատարը բողբոլին անգործութեան մասնելու , առանց սակայն ծայրայեղ միջոցներու դիմելու , ինչպէս եղաւ Շէմսի փաշայի մասին :»

— Ինչ , միթէ զինքն ալ չննք կրնար անոր քովը զրկել նոյն ձամբով , գոչեց Սատըք պէյ , Շաֆաֆի նախկին խմբագիրը , որ միշտ ծայրայեղ միջոցներու կողմնակից էր :

— Անշուշտ ատիկա շատ դիւրին է ընել , պատասխանեց Սալիհա հանըմ հանդարտութեամբ , բայց մենք լաւագոյն միջոց մը գտանք զինքը անգործութեան մասնելու և նոյն իսկ իրմէ օգտուելու :

— Կրնա՞ք այդ միջոցը մեզի խմայնել , հարցուց Նուրի պէյ , քօմիթէի ամէնէն գործօն ու հռանդուն անդամներէն մին :

— Բնականաբար , միթէ մեր ընկերներէն գաղանիք պահելու պէտք ունինք :

— Միայն թէ ծրագիրը հարկ է մեր մէջ բացարձակապէս ծածուկ մնայ , դեռեւ առաւ Նիսազի պէյ :

— Այդ մասին կարծեմ խօսք ստալու պէտք չունինք , ըսաւ Սատըք պէյ :

— Ահաւասիկ խնդիրը , շարունակեց Սալիհա հանըմ : Օսման փաշա ոտքը Մանասթըր դնելուն առջի գիշերը Նիսազի պէյ իր հաւատարիմ ընկերներով պիտի երթայ իր բնակարանը պաշարէ ու զինքը գերի բռնելով՝ պիտի փոխադրէ Բէսնէ :

— Կեցցէ՛ , գոչեց Սատըք պէյ խանդավառուած , անա-

ւասիկ հիանալի ծրագիր մը որ իրաւցնէ հարիւր անգամ աւելի կ'արժէ քան զայն գնդակահար սպաննելը :

— Եւ ասկէ զատ՝ կրնայ մեր ձեռքին մէջ իբրև պատանգ ծառայել, աւելցուց Նիազի պէյ :

— Ուրեմն այս կէտին մասին համաձայն էք, հարցուց Սալիհա հանըմ :

— Այո՛, այո՛, գոչեցին ամենքը միարեւրան :

— Հիմա հեռագիրը կը շարունակեմ :

«Փալով Այսրնէն ճամբայ ելած զօրագունդերուն, որոնք մեզի դէմ կուռկու պաշտօն ունին և որոնց ներքին արամագրութիւնները անձանօթ են տակաւին մեզի, կ'արժէ որ աւենալուրջ միջոցներ ձեռք առնենք զսաննք մեղմութեամբ մեր կողմը շահելու համար : Առաջին վարկեանէն պէտք է եղբայրաբար ընդունիլ զիրենք և բացատրել ներկայ շարժումին իսկական նկարագիրը : Հաւանօրէն զիրենք առաջնորդող սպաները, եժէ արդէն մեզի գաղափարակից չեն՝ շուտով մեզի պիտի յարին, եթէ կարենանք անուշութեամբ և խելացութեամբ գործել : Այս նպատակով վաղն իսկ Սալիհա հանըմ՝ Սատըք պէյի ընկերակցութեամբ ճամբայ պիտի ելլէ Սելանիկ գալու համար : Իրենց ներկայութիւնը կը յուսանք որ օգտակար կրնայ ըլլալ :»

— Այս մասին գիտողութիւն մը ունի՞ք հարցուց Սալիհա հանըմ ընթերցումը ընդմիջելով :

— Ո՛չ, պատասխանեց Սատըք, կարծեմ ամենքս ալ համաձայն ենք :

— Անշուշտ, հաստատեցին միւսները :

— Ուրեմն հեռագրին վերջին մասն ալ կարդամ :

«Այս առտու, ընդհանուր խանդավառութեան մէջ, Սանմանագրութիւնը հռչակեցինք : Ժողովուրդին ոգևորութիւնը աննկարագրելի է : Արագ և յանդուգն գործունէութեամբ պիտի կրնանք յաղթանակել Աստուծով :»

— Ահաւասիկ մեր խմբագրած հեռագիրը զոր անմիջապէս պիտի ուղղենք մեր Սեւանիկի ընկերներուն :

— Կարեւոր բան մը մտցած էք յիշել, գիտե՞լ առաւելորդ պէյ :

Ի՞նչ բան :

— Քիչ մը առաջուան մահափորձը :

— Այդ մասին Նիազլի պէյ և ես խորհրդակցեցանք թէ լաւագոյն էր լուծիւն պահել մեր ընկերներուն մատտանջութիւն չպատճառելու համար, որովհետև գործը թէև զուտ անհասական հանգամանք ունի՝ բայց կրնայ հետուէն տարբեր կերպով մեկնուիլ . . . երբոր Սեւանիկ կրթանք բերանացի կը պատմենք ամէն բան : Բայց այդ մահափորձին առթիւ ուրիշ խորհուրդ մը ունիմ զոր կ'ուզեմ ձեզի յայտնել . . . :

— Խօսեցէք ուրեմն :

— Փոխանակ այդ յիշեալ մահափորձին լուրը մեր ընկերներուն հեռագրելու՝ ուղղակի Երլարզ Ապախու Համիտի հեռագրենք որ անշուշտ գիււային անհամբերութեամբ մը մեր ըսպաննութեան աւետիսին կ'սպասէ :

— Ահաւասիկ գեղեցիկ գաղափար մը, գոչեց Սատըք, այո՛, իսկոյն քօմիթէին անունով պէտք է հեռագրել Երլարզ և ծանուցանել բոնաւորին վարձկան մարդասպաններուն գրկուն և կամ փորձանքը . . . ասիկա աղուոր հարուած մը կ'ըլլայ, իրեն համար :

Եւ իսկոյն ուրիշ հեռագիր մըն ալ խմբագրուեցաւ որուն մէջ մանրամասնօրէն կը պատմուէր մահափորձին պարագաները և Բաշիտի ու Հասանի մահը :

Կարելի է երեւակայել թէ ի՞նչ դառն յուսախաբութեամբ Ապախու Համիտ լսեց այս յետին փորձին վիժումը, որուն վրայ կեղբոնացուցած էր իր բոլոր յոյսը :

— ԳՅԵԵԵ

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Է .

Յ Ա Ղ Թ Ա Ն Ա Կ Ի Ն Ա Խ Ը Ն Գ Օ Ր Ը

Երբ Սալիհա հանրմ և Սատրք պէյ, իրենց որոշման համեմատ, Սելանիկ եկան՝ ամբողջ քաղաքը բուռն յուզումի մը մասնուած գտան :

Այտընէն երկու զօրագունդ հասած էին արդէն և կը պատրաստուէին իսկոյն Մանասթրը մեկնելու :

Այդ զօրագունդներուն՝ մանաւանդ անոնց հրամայող ուղաներուն տրամադրութիւնները անծանօթ էին, բայց իրենց վերին հրամանատարը՝ ճանչցուած էր իբրև Սուլթանին խիտ հաւատարիմ և երաշխտաւորեալ մարդը : Ասկէ զատ՝ կ'ըսուէր թէ բոլոր զինուորները Այտընէն մեկնելէ առաջ դրամական խոշոր պարգեւներ ստացած էին ու միեւնոյն ասին հանդիսաւորապէս երգում ըրած էին Սուլթանին հաւատարիմ մնալու :

Պրսէն եկած չատ մը փաթթոցաւորներ ու լրտեսներ կ'ընկերանային իրենց և կը ջանային որ սպաները յարարերու թեան չմտնեն իրենց Սելանիկի ընկերներուն հետ :

Հազիւ կառախուժքէն վար իջած՝ ուր զիրենք զիմաւորելու եկած էին մէկ քանի ընկերներ, Սալիհա և Սատրք այս ո՛չ քաջակերական տեղեկութիւնները ստացան :

— Քանի մը ժամէն զօրաքունդները որոնք բացօթեայ բանակած են, ճամբայ կ'ելլեն մասնաւոր կառախուժներով, ըսաւ զիրենք զիմաւորելու եկող քաղքենի զգեստով զինուորական մը, որուն Արիֆ պէյ անունը կուտային :

— Չկրցաք գտնէ մէկ քանի սպաներու հետ տեսակցել ու զազափարնին խմանալ, հարցուց Սալիհա :

— Բնականաբար զիրար ողջունեցինք, բարի դալուստ մազթեցինք, քաղաքավարական խօսքեր փոխանակեցինք, բայց մեր տեսակցութիւնը ասկէ անդին չանցաւ, որովհետեւ միշտ կասկածելի անձերէ չըջապատուած էինք :

Բայց անկարելի է որ առանց զիրար հասկնալու ա.դ. մարդիկը Մանասթըրը երթան, գոչեց Սալիհա հանըմ, սակալի բան պիտի ըլլայ եթէ ստիպուինք իրենց դէմ հանելու մեր սահմանադրան զօրքերը . նոյն իսկ եթէ յաղթանակը տանինք բարոյապէս մեծ հարուած մը պիտի ընդունինք մեր դէպ ի ազատութեան առաջին քայլերուն մէջ : Ամէն գնով պէտք է այդպիսի հաւանականութեան մը առաջքը առնել, պէտք է իրենց հետ տեսակցելու միջոցը գտնել ու կացութիւնը պարզել . . . գոնէ չկրցա՞ք քօմիթէին փրօփակատի տետրակները ցրուել իրենց մէջ :

— Այդ մասին կարգադրութիւն մը ըրինք, պատասխանեց Արիֆ պէյ, որովհետեւ երկաթուղիի պաշտօնեաները մեզի հետ են՝ որոշեցինք որ մեր բոլոր յեղափոխական տետրակները և յայտարարութիւնները զօրագունդը փոխադրուելու սահմանուած վակոններուն մէջ դնենք ամէն կողմ և միւնոյն ատեն սպազրուած կոչ մ'ալ ուղղենք իրենց՝ հրաւիրելով որ իրենց զէնքերը փոխանակ բռնակալութեան ի սպաս դնելու՝ Սահմանադրութեան վերահաստատմանը ծառայեցնեն :

— Ատոնք լա՛ւ, բայց շատ ուշ մնացած էք, պատասխանեց Սալիհա, ճամբայ կլլելէն ետքը՝ շատ օգուտ պէտք չէ սպասել այդ միջոցներէն, հարկ է որ բերանացի բացատրենք ամէն բան :

— Բայց երէկ իրիկուն եկան և այսօր անա՛կը մեկնին, ի՛նչ կրնայինք ընել . մենք կը յուսայինք որ գոնէ մէկ քանի որ պիտի մնան ու զօրանոցներու մէջ պիտի տեղաւորուին, որ մինչդեռ կ'երեւայ որ Երլտըղէն խիստ հրահանգ եկած է զօրագունդերը վրաններու տակ առանձնացնելու և իսկոյն զանոնք ճամբայ հանելու դէպի Մանասթըր :

— Իսկ Շէմսի փաշային յաջորդելու սահմանուած Օսման փաշան, հարցուց Սատրք պէյ, որ մինչև այն ատեն լուռ կեցած էր :

— Անիկա մասնաւոր կառախումբով կրկու ժամ առաջ իր սպայակոյտով մեկնեցաւ Մանասթըր ուր պիտի սպասէ Ս.յաընէն եկող զօրագունդներու ժամանումին :

— Եւ անշուշտ իսկոյն պիտի սկսի հալածել Րէսնէի անձնուէրներու խումբը :

— Արդէն այդ չէ՞ իր պաշտօնը . . .

Պահ մը Սալիհա հանրմ քիչ մը հեռացաւ խոր մտածումի մը մէջ թաղուած , մինչ իր ընկերները կը շարունակէին խօսակցել իրարու հետ : Արիֆ պէյ և իր ընկերները ատելութեամբ կը խօսէին : Իզմիրէն համող զինուորներուն վրայ և իրենց զազաւիարը այն էր որ հարկ էր իսկոյն անոնց դէմ հանել Րումելիի սահմանադրական զինուորները , առանց ո և է բանակցութեան մտնելու :

— Բայց այն ատեն Համիտի սարքած խաղին մէջ պիտի իյնաք , դիտել տուայ Սատրք պէյ . . .

— Ինչպէ՞ս գոչեց Արիֆ պէյ :

— Եթէ կռիւ մղենք Սյաընէն եկող զօրագունդներուն դէմ , ամբողջ Անատօլի բանակը մեղի դէմ պիտի գրգռենք և այն ատեն ներքին արիւնալից պատերազմի մը տեղի պիտի տանք , որուն սոսկալի հետեւանքները կարելի չէ կռել այժմէն և այն ատեն պէաք է մոռնալ Սահմանադրութիւնն ալ Ազատութիւնն ալ . . . :

Սալիհա հանրմ արդէն մօտեցած էր ու լսած այս վիճաբանութիւնը :

— Սատրք իրաւունք ունի , ըսաւ վճռաբար , երբեք ատելութեան զգացում տածելու չէ այդ զինուորներուն հանդէպ , որոնք նոյն իսկ եթէ մեղի դէմ կը կռուին , անմեղ են , քանի որ անգիտակցաբար կը գործեն . . . պէտք է ջանանք գանձենք մեր կողմը շահելու , ուրիշ միջոց չկայ մեր դատին յաղ-

թանակը ապահովելու . իոկ եթէ երբեք պիտի ստիպուինք հետերնին կռուելու , վա՛յ մեզի , արդէն այդ վայրկեանէն Սահմանադրութիւնն ալ , ազատութիւնն ալ ջուրը ինկած են . . . :

— Ուրեմն , երթանք այժմէն իրենց անձնատուր ըլլանք , գոչեց Արիֆ պէյ դժկամակութեամբ :

— Այո՛ , այժմէն երթա՛նք իրենց , պատասխանեց Սալիհա հանրմ հանդարտութեամբ , բայց ո՛չ թէ անձնատուր ըլլալու՝ այլ իրենց հետ եզրայրակցելու համար . . .

— Բայց ի՛նչպէս կարելի է . . . իրենց ամբողջ բանակատեղին լրտեսներով պաշարուած է ասկէ դատ այդ բոլոր սպաները մօտաւորութիւն ցոյց չեն տար մեզի ու թշնամիի աչքով կը նային , ըսաւ Արիֆ պէյ :

— Երբոր զիրար հասկնանք այն ատեն իրրեւ բարեկամ ձեռք պիտի տան , յարեց Սալիհա :

— Ատոնք ամենքը աղէկ՝ բայց անկարելի խորհուրդներ են . զօրագունդները երեք ժամէն ճամբայ պիտի ելլեն . . .

— Դեռ շատ ժամանակ ունինք ուրեմն . . .

Ամենքը դարմացած Սալիհա հանրմի նայեցան որ այս խօսքերը արտասանած էր :

— Այո՛ , շարունակեց , երեք ժամուան մէջ կը յուսամ որ պիտի յաջողիմ զիրենք համոզել որ Սահմանադրութիւնը ընդունին ու փոխանակ բռնակալութեան ծառայելու՝ Հայրենիքին ու ազատութեան պաշտպան հանդիսանան . . .

— Ի՛նչ , կ'ուզէ՞ք իրենց քով երթալ ու բացէ ի բաց հետերնին բանակցիլ :

— Ի՛նչո՞ւ չէ . . . անկեղծութիւնն ու համարձակութիւնը միշտ յաջողելու լաւագոյն ճամբան են :

— Բայց բանակատեղին չհասած պիտի ճանչցուիք և . . .

— Ծպտուած պիտի երթամ , ընդմիջեց Սալիհա հանրմ :

Յետոյ աւելի լուրջ կերպարանք մը առնելով շարունակեց .

— Այլ բաւական խօսեցանք, քիչ մըն ալ գործենք, եւ քօմիթէին կողմէ յատկապէս հկած եմ Այտընի զօրագունդերուն հետ բանակցելու և զանոնք մեր դատին շահելու պաշտօնով, ուստի ինձ վստահուած գործը պիտի կատարեմ ընկերոջս Սատըքի հետ որ նոյն նպատակով հկած է հետս... Ուրեմն, սիրելի բարեկամներ, առ այժմ ցտեսութիւն. մենք պիտի երթանք պանդոկ մը ուր պէտք ունինք հագուստնիս փոխելու և յարմար ծպտում մը որոշելու...

Այս խօսքերը այնքան հանդարտ ու վճռական կերպով մը արտասանուած էին որ ո՛չ ոք գիտողութիւն մը ըրաւ:

Այտընէն հկող երկու զօրագունդերը բանակած էին կայարանէն հազիւ քսան վայրկեան հեռու դաշտի մը մէջ:

Վերը տեղի ունեցած խօսակցութենէն գրեթէ ժամ մը ետքը կառք մը կը կենար առաջին վրաններուն քով և Եւրոպացի կին մը և պարոն մը վար կ'իջնէին կառքէն: Իրենց կ'ընկերանար գլուխը ֆէս դրած տեղացի մը որ թարգման մը ըլլալ կը թուէր: Այս կառքին կը հետեւէին երկու խոշոր մուհաճիրի կառքեր որոնց մէջ ծխախոտի տուփեր լեցուած էին:

Հազիւ թէ տիկինը և պարոնը կառքէն իջած էին ու կը պատրաստուէին յառաջանալ, երբ պահակ զինուոր մը զիրենք կեցուց:

— Աւելի առաջ երթալ արգելուած է, ըսաւ:

Ֆէս կրող տեղացին իսկոյն միջամտեց:

— Տիկինը և պարոնը Եւրոպացի են և կը փափաքին պտոյտ մը ընել բանակատեղին ու միանդամայն իրենց հետ բերած ծխախոտը բաժնել զինուորներուն, բացատրեց պահակին:

— Ես ատանկ բաներ չեմ գիտեր, պատասխանեց միւսը կոշտ կերպով. արգելուած է աւելի առաջ երթալ...

— Ուր է քու տասնապետդ...

— Հոս չէ... ինքն ալ արդէն նոյն բանը պիտի ըսէ, քանի որ պատուէրը հաղորդողը ան է:

— Բայց անքաղաքավարութիւն կ'ըլլայ այս օտարականները մերժել որոնք նուէրներով եկած են, պնդեց թարգմանը:

— Չեմ գիտեր, ինձի այսպէս պատուէր տրուած է:

— Գոնէ յիսնապետ մը կամ հարիւրապետ մը չկա՞յ այս կողմերը որուն հետ կարենանք խօսիլ, պնդեց թարգմանը:

— Արգելուած է աւելի առաջ երթալ, հասկցա՞ր, պոռաց զինուորը, ուրիշ բան չեմ գիտեր:

Բարեբախտաբար հարիւրապետ մը, որ նոյն միջոցին հոնկէ կ'անցնէր, նշմարեց այս վիճաբանութիւնը և մօտեցաւ պահակին:

— Ի՞նչ կայ, հարցուց դաժան դէմքով մը.

Թարգմանը իր խնդիրքը բացատրեց և ցոյց տուաւ կիկն ու պարոն, որոնք քիչ մը անդին կեցած էին բանակցութեան ելքին սպասելով:

— Թէեւ արգելքը բացարձակ է, ըսաւ հարիւրապետը Եւրոպացի այցելուները քննելով ու տեսնելով որ շատ շնորհքով անձեր կ'երեւային, բայց անգամ մը հազարապետին հարցնեմ, թերեւս բացառութիւն մը ընէ... դուք հոս քիչ մը սպասեցէ՛ք:

— Շնորհակալ եմ, պատասխանեց թարգմանը:

Քանի մը վայրկեան ետքը հարիւրապետը վերադարձաւ և ըսաւ.

— Հրամանեցէ՛ք հազարապետին վրանը:

Եւ քաղաքավարութեամբ այցելուները առաջնորդեց վերաններուն մէջէն:

— Ի՞նչ ազգէ են, հարցուց հարիւրապետը՝ կամաց մը՝ թարգմանին:

— Կարծեմ Ֆրանսացի են, գոնէ միշտ Ֆրանսերէն կը խօսին:

— Նո՞ր եկած են Սելանիկ:

— Այնպէս ըլլալու է. այս առտու առաջին անգամ հանդիպեցայ իրենց պանդոկին մէջ... շատ հարուստ անձեր կ'ե-

րեւան : Երկու կառք լեցուն ծխախոտ բերին զինուորնորուն բաժնեկու համար :

Այսպէս խօսակցելով՝ հասած էին հազարապետին վրանը : Ապան յարգանքով մէկ կողմ քաշուեցաւ և տիկինն ու պարոնը ներս հրամցուց , թարգմանն ալ ուղեց հետեւիլ իրենց :

— Ո՛հ , ըսաւ հարիւրապետը , հարկ չկայ , հազարապետը չատ լաւ դիտէ ֆրանսերէն :

Երկու օտարականները սիրալիր ընդունելութիւն մը զբտան բարձրաստիճան սպայէն որ զարգացեալ անձ մը ըլլալ կը թուէր :

Քառորդ ժամու չափ խօսակցելէ ետքը՝ յանկարծ տիկինը թրքերէն լեզուով ըսաւ .

— Մենք օտարականներ չենք՝ այլ ձեր եղբայրն ու քոյրը քօմիթէի անդամներ . . . Սալիհա հանրմ և Սատրք պէյ :

Հազարապետն ու հարիւրապետը ափ ի բերան մնացին :

— Բայց ի՞նչ ընելու եկաք այստեղ , դուչեց սպան ո՛չ այնքան բարկութեամբ որքան զարմանքով :

— Եկանք ձեզի հետ եղբայրակցելու , եկանք որպէս զի եղբայրասպան կոխի մը առաջքն առնենք , պատասխանեց Սալիհա հանրմ հանդարտ ու գրաւիչ ձայնով մը :

Յեզափոխական կնոջ անունն արդէն հասած էրկու զինուորականներուն ականջին . գիտէին թէ այդ կինը ի՞նչ աննըման քաջութեամբ ու անձնուիրութեամբ ինքզինք նուիրած էր ազատագրութեան գործին և ի՞նչ հալածանքներ ու չարչարանքներ կրած էր անոր սիրոյն :

Պահ մը լուսթիւն տիրեց վրանին մէջը , երկու զինուորականները խռովեալ իրարու կը նայէին , առանց իրենց բռնելիք ընթացքը կտրենալ որոշելու : Ի վերջոյ հազարապետը ըսաւ .

— Չէք գիտեր որքա՛ն նեղ դիրքի մը մէջ կը դնէք զիս ձեր այս անակնկալ այցելութեամբը . . . և պիտի խնդրէի որ խկոյն հեռանայիք թէ՛ ձեր և թէ՛ մեր աղէկութեանը համար :

— Ո՛չ, հոս պիտի մնանք ու պիտի խօսակցինք, ըսաւ Սալիհա, հանդիսաւոր ժամ մըն է այի ուրկէ կտխուած է մեր հայրենիքի փրկութիւնը: Մեզի համար վտանգը այլևս գոյութիւն չունի և անշուշտ ձեզի համար ալ նոյնը ըլլալու է. ուրեմն առանց երկիւղի և առանց յուզումի նստինք այստեղ ու զիրար հասկնանք:

Եւ Սալիհա սկսաւ խօսիլ նախ Համիտեան և Լեւոնամեայ բռնակալութեան ամբաստանութիւնն ըրաւ. յետոյ թուրք ազատականներու մարտիրոսութիւնները յիշեց. մի առ մի թըւեց բոլոր այն զինուորական թարմ ու վեհօգի ոյժերն որոնք բռնակալութեան ճիրանին տակ ջախջախուած էին: Յետոյ պատմեց յեղափոխականներու ջանքերը, ըրած զոճողութիւնները և ձեռք բերած ներկայ յաջողութիւնը:

— Ա՛յ հիմա թերեւս քանի մը օր մնացած է, եղբակացուց, յաղթանակը տանելու և հայրենիքը իր կորստեան անդենգէն փրկելու ու ահա՛ վերջին վայրկեանին եթէ դուք մեզի դէմ ելլէք, կրնայ ամէն բան խանգարուիլ և Սահմանադրութիւնը և ազատութիւնը որոնց այնքա՛ն մօտեցած ենք ի սպառ թողուիլ, իրենց հետ թողելով նաև մեր նուիրական հայրենիքը:

Սալիհա հանրմի խօսքերը խորին տպաւորութիւն ըրին երկու զինուորականներուն վրայ: Հազարապետը ուղեց կացութիւնը ճշգրիտ իմանալ: Սալիհա հանրմ և Սատրգ պէյ ա՛մէն բան կէտ առ կէտ ներկայացուցին:

Ի վերջոյ Սատրգ պէյ ըսաւ գրպանէն թուղթ մը հանելով:

— Ահաւասիկ պաշտօնաթուղթ մը առաջին քարտուղար թահաին փաշայի կողմէ ընդհանուր Քենիչ Հիւսէյին Հիւմի փաշայի ուղղուած, զոր քիչ մը առաջ մեր ընկերները մեզի հաղորդեցին և որ ցոյց կուտայ Երլտրզի պալատին տագնապալի կացութիւնը...

Հազարապետը թուղթը առաւ և սկսաւ բարձրաձայն կարդալ որպէսզի իր ընկերն ալ լսէ :

Երբորզէն 26 Յունիս թուականով քաշուած հեռագիր մըն էր :

Ահաւասիկ իր պարունակութիւնը .

«Մանասթրըի կողմերը ժողովուրդին և զինուորներուն մէկ մասին կողմէ կարգ մը ապօրինի արարքներ գործուած ըլլալը կանխաւ ծանուցուած ըլլալով՝ զինուորական բարձր յանձնաժողովի անդամներէն Նորին Վսեմութիւն Միւշիր Օսման փաշան արտասուլոր հրամանատարի ախաղոսով յիշկալ անկարգութիւնները յարգարեւու պաշտօնին կոչուած է :

«Նորին Վսեմութիւնը երբ Սելանիկ ժամանէ, քննիչ Հիւսէյն Հիւմի և երրորդ զօրաբանակի հրամատար Իպրահիմ փաշաներուն հետ տեսակցելով ձեռք առնուելիք միջոցներուն մասին որոշումներ տրուելէ վերջ, քաղաքային գործերու համար ալ զինուորական հրամատար փաշան պէտք եղած արգելիչ միջոցներուն պիտի ձեռնարկեն և արդիւնքը ծածկագիր հեռագրով պիտի տեղեկացուի Նորին կայսերական Վեհափառութեան :

«Ամենահին առածի կարգ անցած է այն խօսքը թէ մէկ խռովարար ամբողջ բանակ մը կրնայ ապականել, Շէմսի փաշային պէս փորձ, պատուաւոր եւ խիստ հաւատարիմ անձի մը հանգէպ ի գործ դրուած մահափորձին հեղինակը, յօրինակ այլոց և ի պահպանումն օրինական արամադրութեանց մահուան պատժին արժանացնելու համար պէտք ի գործ դրուի ինչ որ կարելի է, որովհետեւ եթէ յիշկալ ոճրագործը չի ձերբակալուի՝ պատկանեալ պաշտօնէութեան ազդեցութիւնը պիտի նուազի և չարագործները քաջալերուած այս անյաջողութենէն առիթ պիտի գտնեն աւելի եւս ընդլայնելու իրենց ոճրապարտ արարքները : Ի նկատի ունենալով այս կարեւոր պարագաները պէտք է անպատճառ ձերբակալուին ոճրագործը և իր արբանեակները :

«Եւրոպական Թուրքիոյ մէջ օսմանս հանդիսանալիս իշխանութեան գործը ինչն զինուորական կարգապահութենէ կախում ունի: Թէ զինուորական միջոցներով կը զսպուի, ուստի ամէն գնով նախ զինուորական կարգերուն մէջ օրէնքի, հաւատարմութեան և հնազանդութեան բացարձակ տիրապետումը ապահովել ջանալու է:

«Նորին կայսերական Վեհափառութեան երջանկայիշատակ նախնիքներէն Սուլթան Մահմուտը յայտնի է թէ որքա՞ն զոհողութիւններով յաջողած է հաստատել զինուորական օրէնքն ու կարգապահութիւնը և ապահովել ընդհանու անդորրութիւնը:

«Մինչդեռ օտարները մեր զինուորներուն անօգուտ տարր մը ըլլալը և յիշեալ վայրերուն մէջ ընդհանուր ապահովութեան չգոյութիւնը փաստել կը ջանային և անընդհատ բողոքի առիթ կը մնտուէին, վերոյիշեալ շարժումները օտարներու սըտուութիւնները պիտի փութան հաստատել և տեղի պիտի տան նորանոր յայտարարութիւններու և բողոքներու:

«Բաց աստի՛ կ'ըսուի թէ պետութիւնները մտադիր են Եւրոպական Թուրքիոյ մէջ զինուորի տեղ ոստիկան գործածելու առաջարկ մը ներկայացնել և մինչդեռ մենք այս առաջարկը մերժելու միջոցներուն վրայ կը խորհինք, յայտնի է թէ այս պայմաններուն տակ որքա՞ն կնճռոտած է մեր կացութիւնը:

«Արդէն օտարները կը ջանան ամբողջ աշխարհի մէջ իւլամները պառակտելու, այս միեւնոյն ջանքն է որ ի գործ կը դրուի հիմա ալ այդ կողմերը և, Տէր մի արասցէ, գրաւու մի նախօրեակը կը պատրաստուի այս կերպով, Պուլկարներն ալ արդէն առիթի կ'ապաստեն էտիրնէէն անդին անցնելու:

«Ինչպէս արդէն վերը յիշուած է, զինուորներուն պատկանող ամենաանշան բան մը խիսա խոշոր կ'երեւայ, ուստի

Նորին կայսերական Վեհափառութեան վերոյիշեալ խորհուրդներուն համեմատ վարուելով՝ ըստ այնմ գործունէութիւն եւ անձնուիրութիւն եթէ ցոյց տրուի, թէ՛ բարձեալն Աստուած թէ՛ նուիրապանց Մարգարէն գոհ և ուրախ պիտի թուգուք:

«Յիշեալ Օսման Ֆէվզի փաշայի ձեռներեցութեան, հաւատարմութեան և անձնուիրութեան համաձայն այս մասին ձեր պէտք եղած բարի ծառայութիւնները կ'սպասուին Վեհափառ Սուլթանին կողմէ, և այսպէս կը հրամայէ ձեզ Մարգարէին Վեհափառ փոխանորդը:»

Այս հեռագրին ընթերցումը խորին տպաւորութիւն գործեց երկու զոնուորականներու վրայ.

— Ուրեմն կացութիւնը այսքան տագնապալից է որ Երլտըզի պալատը կ'ստիպուի արտասովոր միջոցներու դիմել, հարցուց:

Սալիհա հանրմ և Սատրգ պէյ անգամ մըն ալ մանրամասնօրէն պատմեցին ամէն բան և դարձեալ կոչում ըրին երկու սպաններուն հայրենասիրութեան:

— Երկիւղէ առաջ եկած աղաչանք մը չէ որ կ'ընենք ձեզի, ըսաւ Սալիհա հանրմ. մենք մեր ոյժին վրայ վստահ ենք և գիտենք որ եթէ հարկ ըլլայ ամբողջ Բումելիի բանակը, որ արդէն լռելիայն մեզի հետ է, գործնականապէս ալ պիտի միանայ մեզի, բայց մենք նպատակ չունինք եղբայրասպան կռիւներ ու արիւնայիղութեամբ բռնակալութիւնը տապալելու, մենք կ'ուզենք որ բռնակալութիւնը իյնայ բովանդակ Օսմանցիներու միահամուռ կամքին առջև... եթէ դուք այսօր Սահմանադրութիւնը հռչակող հայրենասէրներուն դէմ քայէք՝ վստահ եղիք որ կրկին Աղատութիւնն ու Սահմանադրութիւնը պիտի յաղթանակին. միայն թէ այն ատեն պանծալի յաղթութեան գերագոյն օրը ձեր անունը անէծքով պիտի յիշուի...»

Մերթ սպառնական, մերթ աղաջաւոր, մերթ փաղաքուշ երկու յեղափոխականները իրենց խօսքը շարունակեցին՝ քա-

ջախբուելով հազարապետին ընթացքէն որ հետզհետէ տեղի կուտոր :

— Բայց, գոչեց ի վերջոյ, մեր երկուքին հաւանութիւնը բաւական չէ, պէտք է մեր միւս սպաններն ալ համուղէք :

— Լաւ ուրեմն զիրենք հոս կոչեցէք, պատասխանեց Սալիհ ուրախութեամբ, ապահով եմ որ շատ երկար ու դժնդակ չպիտի ըլլայ մեր աշխատութիւնը :

Արդէն բաւական սպաներ ունինք որոնք Քոմիթէին կը պատկանին, դիտել տուաւ հարիւրապետը ժպտելով :

— Այդ մասին կը կասկածէի արդէն, պատասխանեց Սաարք. անկարելի է երիտասարդ, զարգացած ու հայրենասէր ըլլալ ու Բռնակալութեան յարիւ... :

Քիչ մը ետքը վրանին մէջ հաւաքուած էին բոլոր բարձրաստիճան սպաններն և երկու յեղափոխականներն առանց ամենափոքր յոգնութիւն կամ ձանձրոյթ զգալու, վերոկաան իրենց փրօփականը :

Զինուորականներու արամադրութիւնները նպաստաւոր էին արդէն և կարծես առիթի մը կ'սպասէին արտայայտուելու համար :

— «Կեցցէ՛ Սահմանադրութիւնը» թնդաց յանկարծ վրանին մէջ, բոլոր սպաններու ձայնը մէկանց :

Յեղափոխութեան և Այտընի զօրագունդերուն միջեւ եզբայրակցոթիւնը կատարուած էր :

Իրիկունը, ուշ ատեն, Սելանիկի մէջ լուր մը տարածուեցաւ որ սարսափ ազդեց բռնակալութեան կուսակիցներուն :

Այտընէն եկած զօրագունդերը մերժած էին կռիւի երթալ ապստամբներուն դէմ և յայտարարած էին թէ իրենք ալ Սահմանադրութիւն կը պահանջեն :

Ընդհանուր քննիչ Հիւսէյին Հիլմի փաշա իրողութիւնը կը յայտնէր իսկոյն Երլարզի պալատը, ըսելով թէ այլևս կարելի չէր հոսանքին դիմադրել և թէ հարկ էր Սահմանադրու-

Թիւնը հռչակել, վճռական աղէտքի մը առաջքը առնելու համար :

Ապտիւլ Համիտ սոսկալի բարկութեամբ լսեց այս հեռագիրը զոր Թահսին փաշա կարդաց իրեն դողահար ձայնով մը :

Բռնաւորը յորմէհետէ որոշած էր զինու զօրութեամբ ջախջախել յեղափոխական շարժումը, այլ եւս չէր ուզեր երբեք Սահմանադրութեան անունը լսել :

— Սահմանադրութիւն հռչակել, գոչեց կատաղօրէն, այդ անիծեալ ապերախտներուն առջեւ տեղի տա՛լ... Ինչպէս կ'ըլլայ որ երկու հարիւր ապստամբ ամբողջ զօրաբանակներու կը դիմադրեն... որովհետեւ գիտենք թէ այդ Նիազի կոչուած թշուառականին ձեռքին տակ հազիւ 200 ապստամբ զինուոր կան, ինչպէս նոյն իսկ կը յայտարարէ իր հեռագիրներուն մէջ... և այդ 200 հոգիին խօսքովը պէտք է որ Սահմանադրութիւն հռչակենք... Այդ Հիլմի փաշան ցնդեր է պարզապէս և կամ ինքն ալ քօմիթէին միացեր է :

— Բայց, վեհափառ տէր, դիտել տուաւ Թահսին փաշա դողօրջուն ձայնով մը, իրա՛ւ երկու հարիւր հոգի են գէնի ձեռին ապստամբողները, բայց ահա՛ ամիսէն աւելի է որ ո՛չ ոք կ'ուզէ իրենց դէմ քալել... և մեր յոյսը օր Այտրնէն զրկուած զօրագունդերուն վրայ էր, այն ալ օդը կը ցնդի :

— Ինչ նշանակութիւն ունի այդ, գոչեց Ապտիւլ Համիտ, անոնց դէմ չեն քալեր բայց անոնց հետ ալ միացած չեն...

— Եւ սակայն իրենց այս ընթացքը միթէ ըմբոստութիւն մը չէ՞...

— Յետոյ տակաւին Օսման փաշայէն լուր չունինք. թերեւ անիկա պիտի յաջողի խօսք հասկցնել զինուորներուն և այդ աւագակները պատժել... իսկ եթէ դարձեալ չուզեն իրեն հպատակիլ, այն ամեն Պոլսէն զինուոր կը զրկենք... գոնէ կրնանք վստահ ըլլալ որ Պոլսոյ զօրքերը մեր հրամանը կէտ առ կէտ պիտի կատարեն :

Յայտնապէս կ'երեւար որ պալատի առաջին քարտուղարը իր վեհափառ տիրոջ կարծիքէն չէր և թէ այլևս յուսահատած էր, ինք որ ծայրայեղ ընդդիմութեան կուսակից եղած էր մինչև այն ատեն : Բայց վերջին օրերս Հիլմի փաշայէն հասած հեռագիրները հետզհետէ վրդովեցուցիչ կը դառնային և միւս կողմէ պալատի գազանի գործակալներն ալ որոնք Սելանիկ և Մանասթըրը զրկուած էին կացութեան մասին տեղեկութիւններ հաղորդելու համար, երբեք նպաստաւոր կամ յուսատու տեղեկութիւն մը չէին տուած :

Բայց քանի՛ կացութիւնը կը կնճռոտէր՝ այնքան Սպարիւլ Համիտի ընդդիմութիւնը կը զօրանար . Բռնաւորը որ վայրկեան մը վհատած էր և տրամադիր կ'երեւար կարեւոր զիջողութիւններ ընելու, հիմա բոլորովին փոխած էր իր գաղափարը :

— Հեռագրէ՛, Հիլմի փաշային, հրամայեց, որ երբեք Սահմանադրութիւնը չպիտի հռչակուի որչափ ատեն որ ապստամբները զէնքերը վար չդնեն ու հպատակութիւն չյայտնեն . իրենց խնդրանքները այն ատեն միայն նկատողութեան կըրնանք առնել երբ օրինաւորութեան ճամբով մեզի ներկայացնեն . . . թո՛ղ հանդարտութիւնը տիրէ, քօմիթէն քաշուի երթայ, Շէմսի փաշայի և ուրիշներու սպաննիչները իշխանութեան յանձնուին ու իրենց արժանի պատիժը կրեն, այն ատեն կրնանք նկատողութեան առնել իրենց և դիրքը և եթէ զայն համաձայն գտնենք Պետութեան շահերուն՝ գոհացում տալ անոր, բայց ներկայ վիճակին մէջ բան մը չենք կրնար ընել : Սպառնալիքի առջև տեղի չենք կրնար տալ . . . : Շո՛ւտ այսպէս հեռագրէ՛ Սելանիկ . . . միւսնոյն ատեն հեռագրէ՛ նաև Մանասթըր և տեղեկութիւն ուղէ՛ Օսման փաշայի գործունէութեան մասին և ըսէ՛ իրեն որ եթէ պէտք ըլլայ՝ նոյնիսկ Նըլաթղի իմ անձնապահ գունդերէս հաւատարիմ զինուորներ զրկելու պատրաստ եմ՝ ապստամբները զսպելու և անդորրութիւնը վերահաստատելու համար . . .

Թահսին փաշա խոնարհելով դուրս ելաւ իր Վեհափառ ատրոջ քովէն :

Սակայն երբ բռնաւորը առանձին մնաց խորին մտատանջութեան մը մէջ ինկաւ :

Իր զրգուութեանն ու բարկութեանը յաջորդած էր իրերու աւելի արամբանական հասկացողութիւն մը : Հիւսէյին Հիլմի փաշայի հաւատարմութեան , ուղղամտութեան և հայրենասիրութեան վրայ հաւատք ունէր և երբ նոյնինքն անկա խորհուրդ կուտար անմիջապէս Սահմանադրութիւնը հրոչակելու , ասիկա կը նշանակէր թէ կացութիւնը բոլորովին յուսահատական դարձած էր :

Բռնաւորը քանի մը ժամ խորին մտածութեան մէջ թաղուած մնաց :

Յանկարծ գաղափար մը յղացաւ .

— Անգամ մը , մտածեց , եւրոպական Պետութիւններու կարծիքը հարցնեմ , տեսնենք անոնք ի՞նչ խորհուրդ կուտան . . . ինձ կը թուի թէ և ո՛չ մէկուն զործին կուգայ թուրքիոյ մէջ բէթիմի փոփոխութիւնը և թերեւս ո՛չ միայն հակառակ կարծիք յայանեն Սահմանադրութեան՝ այլ նոյն իսկ ուղին ինձի օժանդակել այդ յեղափոխական շարժումը ջախջախելու համար . . . Այո՛ , անոնց մէջ Պետութիւններ կան որոնց գերագոյն շահը կը պահանջէ որ ես բացարձակ միապետը ըլլամ այս երկրին , հեռեւաբար այս պարագային իրենց պարտականութիւն պիտի համարէին ինձի օժանդակել իշխանութիւնս անփոխ պահելու . . . :

Ապտիւլ Համիտ այս մտածումներէն տարուած՝ իր պալատական երկրորդ քարտուղարը կանչեց և հրամայեց որ մեծ Պետութիւններուն չըջաբերական մը ուղղէ որուն մէջ բացատրելով Ռումելիի կացութիւնը՝ խորհուրդ հարցնէ թէ հա՞րկ է տեղի տալ և Սահմանադրութիւնը հռչակել և կամ հակառակ պարագային կարելի՞ էր վստահիլ իրենց աջակցութեան վրայ :

Ապտիւլ Համիտի ուղած աջակցութիւնը ուրիշ բան մը չէր՝ այլ եւրոպական Պետութիւններու կողմը ճնշում մը Պալքանեան փոքր Պետութիւններու վրայ, որպէսզի անոնք Թուրքիոյ ներքին խռովութիւններէն օգուտ քաղելու՝ չփորձէին յարձակում գործելու :

Բռնաւորը միտքը դրած էր այս մասին բացարձակ խոստում մը անելէ ետքը՝ ծայրայեղ միջոցներու դիմել ու ապստամբական շարժումը արիւնի մէջ խեղդել, ա՛լ աւելի չընդարձակուած :

Ինք բացարձակօրէն վստահ էր թէ՛ իր անձնապահ զինուորներուն և թէ՛ Կ. Պոլսոյ զօրագունդերուն հաւատարմութեան վրայ և որոշած էր անոնց ձեռքով կատարել ամէն բան :

Քանի՛ կացութիւնը տագնապալից կը դառնար, Ապտիւլ Համիտի կորովը այնքա՛ն կը զօրանար ազատական շարժումին դիմադրելու մասին : Կ'զգար որ մահու և կենաց պայքար մըն էր այս իրեն համար, գերագոյն ու վերջնական պայքարը որ իր ճակատագիրը պիտի որոշէր :

Հազար տեսակ նորանոր սաղբանքներ, դիւային հնարքներ, խաբեբայական միջոցներ իր մտքին մէջ ծնունդ կ'առնէին տագնապին դիմադրելու համար :

Հազիւ թէ մեր վերը յիշած հրահանգները տուած էր իր երկու քարտուղարներուն՝ երբ նոր հնարք մը յղացաւ և իսկոյն իր շուրջը հաւաքել տուաւ աւագանին :

— Կ'ուզեմ գահէս հրաժարիլ, յայտարարեց անոնց, յոգնած ու ակար եմ ու այլևս չեմ կրնար իշխանութեան այս ծանր բեռը տանիլ... միայն թէ կ'ուզեմ հրաժարիլ ի նպաստ իմ որդւոյս Պիւրհանէտտինի, որ միակ արժանաւոր յաջորդը կրնայ ըլլալ ինձի... :

Այս յանկարծական յայտարարութիւնը ավի ի բերան թողուց պալատականները որ չէին գիտեր թէ ի՛նչ պէտք էր պատասխանել :

— Վեհափառ տէր, կմկմաց վերջապէս Թահսին փաշա, որ այդ դժնդակ օրերուն բացառիկ ազդեցութիւն մը կը վայելէր իր աիրոջ քով, այս միջոցիս այդպիսի արարք մը բուրրովին պիտի կնճռոտէ կացութիւնը և քաջալերէ սպստամբները . . . :

— Բայց թերեւս պատճառ մը ըլլայ որ այս կերպով հանդարտութիւնը վերահաստատուի . . . քանի որ չարժուամը ինծի դէմ կ'երևայ :

— Ո՛չ, բողոքեցին մէկ քանի պալատականներ, ձեր նուիրական անձին դէմ ո՛չ ոք համարձակած է մինչև այս վայրկեան դժգոհութիւն մը յայտնել . . . :

— Այդ դժգոհութիւնը տակաւին հրապարակաւ չէ յայտնուած՝ բայց կ'զգամ որ գոյութիւն ունի, պատասխանեց բռնաւորը :

— Բայց եթէ Ձեր Վեհափառութիւնը գահէն հրաժարելու աստիճան զիջողութիւն ընելու տրամադիր է, լաւադոյն է որ Սահմանադրութիւնը հսկակէ ու յեղափոխական շարժումին վերջ մը դնէ, դիտել աուաւ ծերունի փաշա մը որ մէկ քանի անգամ նախարարապետ եղած էր :

— Սահմանադրութիւն . . . եիբեք չպիտի յօժարիմ այդ բանը ընելու . . . :

— Եւ եթէ Ձեր Վեհափառութեան յաջորդը ստիպուի տեղի տալ՝, հարցուց ծերունի փաշան :

— Թոյլ չպիտի տամ որ այդ բանը ընէ և ասոր համար կ'ուզեմ որ Պիւրահանէտտինը ըլլալ իմ յաջորդս :

Եւ Ապտիւլ Համիտ պարզեց իր ծրագիրը մտերիմ պալատականներուն :

Գահէն հրաժարումը պարզապէս կեղծիք մըն էր, առժամեայ կարգազրութիւն մը միայն՝ մինչև որ իր ծրագիրը գլուխ հանէր՝ այն է զինու զօրութեամբ ջախջախել յեղափոխական շարժումը ըմբոստ սպաները, ինչպէս նաև բոլոր

կասկածելիները, որոնք թէև բաց է բաց ապրտամբներուն չէին միացած, բայց անոնց համամիտ էին, հրայանի բռնել, քօմիթէն փճացնել և անդառնալիօրէն Սահմանաբուժեան գաղափարը վերցնել մտքերու մէջէն:

Ապտիւլ Համիտ կ'ուզէր այս ամէնը իր զաւկին անունով կատարել և յետոյ զվերագառնալ զահ, աւելի քան երբեք իր իշխանութիւնը զօրացուցած:

Ասով բռնաւորը կ'ուզէր ծայրայեղ միջոցներով յեզափոխութիւնը ջախջախել՝ արիւնհեղութեան պատասխանատուութիւնը ուրիշի մը վրայ բեռցնելով:

Յետոյ՝ կը յուսար որ երբ այսպէս իր առժամեայ յաջորդը իրմէ աւելի ատելի դառնար ամէնուն, ինք կրկին գահին բազմած ատեն իրբեւ փրկիչ մը պիտի ընդունուէր:

— Հիմա հասկցաք թէ ի՞նչ պայմաններու մէջ պիտի կատարուի իմ գահէս հրաժարումս, ըսաւ Ապտիւլ Համիտ խնսքը աւարտելով:

Պալատականները սակայն շատ վտանգաւոր խաղ մը համարեցին այս. մանաւանդ յաջորդութեան կարգին այս փոփոխութիւնը որ կրնար նորանոր խնդիրներու դուռ բանալ: Բայց ինք անդրդուելի մնաց և պնդեց թէ իր որոշումը պիտի գործադրէր մէկ քանի օրէն՝ երբոր եւրոպական Պետութիւններէն որոշ պատասխան մը ստանար իր տուած չրջաբերական հեռագրին,

Նոյն գիշերը Օսման Յէվզի փաշային Մանասթըր հասնելը ծանուցանող հեռագիրը մը կը հասնէր Երլտըզ: Շէմսի փաշային յաջորդը այնքան լաւատես էր որքան զնդակահար եղող իր նախորդը:

Րէսնէի ապստամբ փոքրիկ խումբը նոյնը կը մնար: Նորանոր դասալքութիւններ չէին եղած բանակին մէջ. թէև սպաները միշտ կը մերժէին ապստամբներուն դէմ քալել, բայց հրամատարը կը յուսար որ խոստումներով պիտի յաջողէր զանոնք ի վերջոյ համոզելու:

«Վեհափառ Սուլթանին շնորհիւ մեր պաշտօնը քիչ օրէն յաջողութեամբ աւարտելով՝ կը յուսանք արժանանալ Նորին Վեհափառութեան Բարձր գոհունակութեան», բառերով կը վերջանար հեռագիրը :

Իրականութիւնը սակայն բոլորովին տարբեր էր Մակեդոնական գաւառներուն մէջ : Շաբաթուան մը միջոցին յեղափոխական գաղափարը հսկայական յարաջլիմութիւն ըրած էր ամէն կողմ :

Սահմանադրութիւնը հեղհեռէ կը հռչակուէր քաղաքներու և գիւղերու մէջ, Սուլթանական իշխանութիւնը իր ազդեցութիւնը կորսնցուցած էր բոլորովին և իրական կառավարութիւնը անցած էր քոմիթէին ձեռքը, որ կը անօրինէր ամէն բան :

Կառավարական պաշտօնեաները, որոնք արդէն կ'զգային վաղուան իշխանութիւնը, աւելի փութկոտութեամբ կը հպատակէին քոմիթէի հրամաններուն՝ քան թէ կեդրոնի հրահանգներուն : Երլարզի պալատէն արուած բոլոր հեռագիրներու պատճէնները իսկոյն կը հազորդուէին յեղափոխականներուն, որոնք կրցած էին ձեռք անցնել նոյնիսկ ծածկագիր հեռագիրներու բանալին :

Ժողովուրդը, գրեթէ առանց բացառութեան յարած էր յեղափոխական շարժումին, որմէ կ'սպասէր իր փրկութիւնը :

Զինուորականները կամաց կամաց իրենց չէզոքութենէն դուրս կ'ելլէին և կը սպառնային, բացէ ի բաց, Կ. Պոլսոյ վրայ քաշիլ եթէ իրենց գոհացում չտրուէր ու Սահմանադրութիւնը պաշտօնապէս չհռչակուէր իսկոյն :

Օսման Ֆէյզի փաշային Մանասթըր զրկուելը ո՛չ թէ միայն երկիւղ չէր ազգած յեղափոխականներուն, այլ անոնց ետևըլը աւելի գրգռած էր իրենց գործունէութիւնը արգիլելու համար :

Օսման փաշա հասկցած էր որ Բումէլիի զօրագունդերով գործ մը չպիտի կրնար անսնել և թէ անկարելի էր անոնց վրայ յոյս դնել :

Հրմա անհամբեր կ'սպասէր հաւատարիմ զօրագունդերու գալստեան, ինչպէս խոստացուած էր իրեն:

Այս սպասումին մէջ, գիշեր մը երբ Մանասթըրի իր բնակարանին մէջ նստած՝ ելլողը ուղղուելիք հեռագիր մը խըմբէ միւսնոյն վայրկեանին սենեակին դուռը զարկին:

— Մաէ՛ք, ըսաւ լիազօր հրամատարը:

Գուռը բացուեցաւ և իր թիկնապահներէն մին երեւցաւ շփոթած դէմքով մը:

— Ի՞նչ կայ, Սիւլէյման պէյ, հարցուց փաշան այս անակնկալ երեւումէն զարմացած:

— Փաշա էֆէնաի, թոթովեց միւսը, մեր բնակարանը պաշարուած է...:

— Պաշարուած, գոչեց Օսման փաշա ոտքի ելլելով, ո՞վ կը համարձակի այդպէս բան մը ընել...:

— Կարծեմ Նիազիի խումբն է որ եկած է Բէսնէէն...:

— Ի՞նչ կ'ուզէ մենէ Նիազիի խումբը...:

Այս խօսքերը արտասանելով հանդերձ՝ Օսման փաշայի դէմքը մթազնեցաւ: Շէմսի փաշային յիշատակը տակաւին չատ թարմ էր և նախազգացում մը կ'ըսէր իրեն թէ փորձանք մը կը պատրաստուէր իր գլխուն:

Իսկոյն պատուհանը վազեց որ փողոցին վրայ կը նայէր:

Տանը ամէն կողմը ձիաւոր ու զիննալ մարդիկ պաշարած էին...:

Օսման փաշա, որ քաջասիրտ զինուորական մըն էր, անմիջապէս պատուհանը վեր առաւ և գլուխը դուրս երկարելով գոչեց.

— Ի՞նչ կ'ուզէք գլխերուան այս ժամուս:

— Կը փափաքինք փաշա էֆէնաի տեսնել, ըսաւ ձիաւոր մը գլուխը վեր առնելով:

— Ո՞վ ես դուն...:

— Քօլ Աղասի Նիազի, պատասխանեց ձայնը:

— Ի՞նչ է ձեր նպատակը, հարցուց հրամատարը, որ իր պաղարիւնութիւնը բնաւ կորսնցուցած չէր:

— Բանակցիլ Նորին Վսեմութեան հետ և եթէ կարելի է անօգուտ արիւնհեղութեան մը առաջքը առնել, պատասխանեց նոյն ձայնը:

— Բայց ատոր համար ո՛չ այս ժամը յարմար է և ոչ ալ տունը պաշարելու հարկ կայ:

— Դժբախտաբար մեզի համար յարմարագոյն ժամը այս է:

— Լաւ ուրեմն Օսման փաշան կ'ս եմ, ըսաւ հրամատարը խրոխտ կերպարանքով մը:

Ձիաւորը յարգանքով զինուորական բարեւ մը տուաւ և պատասխանեց.

— Ձեր Վսեմութիւնը եթէ կը բարեհաճի թո՛ղ հրաման ընէ որ դուռը բացուի, որպէս զի հանդարտօրէն լիարենանք մեր այցելութեան պատճառը բացատրել:

— Լա՛ւ դուռը բանալ կուտամ, բայց պայմանաւ որ դուք միայն ներս մտնէք, ըսաւ փաշան:

— Կը խոստանամ առանձին մտնել՝ վստահելով ձեր վրայ:

— Եւ ես կ'երգնում որ ձեր մազին թելին խակ դպչող չպիտի ըլլայ:

Յետոյ Օսման փաշա դարձաւ թիկնապահին որ ետեւը կեցած էր և ըսաւ.

— Դուռը բանալ տո՛ւր և հոս առաջնորդէ Նիազի պէյը: Վայրկեան մը ետքը Րէսնէի ըմբոստ զօրագունդի յիշատիսական պետը կը մտնէր համատար փաշային սենեակը:

— Փաշա էֆէնտի, ըսաւ ներս մտնելով ու ակնածանքով բարեւելով, իբրեւ բարեկէամ կուգանք ձեզի մօտ:

— Եւ ես ալ իբրեւ բարեկամ ձեզ կ'ընդունիմ:

— Կուգանք ձեզի խնդիրք մը մատուցանելու և կը յուսանք որ չպիտի մերժէք, որովհետեւ այդ մերժումը թէ՛ ձեզի և թէ՛ մեզի համար ծանր հետեւանքներ կրնան ունենալ:

— Խօսեցէ՛ք, ի՞նչ է ձեր խնդիրքը :

— Կը փափաքինք որ մեզի հետ միասին Րէանէ գայիք . . .

— Րէանէ՛, ի՞նչ գործ ունիմ հոն, իմ պաշտօնս հոս է . . .

— Ձեզ կը հաւիրենք Րէանէ, որովհետեւ ձեր կեանքը հո՛ն աւելի ապահովութեան մէջ է և չենք ուզեր որ այստեղ մնալով՝ Շէմսի փաշայի բախտին վիճակուիք, վասն զի ազատութեան գործը կ'ուզենք յաջողցնել առանց եղբայրասպան արհեստագործեան :

— Եւ ո՞վ ինձ կ'սպառնայ այստեղ . . .

— Փաշա էֆէնտի, կացութիւնը դուք ալ ինծի չափ գիտէք, հետեւաբար կրնաք հասկնալ թէ ո՞վ է սպառնացողը . . . կը խնդրենք որ մեզի անձնատուր ըլլաք Հայրենիքի փրկութեանը համար :

— Երբեք, գոչեց փաշան դայրացած :

— Մեր երկու հարիւր անձնուէրները այս նպատակով եկած են մինչև հոս . . .

— Հիմա ալ կրնան իրենց անդերը վերադառնալ :

— Փաշա էֆէնտի կը խնդրեմ որ չընդդիմանաք . . . ձեր կեանքի ապահովութիւնը կ'երաշխաւորեմ :

— Զինուորականի մը համար կեանքը կարեւորութիւն չունի, անկէ առաջ իր պարտականութիւնը կայ :

— Յանուն մեր թշուառ հայրենիքին, որ կորստեան անգուցիւր հասած է և զոր փրկել կ'ուզեն, ձեր գերագոյն պարտականութիւնը յիշեցէ՛ք . . .

Եւ Նիազի պէյ օգուտ քաղելով փաշային պահած լուծեանէն՝ սկսաւ իր յեղափոխական փրօփականաբ ընել և միևնոյն ատեն ցոյց տալ թէ փաշան Մանասթըր մնալով ո և է օգտակարութիւն մը չէր կրնար ունենալ նոյն իսկ բռնակալութեան համար, քանի որ ո՛չ մէկ զօրագունդ պիտի ուզէր օժանդակել իրեն, իսկ եթէ յոյսը դուրսէն գալիք ղինուորներու վրայ դրած էր, այդ ևս ա՛լ ասկէ ետքը անկարելի էր, քանի որ Ռուսելի բանակները որոշած էին ղինու զօրու-

թեամբ զիմադրելու և Սահմանադրութեան գործադրութիւնը պահանջելու :

Ի վերջոյ Նիազի պէյ վճռաբար յայտնեց որ եթէ փաշան մերժէր յօժար կամքով իրենց հետեւելու, իր մարդիկը որոշած էին տանիլ զինքը :

— Եւ ես չեմ կարող իրենց որոշումէն զիրենք հրժարեցնել, յայտարարեց :

Օսման փաշա զգաց իր կացութեան գժնդակութիւնը :

Գրեթէ ժամէ մը ի վեր իր ընտկարանը զինեալ խուճուկով կողմէ պաշարուած էր և ո՛չ մէկ կողմէ օգնութիւն կը հասնէր . . . : Այս պարագան ցոյց կուտար թէ ամէն ընդդիմութիւն աւելորդ էր և ուրիշ բանի չպիտի ծառայէր այլ ըմբոսաներու կողմէ արտայայտուած քիչ շատ բարեացակամութիւնն ու ակնածանքը, հակառակութեան փոխել անօգուտ տեղը :

— Ուրեմն զիս զերի՞ պիտի տանիք, ըսաւ վհատած :

— Մէկ քանի՞ օրուան համար, պատասխանեց Նիազի թեթեւ մը խնդալով :

— Լա՛ւ, թո՛ղ այսպէս ըլլայ, քանի որ ուրիշ ճար չի կայ . . . :

Եւ զլիսիկոր հետեւեցաւ յեղափոխական պետին :

Մասնաւոր ձի մը, լաւագոյնը զոր ունէին, յատկացուցին լիազօր հրամատարին և ապստամբ խումբը ճամբայ ելաւ ու քիչ յետոյ անյայտ եղաւ մութին մէջ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

ՍՍ. Հ Մ Ս. Ն Ա. Դ Ի Ռ Ի Թ Ի Ի Ն Ը Կ Ը Հ Ռ Զ Ա Կ Ո Ւ Ի

Ռուսէլիի բանակներուն լիազօր հրամատար Օսման փաշայի առեւանգումը Նիազի պէյի ձեռքով .— որովհետեւ ճշմարիտ առեւանգում մըն էր կատարուած դործողութիւնը, — դրդեց ամբողջ Մանասթըրն ու Սելանիկը և անոնք որ տակաւին ծածկաբար յոյս ունէին Ապտիւլ Համիտի աստղին վրայ ու ապստամբական շարժումին ջախջախմանը կ'սպասէին, ա՛լ բոլորովին յուսակառուր եղան :

Իսկ Սահմանադրականները, բնականաբար, խանդավառ ուրախութեամբ ողջունեցին անձնուէր հերոսին՝ Նիազիի՝ այս նոր շահատակութիւնը :

Հիմա երկու անուն միայն կը լսուէր ամէնուն շուրթներէն, Նիազի և Էնվեր :

Էնվեր պէյ, զարգացած ու կարող բարձրաստիճան զինուորական մը, ինքն ալ վերջապէս իր կրաւորական դիրքէն ելելով, օրերէ ի վեր, զէն ի ձեռին՝ սարգած էր ապստամբական դրօշը համիտեան բռնակալութեան դէմ :

Երկու յանդուգն հայրենասէրներուն օրինակը կ'սկէր ճարակիլ բանակին մէջ ու ամէն օրդասալքութիւններ կը լսուէին սպաներ, իրենց զինուորներուն հետ, հրացան ու սաղմամթերք առած, կ'երթային միանալ ըմբոսներուն, իսկ մնացողներն ալ բացէ ի բաց չէին վարաներ իրենց համակրանքը յայտնելու մեկնողներուն :

Համիտեան ըէփմին վրայ ամէնէն աւելի պինդ հաւատք ունեցողներն անգամ ա՛լ վհատած էին : Միայն Երլազլի պալատն էր որ անդրդուելի կը մնար, մաւաւանդ Ապտիւլ Համիտ որ հակառակ ամէն երեւոյթներուն, յուսախաբութեանց,

ձախողութեանց, տակաւին իր յոյսը չէր կորսնցուցած անակնկալ յաջողութեան մը կ'սպասէր ժամէ ժամ:

Օտար Պետութեանց եզած դիմուժը բացասական արդիւնք տուած էր: Բարեկամ կարծուած Պետութիւնները բացարձակապէս իրենց չէզոքութիւնը յայտարարած էին՝ ըսելով թէ չէին ուզեր Թուրքիոյ ներքին գործերուն խառնուիլ: Իսկ մէկ քանի ազատական Պետութիւններ բարեկամարար խորհուրդ կուտային Սահմանադրութիւնը հռչակել և վերջ տալ ներքին անիշխանութեան:

Երբ Իզզէթ փաշա այս պատասխանները հաղորդեց իր վեհափառ տիրոջ՝ Սուլթան Համիտ բարկութեամբ ճամբեց զինքը առանց ո և է խօսակցութեան մանելու հետը:

— Ամենքն ալ կը կարծեն թէ զօրութիւնս արդէն ջախջախուած է և անոր համեմատ երես կը դարձնեն ինչ և կամ խրատներ տալու կ'եղեն, մտածեց ինքնիրեն, բայց ես իրենց ցոյց պիտի տամ որ տակաւին կենդանի ու կանգուն եմ...

Իր սեւեռուն գաղափարն էր այժմ Պոլսոյ հաւատարիմ զօրադունդերը զրկել Մանասթըր և անոնց ձեռքով զսպել ապստամբական շարժումը:

Իսկոյն լուր զրկեց պատերազմական նախարարին ու զայն Երլտըզ կանչել տուաւ, ուր երկու ժամի չափ միասին խորհրդակցեցան:

Որոշուեցաւ որ նախ և առաջ հինգ հազար զինուոր պիտի զրկուէին՝ որոնց պիտի հետեւէին ուրիշ հինգ հազար զինուոր ևւս. միւս կողմէ իսկոյն հեռագիր պիտի ուղղուէր Օսման փաշայի, որպէս զի Ռումէլիի զօրադունդներէն 10-15 հոգի ուրիշ տեղեր փոխադրել տայ, զանոնք հեռացնելու համար ապստամբական կեդրոններէ:

Բոլոր այս որոշումները ափ յափոյ տրուած, հաղորդուեցան պալատան Ա. քարտուղար Թահսին փաշայի, որպէս զի հեռագրէ Օսման փաշային և անմիջապէս պատասխան պահանջէ:

Տենդային յուզումի մէջ էր ծերունի բռնաւորը, գերա-
զոյն պայքարը կը մղէր և կ'ուզէր ամէն բան արագ ու
վճռական կերպով կատարել:

Իր պալատականները ամենքն ալ նոյն յուզումին մատ-
նուած էին և ամբողջ Երլազը աննկարագրելի իրարանցումի
մը մէջ էր:

Միեւնոյն ատեն Ապտիւլ Համիտ իր շուրջը հաւաքած էր
նախարարներն ու բոլոր աւագանին, որոնց ատեն ատեն խոր-
հուրդ կը հարցնէր առանց երբեք իրենց տուած խորհուրդին
հետեւելու:

Պատերազմական նախարարը անմիջապէս մեկնած էր
Երլազէն հինգ հազար հոգինոց առաջին արշաւախումբը
ճամբայ հանելու համար: Այս խումբը պիտի երթար հոն, ուր
յարմարագոյն անտէր Օսման փաշա, որուն վրայ կեղբոնա-
ցած էր այդ միջոցին Ապտիւլ Համիտի ամբողջ յոյսը: Ասոր
համար վայրկեանէ վայրկեան կը սպասէին իր հեռագրին:

Գիշերը բաւական յառաջացած էր կրբ Թահսին փաշա,
բողբոկվին այլայլած դէմքով մը, մտաւ այն սրահը ուր Ապ-
տիւլ Համիտ իր աւագանիին հետ կը խորհրդակցէր:

— Հեռագիր մը վեհափառ տէր, թոթովեց Թահսին փա-
շա յուզուած շեշտով մը:

— Ուսկի՞ց կուգայ:

— Մանասթրէն, վեհափառ տէր:

— Օսման փաշայէ՞ն, շուտ կարդա՛ ուրեմն:

— Ա՛յ, վեհափառ տէր, Օսման փաշա ա՛լ Մանասթրը
չի գտնուիր եղբր, կմկմաց պալատականը, որ չէր համարձա-
կեր ճշմարտութիւնը իսկոյն յայանել:

— Ո՛ւր գացեր է, ի՞նչ ըսել կ'ուզես, շո՛ւտ խօսէ,
գոչեց Ապտիւլ Համիտ անտարբերութեամբ:

— Օսման փաշան գերի բռնուած ու Րէսնէ տարուած է
Նիսպի պէյի ձեռքով, ըսաւ վերջապէս Թահսին փաշա:
Այս բոթը շանթի մը պէս պայթեցաւ ամէնուն գլխուն,

ո՛չ ոք կրցաւ խօսք մը արտաբերել, հարցում մը ընել, բացատրութիւն մը ուզել :

Ապաիւլ Համիտ ինքն ալ ապուշ ապուշ իր քարտուղարին երեսը նայեցաւ, կարծես չկրնալով հասկնալ անոր ըսածները :

— Գերի՛, գերի՞ բռնուած, կը մուտար ինքնիրեն, Նիազիի ձեռքով... ուրեմն ա՛լ ամէն բան լմացած է, ա՛լ ո և է յոյս չէ մնացած :

Յետոյ վհատած կերպարանքով մը իր շուրջը գտնուողներուն դարձաւ և ըսաւ .

— Ի՞նչ պիտի ընենք այժմ...

Փոխանակ ուղղակի այս հարցումին պատասխանելու, պալատական մը քարտուղարին դարձաւ և հարցուց .

— Արդեօք հեռագրին մէջ ուրիշ մանրամասնութիւն մը չկա՞յ :

— Ո՛չ, Մանասթըրի զինուորական իշխանութեան կողմէ եկած հեռագիր մըն է որ պարզապէս եղելութիւնը կը հաղորդէ մէկ քանի բառով՝ առանց մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու :

— Ի՞նչ որ կը յայտնէ թէ զինուորական իշխանութիւնն ալ իր կողմէ ո և է ձիգ մը չէ ըրած այդ գործողութիւնը արգիլելու համար, դիտել տուաւ պալատականը :

— Եւ թերևս համամիտ գտնուած է, ըսաւ ուրիշ մը :

— Ստիկա յայտնի բան է, սրովհետև առանց զինուորական իշխանութեան մեզտակցութեանը՝ անկարելի էր որ Նիազի և իր փոքրիկ խումբը այդպիսի յանդուզն գործ մը կարենային յաջողցնել :

Եւ պալատականները սկսան այսպէս խօսակցութեան մը որ բաւական երկար տևեց :

Նոյն միջոցին Ապաիւլ Համիտ խորին մտածութեան մը մէջ թաղուած, բնաւ չէր մասնակցեր խօսակցութեան ու հագիւ կը հետևէր անոր :

Հեազնեաւ սակայն նորանոր հեռագիրներ կը հասնէին Մակեդոնիոյ ամէն կողմերէն, որոնց ամենքն ալ, գրեթէ սպառնական ոճով մը, Սահմանադրութեան հռչակումը կը պահանջէին անմիջապէս: Այս հեռագիրներուն շատերը ստորագրուած էին բարձրաստիճան սպաներու կողմէ, որոնք կը խօսէին յանուն իրենց հրամանին տակ գանուող զինուորներուն:

Ամէն մէկ նոր հեռագիր նոր վհատութիւն մը կը բերէր Ապտիւլ Համիտի վրայ որ օրերէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով՝ կ'զգար իր ամբողջ կորովին սպառումը:

Ահաւաստիկ մէկ քանի նմոյշներ այն տազնապալից հեռագիրներուն որոնք Յուլիս 10ի պատմական գիշերը տեղացին պալատ:

Մանասթըրի կուսակալ Հըֆլի փաշա կը հեռագրէր.

«Այս գիշեր դեր-հազարապետ էյուպ և Նիպլի պէյերը իրենց հրամանին ներքե գտնուող ժողովուրդէն ու զինուորներէն բազկացած երկու հազարի չափ զինեալ ուժով մը Մանասթըր հասան և թէ՛ նուաստիս և թէ՛ կարգ մը երեւելիներու բնակարանները չլթայի տակ առին»:

«Ժամը վեցուկէսին ութ հարիւր հոգի պաշարեցին Միւշի Օսման փաշայի բնակարանը, զինաթափ ըրին անոր պաշտպան գունդը և զինքը առին ու տարին: Մանասթըրի համակ զինուորական ուժը և ժողովուրդը, երեք հազար հինգհարիւր հոգի անոնց միացան:»

Ուրիշ հեռագիր մը կ'ըսէր.

«Կը խնդրենք որ Նորին կայսերական Վեհափառութեան հպատակներուն պարգեւած սահմանադրական օրէնքը գործադրութեան դրուի և մեր հաւատարմական զգացումները գործանան: Եթէ մինչև կիրակի օր չհրամայէք երեափոխանական ժողովին բացումը՝ Ձեր կայսերական կամքին հակառակ բաներ տեղի պիտի ունենան»:

«Այս մատին Մանասթըր գտնուող քաղաքային պաշտօն-

եաները, զինուորական իշխանութիւնը, իւլէմաները և շէյ-խերը, վերջապէս մեծ ու պզտիկ, առանց կրօնի ու ցեղի խտրութեան, երգում ըրած են յանուն Ամենակալին» :

«ԻԹԹԻՀԱՏ ՈՒ ԹԷՐԱԳԳԸՅԻ ՄԱՆԱՍԹԸՐԻ ԿԵԴՐՈՆ»

Այդ հեռագիրներուն մէջ մանաւանդ հաս մը բոլորովին ընկճեց Ապաիւ Համիան ու իր բոլոր պալատականները : Ասիկա Հիւսէյին Հիւմի փաշայի հեռագիրն էր :

«Սահմանադրութեան անմիջապէս հռչակումը միայն կըրնայ փրկել պետութիւնը, կը գրէր, հակառակ պարագային Ռումէլիի բոլոր զօրաբանակները, միահամուռ և զինու զօրութեամբ պիտի պահանջեն ո՛չ թէ միայն Սահմանադրութիւնը, այլ և արդի Վեհապետին գահընկեցութիւնը :»

Մինչև հիմա Ռումէլիի նահանգներուն ընդհանուր քննիչը երբեք այս ոճով բան մը հեռագրած չէր : Երբեք կացութիւնը այս աստիճան յուսահատական ցոյց չէր տուած :

Երբ Թահսին փաշա այս բոթաբեր հեռագիրը հաղորդեց, ամէնուն դէմքը մաշկեցաւ ու Սահմանադրութեան վերահաստատման ամենէն սուկի հակառակ եղող պալատականները յանկարծ տեղի տուին և յայտարարեցին թէ ա՛յլ գիմադրել կարելի չէր :

— Վաղն առտու իսկ Սահմանադրութեան վերահաստատութիւնը պէտք է ծանուցուի, պաշտօնապէս, թերթերուն մէջ, վճուեց առաջին քարտուղարը :

— Գուք ալ նոյն կարծիքը ունիք, հարցուց Ապաիւ Համիա շուրջիներուն դառնալով :

— Այո՛, Վեհափառ Տէր, կմկմացին ամենքն ալ :

— Լաւ ուրեմն Սահմանադրութիւնը որ արդէն ջնջուած չէ՝ ու միայն դադրած է, կրկին զօրծաղրելու հրաման կուտամ, ըսաւ բռնաւորը ծանր ու հանդարտ ձայնով մը :

Յետոյ, հրամայեց որ իսկոյն առտուան թերթերուն մէջ ծանուցուի լուրը և միանգամայն անմիջապէս հեռագրուի Սե-

լանիկ, Մանասթըր, Իւսկիւպ, թէ՛ քաղաքային և թէ՛ զինուորական իշխանութիւններուն :

Հետեւեալ առաւ, Յուլիս 10, ուրբաթ, Կ, Պոլսոյ ժողովուրդը, որ ընա՛ւ անցած դարձածներէն, սպշութեամբ կարդաց փոքրիկ պաշտօնական զեկուցում մը որով կը ծանուցուէր Սահմանադրութեան վերահաստատումը և երեսփոխանական Ժողովի ընտրութեան հրահանգ տրուելը :

Այս տարօրինակ լուրը ամէն կողմ թերահաւատութեամբ ընդունուեցաւ և շատեր նոյն իսկ վախցան անոր մասին կարծիք փոխանակել իրարու հետ :

— Համբոտի մէկ նոր խաղը ըլլալու է այս, կ'ըսէին մտովի և սարսափեով կը սպասէին այդ խաղին հետեւանքներուն :

Ինքզինքնին խորամանկ կարծողները նոյն իսկ այդ խաղին մեկնութիւնն ալ կուտային .

— Համխո գիտամամբ այս լուրը մէջտեղ հանեց, կը բացատրէին, որպէս զի տեսնէ թէ որո՞նք ուրախութեամբ պիտի ողջունեն Սահմանադրութիւնը ու այսպէս ինքզինքնին իբրև ազատական պիտի մատնեն :

Ու կը ջանային՝ փոխանակ ուրախանալու՝ տխուր դէմքեր առնել, որպէսզի խաղի չզային :

Մինչ Պոլսեցիները, այդպէս շուարած, ինչ ընթացք բռնեցին չէին գիտեր, Սելանիկի մէջ Սահմանադրութեան հռչակումը անօրինակ խանդավառութեամբ կը սօնուէր :

Ուրբաթ առտու արդէն լուրը տարածուած էր ամէն կողմ և բոլոր տուները յանկարծ դրօշազարդուած էին : Քաղաքը ամբողջ ոգեւորութեան մէջ էր ու յաղթական ցնծութիւն մը կը ափրէր ամէն կողմ :

Սաաք պէյ, Սահմանադրութեան պաշտօնական հուշակումին լուրը առածին պէս իսկոյն վազեց Սալիհա հանըմի քով որ քաղքին ծայրը առանձնացած փոքրիկ տան մը մէջ կը բնակէր Սելանիկ հասնելէն ի վեր :

— Յաղթութիւն , գոչեց , ներս մանկով ու խանդավառութեամբ Սալիհայի ձեռքը համբուրելով :

— Ի՞նչ կայ , հարցուց յեղափոխականուհին իր սովորական հանդարտութեամբ՝ թեթեւ մը ժպտելով :

— Սուլթանը պաշտօնասպէս Սահմանադրութիւնը հռչակած է . . .

— Մյգ է ամբողջ եղածը , պատասխանեց միւսը , ի՞նչ կարեւորութիւն ունի ասիկա , քանի որ մենք արդէն շարաթէ մը ի վեր այստեղ հռչակած ենք Սահմանադրութիւնը՝ առանց Սուլթանական հաճութեան սպասելու . . .

— Բայց , կմկմաց երիտասարդը , միթէ տարիներէ ի վեր մեր մղած պայքարը ասոր համար չէ՞ր :

— Ո՛չ , պատասխանեց Սալիհա վճռարար , մեր մղած պայքարը , մեր զոհողութիւնները Սուլթանական Իրատէ մը ձեռք բերելու համար չէր , այլ ազատութիւնը ունենալու և զայն վայելելու համար . . .

— Բայց Սահմանադրութիւնը իր հետ պիտի բերէ այդ ազատութիւնը :

— Միթէ Ապտիւլ Համիտ պիտի գործադրէ Սահմանադրութիւնը :

— Բնականաբար , պատասխանեց Սատրք պէյ , որ նեղացած երեւոյթ մը ունէր տեսնելով Սալիհա հանրմի անտարբեր կերպարանքը . իբրեւ Վեհապետ Սահմանադրական Պետութեան մը իր պարտականութիւնն ու իրաւունքն է Սահմանադրութիւնը գործադրել . . . :

— Այդ պարագային՝ տակաւին շատ կանուխ է ուրախանալու և յաղթութիւն գոչելու համար . . .

— Ինչպէս տակաւին կը կասկածիս՞ Ապտիւլ Համիտի անկեղծութեան վրայ . . . :

— Իսկ դուն արդէն կը հաւատաս՞ ասոր , ըսաւ Սալիհա ժպտելով :

Երիտասարդը, որուն խանդավառութիւնը արդէն անցած էր, պահ մը լռեց, յետոյ ըսաւ.

— Ուրեմն կ'ենթադրես որ այս եղածը ընաւ կարեւորութիւն չունի և թէ հարկ է պայքարը շարունակել...:

— Սահմանադրութիւնը այն ատեն իրական կ'ըլլայ երբ որ բռնաւորին ձեռքէն առնուի և ո՛չ թէ անոր կողմէ շնորհուի:

— Սակայն կարծեմ այս պարագային՝ ո՛չ թէ Ապտիւլ Համիտ Սահմանադրութիւնը շնորհեց՝ այլ բռնի ստիպուեցաւ տալ...:

— Կը կարծես, հարցուց Սալիհա, երիտասարդին աչքերուն մէջ նայելով:

— Անշո՛ւշտ, գոչեց միւսը անհամբերութենէն սրտմտած, միթէ ասոր տարակո՞յս կայ. ե՞տէ չստիպուէր. եթէ չվախար, միթէ տեղի պիտի տա՞ր Ապտիւլ Համիտ...:

— Եւ ուրկէ՞ վախցաւ. հարցուց Սալիհա միշտ իր հանգարտ շեշտովը:

— Բանակին ըմբոստութենէն.

— Բայց բանակը երբեք չըմբոստացաւ, միայն մէկ քահնի հարիւր հոգի ըմբոստացան:

— Ճիշդ է, բայց Ապտիւլ Համիտ կարծեց որ եթէ դիմադրէր, ամբողջ զօրաբանակները ոտքի պիտի ելլէին:

— Այսինքն մենք իրեն այդպէս հաւասարուցինք մեր հեռագիրներովը:

— Ինչ որ ճշմարտութիւն էր կարծեմ...:

— Ինչ որ սակայն փորձով չենք գիտեր... վստահ ես որ եթէ Սահմանադրութիւնը չհռչակուէր, ամբողջ զօրաբանակները Նիազի և Էնվէր պէյերու և իրենց ընկերներուն օրինակին պիտի հետեւէին:

— Բացարձակապէս վստահ չեմ, բայց այդպէս կ'ենթադրեմ, պատասխանեց երիտասարդը զարմացած Սալիհայի այս խօսքերէն զորս շատ անհարկի կը գտնէր այդ միջոցին: Խըն-

գիրը այն է որ կրցանք այդ վախը ներշնչել Ապտիւլ Համիտի և մեր նպատակին հասնիլ անոր ձեռքէն Սահմանադրութիւնը կորզելով, ա՛լ ի՛նչ փոյթ թէ այդ վախը հիմնաւո՞ր էր թէ անհիմն. եթէ անհիմն էր, ա՛լ աւելի պէտք է ուրախ ըլլանք մեր յաղթանակին վրայ...

— Ճիշտ այդ մասին համաձայն չեմ քեզի հետ, պատասխանեց Սալիհա հանըմ. մեր յաջողութիւնը կասկածելի է՝ որովհետեւ անոր հիմը խախտու է: Ապտիւլ Համիտը խաղի բերինք՝ ու Սահմանադրութիւնը կորզեցինք, արդ, խաղով աւնուած Սահմանադրութիւն մը որ և է արժէք չունի...:

— Բայց, գոչեց Սատրք, մեր յաղթանակը այդ խախտու հիմը պիտի կրնայ չուտով ամրապնդել, միայն թէ հաւատք ունենանք մեր կարողութեան վրայ:

— Իցի՛ւ թէ քու ըսածիդ պէս ըլլայ:

— Ամէն պարագային մէջ պատրաստուէ Պոլիս դառնալու:

— Երբե՛ք, գոչեց Սալիհա վճռաբար:

— Ինչպէ՛ս, երբ ձեր բոլոր ընկերները կը պատրաստուին վերադառնալու և իրենց յաղթանակին պտուղը վայելելու, միթէ կարելի՞ բան է որ դուն հեռուն մնաս:

— Եւ պիտի վերադառնամ Պոլիս երբ ճշմարտապէս ազատութիւնը ունենանք...:

Սատրք շատ լաւ կը ճանչնար իր յեղափոխական ընկերունհին. գիտէր թէ Սալիհա երբ միտքը բան մը դնէր ա՛լ կարելի չէր դայն փոխել տալ, ուստի տխրութեամբ գլուխը օրորեց ու մեկնեցաւ:

Այս տեսակցութիւնը խանդավառ երիտասարդին եռանդը մարեր էր, բայց երբ ինքզինք փողոցը գտաւ, երբ հոն սիրող անսովոր ոգևորութեան խառնուեցաւ կրկին սիրտ առաւ:

— Հիմա երթանք մեր ընկերները գտնենք, վճռեց ինքնին ու իջաւ քարտին ուր վստահ էր բարեկամներու հանդէպելու:

Առաջին ծանօթն որ տեսաւ Պառօնուհին էր :

Երիտասարդն երեք չէր սպասեր այս հանդիպումին, որովհետեւ կը կարծէր թէ Պառօնուհին Ազիզ պէյի հետ Սկիւպի կողմերը կը գտնուէր :

Մանկամարդ գեղուհին ընկճուած երեւոյթ մ'ունէր : Սատրք փութաց զինքը դիմաւորելու :

— Դո՛ւք հո՞ս, գոչեց, ե՞րբ եկաք...

— Ժամ մը առաջ...

— Իսկ Ազիզ պէյ... միասին է արդեօք.

— Չէ՛, պատասխանեց չոր կերպով :

— Ուրեմն առանձին եկաք...

— Այո՛ և այսօր իսկ կ'ուզեմ մեկնիլ...

— Անշուշտ Պոլիս երթալու համար :

— Ո՛չ, Եւրոպա պիտի վեռադառնամ :

— Բայց շոգենաւ չկայ, պէտք է երկու երեք օր սպասէք :

— Երկու երեք օր, գոչեց գեղանի բախտախնդիրը յուզուած, անկարելի բան է...

Սատրք տեսաւ որ մանկամարդ կինը խօսած միջոցին կը դողդղար յուզումէն :

Չգաց որ խորհրդաւոր բան մը տեղի ունեցած է :

— Տիկին ըսաւ, տարօրինակ վիճակի մը մէջ կը տեսնեմ ձեզ, ի՞նչ ունիք :

— Վստահ էք որ երկու երեք օրէն առաջ շոգենաւ չի կայ, հարցուց Պառօնուհին առանց երիտասարդին խօսքերուն պատասխանելու :

— Այո՛, ըսաւ Սատրք, այս առտու շոգենաւային գործակալութիւններուն հանդիպեցայ Պոլսոյ համար շոգենաւ հարցնելու և միևնոյն ատեն տեղեկացայ որ Եւրոպայի համար այս օրերս շոգենաւ չկայ... Բայց տիկին ինչո՞ւ չէք ուզեր քանի մը օր սպասել :

— Անկարելի է մրմնջեց Պառօնուհին :

— Յայտնեցէ՛ք ինձ ճշմարտութիւնը , ձեր այս դողուած վիճակը զիս չափազանց կը տագնապեցնէ , պնդեց Սատրք :

— Լա՛ւ , պատասխանեց Պառոնուհին , առանձին տեղ մը երթանք ու ամէն բան պիտի պատմեմ :

Երկուքը միասին ուղղուեցան ճաշարան մը որ առտուան այդ ժամուն բոլորովին դատարկ էր :

Հոն երբ սեղանի մը քով տեղաւորուեցան , Պառոնուհին ըսաւ յանկարծ երիտասարդին :

— Կ'ընդունի՞ք որ ձեր ազատարարը եղած եմ ու ձեզ փրկած Երլտըզի գնտանէն :

— Միթէ կարելի՞ է ուրանալ այդ բանը տիկին , ըսաւ երիտասարդը զարմացած նայելով գեղանի տիկնոջ :

— Եւ ասոր համար երախտագէտ եք ինձի :

— Յաւիտեան երախտագէտ պիտի մնամ :

— Կ'ուզէ՞ք իմ այս ծառայութիւնս փոխարինել :

— Ձեր ըրածը այնքա՛ն մեծ բան մ'էր որ կեանքիս մէջ երբեք չպիտի կրնամ փոխարինել , թէեւ միակ բաղձանքս ըլլայ ատիկա :

— Լաւ ուրեմն , կը սխալիք և ո՛չ թէ միայն կրնաք լի-ուրի փոխարինել , այլ նոյն իսկ զիս երախտապարտ թողուլ :

— Եւ ի՞նչ պէտք է ընել ասոր համար , գոչեց երիտասարդը որ տակաւին բան մը չէր հասկցած գեղանի Պառոնուհին խորհրդաւոր ձեւերէն :

— Զիս այս տեղէն փախցնել անմիջապէս , պատասխանեց միւսը , ձայնը ցածցնելով :

— Փախցնե՛լ , ինչո՞ւ համար . . .

— Որովհետեւ կեանքս վտանքի մէջ է :

— Եւ ո՞վ կը համարձակի սպառնալ ձեր կեանքին , գոչեց երիտասարդը , ո՞ր թշուառականն է այդ . . .

— Թշուառական մը չէ՛ այլ ձեր մէկ սիրելի ընկերն ու բարեկամը , պատասխանեց Պառոնուհին տխրութեամբ ժպտելով :

— Անկարելի՛ բան, ըսէք իր անունը...

— Ազիզ պէյը...

— Սատրք զարժանքի ազազակ մը արձակեց և դեղանի մանկամարդ կնոջ նայեցաւ:

— Ազիզ պէյ ձեր կեանքին կ'սպառնա՞յ... և ինչո՞ւ համար:

— Որովհետև զինքն ու իր ընկերները մասնեցի, պատասխանեց կինը խուլ ձայնով մը:

Այս յայտարարութիւնը շանթի մը ազդեցութիւնը գործեց Սատրք պէյի վրայ: Մէկէն ի մէկ չկրցաւ բան մը ըսել և պիչ պիչ կնոջ երեսը նայեցաւ:

Յետոյ գոչեց.

— Հաւատացէ՛ք, տիկին, ձեր խօսքերէն բան մը կարող չեմ հասկնալ...

— Ամէն բան պիտի բացատրեմ՝ եթէ նախ և առաջ երգում ընէք զիս փրկելու...

— Բայց ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ փրկեմ... նախ որոշապէս ըսէք թէ ի՞նչ վտանգ կը սպառնայ ձեզի:

— Այս վայրկեանիս Ազիզ պէյ զիս կը հալածէ և առաջին անգամ հանդիպելուն պիտի մեռցնէ...

— Ուրեմն Ազիզ պէյ հոս, Սելանի՞կ կը գտնուի:

— Ո՛չ տակաւին, բայց թերևս քանի մը ժամէն հոս ըլլայ. ես յաջողեցայ իրմէ առաջ կառախումը մանկ ու մեկնիլ...

Բոլոր այս պատմութիւնները հետզհետէ աւելի կը շփոթեցնէին երիտասարդ յեղափոխականը, որ չէր գիտեր թէ ի՞նչ դիրք բռնելու էր այդ կնոջ հանդէպ որ կը հալածուէր իր ընկերներուն կողմէ:

— Թերևս կարենամ համոզել մեր բարեկամը երբոր հոս հասնի, թոթովեց, ու թերևս հրաժարի ձեզ հալածելէ...

— Չէ՛, այդ բանը կարելի չէ... հանդիսաւորապէս երգում ըրած է զիս սպաննելու:

— Բայց, Աստուած եմ, ինչպէս կարելի է ասանկ բան մը ճիշտ այն միջոցին ուր ցնծութեան և ուրախութեան մէջ ենք . . . :

— Սատրք պէյ, փրկեցէ՛ք զիս չեմ ուզեր մեռնել, աղաչեց կինը հեկեկալով :

Երիտասարդը չպատասխանեց, խորին մտածումի մը մէջ թաղուած կը թուէր :

— Բայց, ըսաւ ի վերջոյ, տակաւին չբացատրեցիք թէ ի՞նչ տեսակ մտանութիւն էր ձեր ըրածը :

— Ապօրէլ Համիտի կողմէ ձեր քով զրկուած էի, խոստովանեցաւ Պառնոտէին :

Ու հեծկտալով պատմեց ինչ որ մենք արդէն գիտենք մանրամասնաբար :

Երիտասարդ յեղափոխականը ապշութեամբ լսեց այս յայտնութիւնը :

— Հիմա որ ամէն բան գիտէք, ի՞նչ պիտի ընէք, պիտի ուզէ՞ք զիս ազատել, հարցուց բախտախնդիր կինը աղաչաւոր ձայնով մը :

— Շիտակը, տիկին, չեմ գիտեր ընելիքս, պատասխանեց Սատրք պէյ, ձեր խոստովանութենէն երեւան կ'ելլէ թէ նոյն իսկ երախտագիտութիւն պարտական չեմ ձեզի հանդէպ՝ քանի որ զիս ազատած չէք ու այդ ամէնը խաղ մը եղած է մեր վտանգութիւնը գրաւելու համար :

Երիտասարդին այս խօսքերը այնքա՞ն ճշմարիտ էին որ Պառնոտէին չկրցաւ պատասխան մը տալ :

Եւ սակայն խնդճ կնոջ վիճակը այնքա՞ն ողորմելի էր որ երիտասարդին գութը շարժեցաւ :

— Կ'ուզեմ փորձ մը ընել ձեզ փրկելու համար, ըսաւ :

— Ի՞նչ փորձ, հարցուց Պառնոտէին յոյս առնելով :

— Դիմել Սպիհա հանրմի դատաստանին՝ և եթէ անիկա որօշէ ձեզ ազատել, այն ատեն ամէն բան կը կարգաւորուի :

— Բայց Սալիհա շատ անողոք է մասնիչներու հանդէպ . . .

— Միանգամայն շատ ալ բարեօրրա է . . .

Գեղանի Պառոնուհին անսնելով որ ուրիշ ճար չկար՝ հաւանեցաւ ինքզինք կենթարկելու Սալիհա հանրմի վճռին :

Մեծ յեղափոխականուհին առաջին օրէն կասկածոտ աչքով մը դիտած էր այդ օտարական կինը և երբեք չէր հաւատացած անոր անկեղծ զգացումներուն՝ ուստի շատ չզարմացաւ լսելով եղած յայտնութիւնը :

— Ի՞նչ էր վերջին անգամ ձեր Երլարդ դրկած գաղանի տեղեկագիրը , հարցուց :

— Վերջին դէպքերուն վրայ տեղեկութիւններ կուտայի , կմկմաց Պառոնուհին . . . Եթէ կ'ուզէք օրինակը քովս ունիմ , իսկ բ՛ուն բնագիրը Ազիզ պէյ ձեռք անցուց , ինչ որ պատճառ եղաւ ամէն բան երեւան ելլելուն :

— Ուրեմն Երլարդ չզրկուեցաւ . . . :

— Ո՛չ , տիկին :

— Այն ատեն չարիքը այնքան մեծ չէ . . . բայց տեսնե՞ք անգամ մը այդ ժուռնալը . . .

Պառոնուհին իր կուրծքի կոճակներ քակելով՝ թուղթ մը հանեց և Սալիհա հանրմի ներկայացուց :

— Սալիհա զայն երիտասարդին երկարելով ըսաւ .

— Կարդա՛ տեսնենք :

Սառըք պէյ կարդաց հետեւեալը :

«Իմ բոլոր տեսածներէն ու լսածներէս կը հետեւի որ յեղափոխական շարժումը հիմ չունի և ամբողջ յարուցումած ազմուկը քանի մը սպաններու և քօմիթէի անդամներու արդիւնքն է : Մասնաւորաբար Սալիհա հանրմ առաւելակշիռ դեր մը կը խաղայ այս ամէնուն մէջ : Ինքն է որ վերջերս Սառըք պէյի հետ Սիլանիկ գնաց ու էտիրնէէն եկող զօրագունդերը իրենց պարտականութենէն դարձուց :

«Միւշիք Օսման փաշայի դէմ եղած դաւադրութիւնը

շատ դիւրաւ կարելի էր երեւան հանել, քանի որ ըլլալիքը ամէնուն ծանօթ էր, սակայն դժբախտաբար նոյն իսկ կառու-վարական մէկ քանի բարձրաստիճան անձեր միացած են քո-միթէին և իրաց ճիշդ կացութիւնը չեն ներկայացներ Վեհա-փառ Սուլթանին ու յեղափոխական շարժումը շատ մեծ ցոյց տալու կը ձգտին: Ստոնցմէ մին է Մանասթըրի կուսակալ Հրֆղի փաշա որ բոլորովին քօմիթէին յարած է:

«Շիւքրի փաշային նախագահութեամբ կազմուած քննիչ յանձնատուներն անդամները գաղտնի կերպով ի գործ դրուած սին սպառնալիքներուն չկրնալով դիմադրել գործէ քաշուե-ցան:

«Օխրիէն գիւղացի ժողովուրդին յորդորներ կարգալու պաշտօնով ճամբայ ելլող մասնաւոր սպատուիրակութեան ան-դամներն ալ քօմիթէին կողմէ մահուան սպառնալիքներ ստա-ցած են և վախնալով իրենց տեղերը վերադարձած են, առանց պաշտօննին կատարելու:

«Բոլոր կառավարութեան հաւատարիմ պաշտօնեաններուն սպառնադրերը ղրկուած են քօմիթէին կողմէ և ըմբոստներու դէմ քննութիւն կատարողներուն մահուան վճիռ հաղոր-դուած է:

«Օսման փաշան վիրաւորող սպան կայսերական Իրատէն լսելու համար հաւաքած ղինուորական յանձնախումբին մէջէն դուրս գալով ամէնուն աչքին առջեւ երեք անգամ ղէնք պարպած է ու ո՛չ միայն չէ ձերբակալուած՝ այլ անունն ու ինքնութիւնն ալ անձանաչ մնացած է:

«Ոճրագործը երեւան հանելու պաշտօնով կազմուած յանձնաժողովը, ինչպէս ըսի, սպառնալիքի տակ, ետ կեցած է և գործը յանձնուած է դատական պաշտօնէութեան որ ան-չուշտ քօմիթէէն սպառնադիր պիտի ընդունի և ինքն ալ ձեռնթափ պիտի ըլլայ:

«Ըմբոստական գափափարները տարածուած չեն պարզ

զինուորներու մէջ, ինչպէս քօմիթէն կ'ուզէ հաւասոյնել ձեզ իր պալատ ուղղուած հեռագիրներով :

«Չմոռնամ յիշելու նաև որ գաղանի տեղեկութիւններ հասած են հոս քօմիթէին, որոնք կը յայտնեն թէ Ասատուլուէն գալիք նոր զօրագունդներն ալ տրամադիր են միանալու ապստամբներուն կամ գոնէ անոնց դէմ դէն չգործածելու : Չեմ գիտեր թէ ո՛րքան ստոյգ է այս տեղեկութիւնը, ամեն պարագայի մէջ ընդհանուր համաձայնութիւն մը կը տիրէ, իսկ զինուորն անգիտակցաբար գործիք կ'ըլլայ անոնց ձեռքը :

«Հոս կառավարութեան հաւատարիմ անձերը, և անոնց թիւը շատ աւելի է քան Սահմանադրութիւն պահանջողներուն թիւը. վստահ են որ եթէ մէկ քանի հաւատարիմ զօրագունդ զրկուի Պոլսէն, ամէն ինչ կը վերջանայ շատ շուտով և ապստամբութեան հետքն անգամ չի մնար :

«Եթէ այդպիսի զօրութիւն մը զրկուի՝ անոր առաջին գործը պէտք է ըլլայ քօմիթէի ազդեցիկ անդամները իսկոյն ձերբակալել ու հակիրճ դատաստանէ մը ետքը հրացանի բռնել : Այսպիսի կորովի ընթացք մը փրկարար ազդեցութիւն յառաջ պիտի բերէ ու վայրկենապէս պիտի հանդարտեցնել կրկրը» :

Երբ Սատրք ընթերցումը աւարտեց՝ Սալիհա հանրմ Պառոնուհիին դարձաւ ու հեզնական շեշտով մը ըսաւ .

Կը շնորհաւորեմ, տիկին, ձեր պաշտօնը շատ հիանալի կերպով կատարած էք... կարծեմ Ապտիւլ Համիտ ձեզի պէս հինգ լրտես չէ կրցած գաննել ամբողջ երեսուն տարուան մէջ :

Գեղանի բախտախնդրուհին զլուխը ծուեց առանց պատասխանելու :

— Ու այս գեղեցիկ գործը կատարելու համար ի՞նչ վարձք ստացաք, հարցուց Սալիհա :

— Մինչև հիմա հազար հինգ հարիւր ոսկի, պատասխանեց Պառոնուհին ցած ձայնով մը :

— Ահա՛ գեղեցիկ գումարմը, դիտել տուաւ յեղափոխա-

կանուհին, և ինչ բանի մտադիր էք գործածելու այդ դրամը:
Պառոնուհին կրկին չպատասխանեց:

— Պատասխանեցէ՛ք, քանի որ իբրև դատաւոր ընդու-
նած էք զիս, պնդեց Սալիս:

— Ձեռ գիտեր, կամաց Պառոնուհին, բայց այժմ այդ
դրամը զիս կ'այրէ և անկեղծօրէն կը զզջամ այս անարդ
գործը կատարած ըլլալուս համար...

Ապտիւլ Համիտի լրտեսուհին սկսաւ հեծկտալ:

— Ձեր կեանքը կրնանք ձեզ շնորհել պայմանաւ մը, ը-
սաւ Սալիհս:

— Ինչ պայման, գոչեց Պառոնուհին սրտապնդուած, ը-
սէ՛ք ու ես առաջուց պատրաստ եմ ընդունելու:

— Այդ հազար հինգ հարիւր ոսկին կը յանձնէք քօմի-
թէին իբրև ձեր քաւութեան գինը:

— Յօժարակամ կ'ընդունիմ, գոչեց միւսը աչքերը սր-
բելով, միայն թէ Ազիզ պէյ ու իր ընկերները պիտի ընդու-
նին իրենք ալ, այս պայմանը:

— Ես՝ յանձն կ'առնեմ զանոնք համոզել, ըսաւ Սալիհս.
ձեր գործած լրտեսութիւնը արդիւնք մը չէ ունեցած, քանի
որ յաղթանակը տարինք առ այժմ, հետեաբար պատճառ մը
չունինք չափազանց խիստ ըլլալու ձեր մասին...

— Ուրեմն զիս անպա՛րտ կ'արձակէք...

— Այսինքն կը ներենք ձեր յանցանքը:

Պառոնուհին այնքա՛ն գոհ էր խնդրին այս կերպ կար-
գադրութենէն որ յանկարծ իր տեղէն ելաւ, Սալիհս հանրմի
մօտեցաւ ու անոր ձեռքերը բռնելով երախտագիտութեամբ
համբուրեց:

— Հիմա մինչև որ Եւրոպայի համար չողենաւ մը ըլլայ
այստեղ, իմ բնակարանս մնացէ՛ք ու ապահով եղէ՛ք թէ ո՛չ
ոք պիտի դպչի ձեզի, ըսաւ Սալիհս:

— Ծնորհակալ եմ:

Հեռեկալ օրը Ազիզ պէյ հասաւ Սեղանիկ և իր առաջին

գործը եղաւ, կառախուժեցն իջնելուն պէս, Պառոնուհին փընտուել :

Այս փնտուտուքին միջոցին հանդիպեցաւ Սատրք պէյի որ նախորդ օրուան եղելութիւնները պատմեց իրեն մանրամասնաբար :

Աղիզ պէյ, որ Սատրքի չափ խանդավառուած էր Սահմանադրութեան վերահաստատումէն և իրենց տարած յաղթանակէն, ներողամիտ գտնուեցաւ այս պարագային և ըսաւ :

— Լա՛ւ իր կեանքը կը չնորհեմ Սալիհա հանըմին, թո՛ղ չուտով մեկնի ու ա՛լ իր անունը չիմանանք :

— Կեցցե՛ս Աղիզ պէյ, գոչեց երիտասարդը ուրախութեամբ, զիտէի որ աղնիւ սիրտ մը կը կրես ու չպիտի կրնաս կին մը մեռցնել որքան ալ այդ կինը արժանի ըլլայ մահուան :

— Պառոնուհին տուած փնտր այնքան մեծ չէ՛ քանի որ հակառակ իր մատնութիւններուն՝ մենք կրցանք մեր նըպատակին հասնիլ . . . բայց ինչ որ ամէնէն աւելի կատրեցուց զիս և իմ ընկերներս՝ սա պարագան էր որ կլին մը—և օտարուհի մը, կրցած էր մեզ ամենքս խարել և մեր վստահութիւնը գրաւելով՝ գաղտնաբար մեզ մատնել :

— Հիմա որ յաղթանակը տարինք ջանանք կարելի եղածին չափ ներող ըլլալ մեր թշնամիներուն հանդէպ :

Երկու յեղափոխականները գացին Սալիհա հանըմի բնակարանը և երկարօրէն տեսակցեցան իրեն հետ : Սատրք ճամբան յայտնած էր իր բարեկամին՝ Սալիհայի թերահաւատութիւնը Սահմանադրութեան հռչակման մասին և անոր Պոլիս չերթալու որոշումը :

Աղիզ պէյ ի զո՛ւր ջանաց իրենց ընկերուհին համոզելու որ միտաին մայրաքաղաք վերադառնայ, ուր այնքա՞ն պէտք պիտի ունենային իր գործակցութեանը :

Սալիհա անդրդուելի մնաց .

— Այնքան ատեն որ Համիտ գահին վրայ է՛ ես ոտքս

Պոլիս չեմ դներ, ըսաւ. ես տակաւին ինքզինքս յաղթական չեմ նկատեր, քանի որ իմ ամբողջ գործունէութեանս նպատակը եղած է բռնաւորին տապալումը և պատժումը:

— Բայց միթէ մեր յաղթանակը ըստ բաւականի պատիժ մը չէ՞ իրեն համար...

— Բնա՛ւ երբեք:

Երկու բարեկամները հրաժեշտ առնելով մեկնեցան իրենց յամառ ընկերուհիին քովէն ու իրենց պանդոկը վերադառնալով պատրաստութիւննին տեսան նոյն օրը Պոլիս երթալու համար ճամբայ ելլելու:

Իրիկունը երբ շոգենաւ մտան՝ արդէն ամբողջ շողենաւը լեցուած էր խանդավառ ճամբորդներով, ամենքն ալ սահմանադրականներ, յեղափոխականներ, աքսորեալներ. որոնք վերջապէս իրենց տեղը կը վերադառնային ցնծութեան և աւսորինակ խանդավառութեան մը մէջ:

Մինչև Պոլիս այս ուղեւորութիւնը փառապանծ անցք մը եղաւ:

Երբ շոգենաւը Չանաք Գալէ հասաւ, հարիւրաւոր նաւակներ շրջապատեցին զայն ու «Կեցցէ՛»ներով ընդունեցին եկողները:

Իսկ երբ իմացուեցաւ որ քօմիթէին երկու կարեւոր անդամները շոգենաւին մէջ կը գտնուէին, ոգեւորութիւնը իր ծայրագոյն աստիճանին հասաւ:

Ամէն կողմէ կը պահանջէին որ այդ հայրէնասէրները երեւան գան ու քանի մը խօսք ուղղեն հոն գտնուողներուն: Կարելի չէր այլեւս մերժել այս խնդիրքը և Աղիզ պէյ ու Սատրք պէյ ստիպուեցան երեւնալ կամրջակին վրայ ու մէյմէկ հայրենասիրական ճառեր արտասանել, որոնք որոտընդոստ ծափահարութիւններով ողջունուեցան:

Շաֆազի նախկին խմբագիրը այս ցոյցերէն այնքա՛ն յուզուած էր որ կ'արտասուէր ու փափաք կ'զգար բոլոր ներկաները համբուրելու:

Պոլսոյ մէջ ա՛լ աւելի փայլուն ընդունելութիւն մը իրենց կ'ուպասէր :

Կիրակի առաւօտ հասան Ղալաթիոյ քարափը, սրբ արգէն երկու օրէ ի վեր Սահմանադրութիւնը հռչակուած էր :

Սակայն առաջին օրը այդ մեծ դէպքը գրեթէ անշմարելի անցած էր : Պոլսեցիները իրենց առաջին վայրկեանի ապշուածութեան մէջ, երբեք չէին ուզած լիջօրէն հաւատաք ընծայել կատարուած իրողութեան և բոլոր թերթերն ալ գոհացած էին մի միայն պաշտօնական զեկուցումը հրատարակելով, առանց իրենց կողմէ ո և է մեկնութիւն հրատարակել համարձակելու :

Շաբաթ օր սակայն Սելանիկի ու Երլորդի միջև հեռագիրները անընդհատ բանած էին : Քօմիթէն Սահմանադրութեան այդ ձեւ հռչակումէն չէր գոհացած և պահանջած էր որ աքորեալներու և բանտարկեալներու ընդհանուր ներում չտրուի, Մամուլի ազատութիւն արուի ու խաֆիէները ջնջուին :

Ապտիւլ Համիտ բարոյական այնպիսի ընկճումի մը մէջ էր որ ա՛լ կարողութիւն չունջր դիմադրելու : Սելանիկէն եկած ամէն մէկ պահանջք իրրև հրաման մը կ'ընդունէր և իսկոյն անոր գործադրութիւնը կը հրամայէր, այնպէս որ, չաբաթ իրիկուն, Պոլսոյ ժողովուրդը հետզհետէ իմացաւ այնպիսի իրատէսներ զորս երբեք չէր կրնար իր երեւակայութեան մէջ սղմեցնել :

Ու այն ատեն տարօրինակ բան մը պատահեցաւ :

Այդ երեսնամեայ բռնակալութեան տակ գրեթէ անբանացած ժողովուրդը յանկարծ իր թմրութենէն սթափեցաւ տեսնելով որ Համիտի կողմէ սարքուած խաղ մը չէր այդ, այլ իրականութիւն մը : Եւ այն ատեն՝ յանկարծ պոռթկում մը տեղի ունեցաւ ամբողջ ժողովուրդը թուրք, Հայ, Յոյն, Հըրտեղի ունեցաւ ամբողջ ժողովուրդը թուրք, Հայ, Յոյն, Հըրտեղի և Եւրոպացի, խանդավառ ոգեւորութեամբ մը փողոցները նետեւեցաւ իւր ալթախան աղաղակներովը օդը թնդացնելով :

Իսկ կիրակի օր ա՛լ ողևորութիւնը իր ծայրագոյն աստիճանին հասաւ : Կէս միլիոն բնակիչ փողոցները թափեցան , թափօրներ կազմելով ու դրօշակներ պարզելով :

Երեսուն տարի դերութեան տակ ապրող , ինքզինք ճշնշումի դատապարտած ժողովուրդ մըն էր որ մէկ օրուան ազատութեամբ կ'ուզէր փոխարինել երկարամեայ դերութիւնը :

Եւ ասիկա այլևս խելայեղութեան կը մօտենար :

Երբ Սատըք և Ազիզ պէյերը բերող շոգենաւը կանգ առաւ քարափին առջև՝ քսան հազարէ աւելի բազմութիւն մը արդէն խոնուած էր հոն որ «կեցցէ»ներով ու ծափահարութիւններով կ'ողջունէր նոր եկողները , որոնց ամէն մէկուն մէջ կը կարծէր տեսնել բռնակալութեան զոհերը :

Սատըք որ իր բարեկամին հետ շոգենաւին կամրջակին վրայ կեցած՝ կը գիտէր այս անօրինակ տեսարանը , ըսաւ Ազիզ պէյի .

— Այս մարդիկը մենէ աւելի Սահմանադրական ըլլալ կը թուին՝ մինչդեռ մենք բնաւ հաւատք չունէինք Պոսեցիներուն վրայ :

— Կարծեմ կատարուած իրողութիւնը իրենց խելքին դըպած է , պատասխանեց զինուորականը խնդալով :

Մինչ այսպէս ամբողջ քաղաքը ցածութեան մէջ կը խայտար , Ապտիւլ Համիտ . Երլսըզի մէջ , սրատորոք կ'սպասէր :

Իր հուսատարիմները սակաւին ամենքն ալ իր շուրջը բոլորուած էին ու կը ջանային զինքը ստապնդել : Բռնաւորը ատեն ատեն , կը հարցնէր քովիններուն :

— Քօմիթէն մարդ եկա՞ւ Պոլիս . . .

Այդ քօմիթէն այժմ սարսափ կ'ազդէր իրեն ու դողահար կ'սպասէր անոր երևումին :

Ի զո՛ւր իր պալատակամները կը ջանային զինքը հանդարտեցնել , հաւատտելով որ վախնալիք բան մը չկար և թէ ընդհակառակն ամբողջ ժողովուրդը այժմ օրհնութեամբ կը պանծացնէր իր անունը իբրև հայրենիքի փրկիչը :

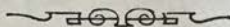
Ապտիւլ Համիտ այդ խանդավառութեան, իրեն հանդէպ
ցոյց տրուած համակրութեան, իրեն բնաւ վստահութիւն
չունէր :

— Ասոնք հիմա իմ գահընկեցութիւնս պիտի պահանջեն,
կը մտածէր և երբ անգամ մը զայն ալ ձեռք ձգեն՝ ապահո-
վաբար զիս պիտի մեռցնեն :

Ու մահուան այս հեռապատկերը զինքը կը սարսափեց-
նէր :

Սահմանադրութեան առաջին օրէն իսկ Ապտիւլ Համիտ
իր փրկութիւնը տեսաւ միմիայն անոր ջնջումին մէջ :

Եւ պատրաստուեցաւ ատոր . . .

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Երկու շաբաթէ ի վեր արդէն Պոլիս ցնծութեան մէջ էր :
Ամբողջ ժողովուրդը իր զբաղումներն ու մտահոգու-
թիւնները թողած՝ Սահմանադրութիւնը կը տօնէր առտուընէ
մինչև իրիկուն :

Խաֆէէներու խայտառակաբար վռնաուրլը, ատեցեալ պա-
լատականներու փախուստը կամ բանտարկութիւնը, Յէհիմ
փաշայի սպաննումը և վերջապէս աքսորեալներու վերադարձը
ամէն օր նորանոր յուզումներ, խանդավառութիւններ կը
պատճառէին իրեն :

Միւս կողմէ քօմիթէին անդամները հետզհետէ կը հաս-

Նէին Պոլիս ու կը ջանային զօրացնել Սահմանադրական վարչութիւնը :

Սպառք և Աղիզ պէյերէն ետքը՝ թէ՛ Եւրոպայի և թէ՛ Սելանիկի մէջ գտնուող բոլոր յեղափոխականները, ետէէ ետեւ, եկած էին Պոլիս :

Միայն Սալիհա հանրմ յամառած էր հեռու մնալու :

Ապաիւլ Համիտ, օրը օրին, նոր հասնողներու մասին տեղեկութիւն կ'ուզէր, չափազանց բարեացակամութիւն ցոյց կուտար անոնց հանդէպ, շոյնիսկ շողոքորթելու, քծնելու աստիճան :

Իր միակ փափաքն էր մօտէն ճանչնալ այն խորհրդաւոր ու ահեղ զօրութիւնը որ կրցած էր իր երեսնամեայ բռնակալութիւնը տապալել մէկ երկու ամսուան միջոցին :

Նոյն իսկ ուզեց քօմիթէին անդամ արձանագրուիլ՝ իր նպատակին հասնելու համար :

Եւ սակայն՝ հակառակ իր ջանքերուն՝ կարող չեղաւ այդ թաքուն զօրութիւնը երեւան հանել :

— Արդեօք խարուեցա՞յ, խաղի՞ եկայ, մտածեց ինքնին :

Եւ այս մտածումը սեւեռուն գաղափար մը եղաւ իրեն համար :

Իր բարկութիւնը դարձաւ պալատականներուն դէմ, որոնք զինքը տագնապեցուցած էին՝ առանց կացութեան մասին ճիշտ տեղեկութիւն մը ունենալու : Բայց արդէն այդ պալատականներէն գլխաւորները կամ՝ փախած և կամ իր քովէն հեռացուցուած էին ու չէր կրնար իր բարկութիւնը անոնց երեսին պոռթկալ :

Հիմա իր շուրջը ուրիշ բան չէր տեսնար այլ քօմիթէն որ հեռզհեռէ զինքը կը շրջապատէր, կը սեղմէր, կը խեղդէր :

Սահմանադրութեան հռչակման առաջին օրերը տակաւին թերթերը յարգանքով ու ակնածանքով կը խօսէին իր վրայ, նոր ազատական բէփմին ամբողջ արժանիքը իրեն կ'ընծայէին և շատեր կը հաւատային որ իրողութիւնը այդ էր :

ևս յեղափոխական շրջանը անցաւ ու վերածնունդի խաղաղ գործունէութեան պէտք է սկսինք՝ ձեռք ձեռքի տուած :

«Այլ բռնակալութեան հեաքը չէ մնացած և Ապտիւլ Համիտ մինչ անկի Երիտասարդ Թուրք մըն է, այնպէս որ եթէ այսպէս շարունակէ, պիտի ջանանք իր ազատական ձգտումներուն դէմ կռուիլ ու զանոնք մեղմացնել . . . » :

Այս խանդավառ հրաւերին Սալիհա հանըմ պատասխանեց կարճ տոմսակով մը .

«Սիրելի բարեկամ, չարաչար կը սխալիս երբ կ'ըսես թէ յեղափոխական շրջանը ա՛յլ վերջացած է : Ընդհակառակն բո՛ւնս յեղափոխութիւնը պէտք է որ այսօրուէնէ սկսի և Սահմանադրութիւնը հաստատուի առանց բռնաւորութեան օժանդակութեան և անոր աւերակներուն վրայ :

«Ես կը մնամ ու կ'սպասեմ» :

— Այս կինը իր խելքը կորսնցուցած է, վճռեց Սատըք տոմսակը ձեռքին մէջ ճմրթկելով սրանեղութեամբ :

Մօտաւոր ապագան սակայն ուրիշ կերպ պիտի հաստատէր :

ՎԵՐՋ

İstanbul Belediyesi

İnkilâb Müzesi ve Kütüphanesi

Sayı:

Oda

Dolab

Raf

İBB Eyüp Sultan Halk ve Çocuk Kütüphanesi

ERM0463/1-3

255.07.02.01.06.00/

